



T.C.

**HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HADİS EDEBİYATINDA DİN HİZMETLERİ
-İMAM-HATİP VE MÜEZZİN-KAYYIM ÖRNEĞİ-**

Yüksek Lisans Tezi

Halil ÖRK

Çorum 2020

**HADİS EDEBİYATINDA DİN HİZMETLERİ
-İMAM-HATİP VE MÜEZZİN-KAYYIM ÖRNEĞİ-**

Halil ÖRK

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kadir GÜRLER**

Çorum 2020

KABUL VE ONAY

Halil ÖRK tarafından hazırlanan *Hadis Edebiyatında Din Hizmetleri –İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyım Örneği-* başlıklı bu çalışma 25/06/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak yüksek lisans sanatta yeterlilik tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Kadir GÜRLER (Danışman)

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Mehmet YILMAZ

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Bekir ÖZÜDOĞRU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Müdür V.

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. 25.06.2020

Halil ÖRK

ÖZET

ÖRK, Halil. *Hadis Edebiyatında Din Hizmetleri –İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyım Örneği-*, (Yüksek Lisans), Çorum, 2020.

Bu çalışma; Kütüb-ü Sitte diye bilinen, Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri; Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen'leri çerçevesinde, Din hizmetlerinden olan İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyım meslekleriyle alakalı rivâyetleri konu almaktadır.

Çalışma; iki bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de; kavramsal çerçeve bağlamında, imam, hatip, hutbe, müezzin, ezan, kayyım, vâiz, vaaz, cami, mescid, mihrap ve minber terimleri ele alınmıştır. Bu bölümde tarihsel bilgilere, kronolojik olarak yer verilmiş, konular hadis rivâyetleri bağlamında ele alınmamıştır.

İkinci Bölüm'de ise; imam-hatip ve müezzin-kayyımlıkla alakalı hadis rivâyetleri ele alınmıştır. Bu bölüm kendi içerisinde iki bölüm halinde oluşturulmuştur. İlk bölümde imam-hatiplikle; ikinci bölümde ise, müezzin-kayyımlıkla alakalı rivâyetlere değinilmiştir. Konu bağlamında ise genel olarak bu mesleklerin önemi, bu meslekleri yapan ilk kişiler, bu mesleklerle alakalı olan ve günümüzle doğrudan bağlantılı olan rivâyetler ele alınmıştır.

Bu çalışmayla; din hizmetlerinden olan bu mesleklerin, hadis edebiyatında genişçe bir yer tuttuğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hadis rivâyetleri çerçevesinde bu iki müessesenin tarihi seyri ele alınmış; etkili bir din görevlisinin vizyon ve misyonu belirlenmeye çalışılmıştır. Meseleye muteallık rivâyetlerin değerlendirilmesi neticesinde, özellikle bu alanda çalışan din görevlileri için rehberlik edilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kavramlar: İmam, Hatip, Müezzin, Kayyım, Hadis.

ABSTRACT

ÖRK, Halil. *Religious Services in Hadith Literature-Imam-Hatip and Muezzin Qayyim Example*, (Master). Çorum, 2020.

This study, known as Kutubu Sitte; Sahihs of Bukhari and Muslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî and İbn Mâce within the framework, the narrations related to the imam-hatip and muezzin-qayyim professions, which are religious services, are the subject.

The study; It consists of two parts. In the first part; In the context of the conceptual framework, the terms imam, hatip, preacher, sermon, muezzin, qayyim, adhan, mosque, mihrap and minber are discussed.

In the second part; Hadith narrations related to Imam-hatip and muezzin qayyim were examined. This section was created in two parts. In the first part, with imam-hatip; In the second part, the narrations related to muezzin-qayyim were discussed. In the context of the subject, the importance of these professions in general, the first persons who did these professions, the narrations that are related to these professions and which are directly related to today are discussed.

With this work; It is revealed that these professions, which are religious services, have a wide field in hadith literature. The historical course of these two institutions was discussed within the framework of hadith narrations; The vision and mission of an effective religious official has been tried to be determined. As a result of evaluating the narratives about the subject, it is aimed to guide especially the religious officials working in this field.

Keywords: İmam, Hatip, Muezzin, Qayyim, Hadith.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
KABUL VE ONAY	ii
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vii
ÖN SÖZ	viii
GİRİŞ	1
A. TEZİN AMACI	1
B. TEZİN ÖNEMİ	1
C. TEZİN YÖNTEMİ	1
a. Kavramsal Çerçeve Açısından	1
b. Varsayımlar	2
c. Kapsam ve Sınırlılıklar	2

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL BOYUT

1.1. İMAM KAVRAMI	3
1.1.1. Sözlük ve İstilah Manası	3
1.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'de İmam Kavramı	4
1.1.3. Hz. Peygamber Zamanında İmam-Hatiplik	5
1.1.4. Hulafâ-yı Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler Dönemlerinde İmam- Hatiplik ..	8
1.1.5. Osmanlı Dönemi'nde İmam-Hatiplik	9
1.1.6. Cumhuriyet Dönemi'nde İmam-Hatiplik	12
1.1.7. İmam-Hatibin Görevleri	14

1.2. HATİP VE HUTBE KAVRAMLARI	16
1.2.1. Sözlük ve İstilah Manaları	16
1.2.2. Hz. Peygamber Dönemi'nden Osmanlı Dönemi'ne Kadar Hutbe ve Hatiplik	17
1.2.3. Osmanlı Dönemi Hutbe ve Hatiplik	19
1.3. EZAN VE MÜEZZİN KAVRAMLARI	20
1.3.1. Sözlük ve İstilah Manaları	20
1.3.2. Asr-ı Saâdet'te Namaza Çağrı Usûlü ve Ezanın Teşriî	20
1.3.3. Asr-ı Saâdet'te Ezan ve Müezzinlik	22
1.3.4. İkâmet	24
1.3.5. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Ezan ve Müezzinlik	25
1.3.6. Müezzinlerin Görevleri	26
1.4. KAYYIM KAVRAMI	27
1.5. VAAZ VE VÂİZ KAVRAMLARI	29
1.5.1. Sözlük ve İstilah Manaları	29
1.5.2. İlk Dönemlerde Vaaz ve Vâizlik	29
1.5.3. Hulafâ-yı Râşidîn Dönemi Sonrası Vâizlik	30
1.5.4. Vâizlerin Görevleri	32
1.5.4.1. Başvâiz, Uzman Vâiz ve Vâizlerin Ortak Görevleri	32
1.6. CAMİ- MESCİD KAVRAMLARI	33
1.6.1. Sözlük ve İstilah Manaları	33
1.6.2. Kısa Tarihçeleri	34
1.6.3. Mescid-i Haram	35
1.6.4. Mescid-i Nebevî	36
1.6.5. Mescid-i Aksa	37
1.7. MİHRAP KAVRAMI	38
1.7.1. Sözlük ve İstilah Manası	38
1.7.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Mihrap	38
1.7.3. Asr-ı Saâdet ve Sonraki Dönemlerde Mihrap	39
1.8. MİNBER KAVRAMI	40
1.8.1. Sözlük-İstilah Manaları ve Asr-ı Saâdet'te Minber	40
1.8.2. Asr-ı Saâdet'te Minberin Fonksiyonları	42

İKİNCİ BÖLÜM İMAM-HATİPLİK VE MÜEZZİN-KAYYIMLIK GÖREVLERİNİN HADİS EDEBİYATINDAKİ YERİ

2.1. HADİS RİVAYETLERİ ÇERÇEVESİNDE İMAM-HATİPLİK.....	46
2.1.1. İmam-Hatipliğin Önemi	46
2.1.2. İmamlığın Cebrail Tarafından Hz. Muhammed'e (a.s) Öğretilmesi	48
2.1.3. Hz. Peygamber'in İmamlığı	49
2.1.4. Hz. Peygamber'in Ashâba İmamlığı Öğretmesi.....	51
2.1.5. İmamlıkta Liyakat Sıralaması.....	52
2.1.6. Hz. Peygamber Devri'nde Görev Yapan Bazı İmamlar	54
2.1.6.1. Ebû Bekir'in İmamlığı	54
2.1.6.2. Abdurrahman b. Avf'ın İmamlığı	55
2.1.6.3. Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe'nin İmamlığı.....	56
2.1.7. Bir Din Görevlisi Olarak İmam-Hatibin Şahsı İle Alakalı Olan Bazı Rivâyetler	57
2.1.7.1. Liyakat Ehli Olması	57
2.1.7.2. Hatip Özelliğine Sahip Olması	59
2.1.7.3. İlim Sahibi, Örnek, Önder ve Rehber Olması.....	61
2.1.7.4. Farkındalık Sahibi Olması	62
2.1.7.5. Kişisel ve Toplumsal Gelişmeler Karşısında Kendisini Geliştirmesi....	63
2.1.7.6. Ta'dil-i Erkâna Riâyet Etmesi	64
2.1.7.7. Namaz Sonu Mihraptan Ayrılma Usulü	65
2.1.7.8. Başkasının Yetkili Olduğu Alanda İzinsiz Namaz Kıldırması	65
2.1.8. Bir Din Görevlisi Olarak İmam-Hatip ve Cemaatle Alakalı Olan Bazı Rivâyetler	66
2.1.8.1. Din Hizmetini Cemaatin Durumuna Göre Ayarlaması.....	66
2.1.8.2. İmamet Öncesi Dikkat Etmesi Gereken Hususlar	66
2.1.8.3. İmamet Esnasında (Namaz Kıldırırken) Dikkat Etmesi Gereken Hususlar	68
2.1.8.4. Hutbe Esnasında Dikkat Etmesi Gerekenler.....	69
2.1.8.5. Vaaz-ı İrşatta Dikkat Etmesi Gereken Hususlar	73

2.1.8.5.1. Konu Seçimi ve Hazırlık Aşamasında Dikkat Etmesi Gereken Hususlar	73
2.1.8.5.2. Sunum Aşamasında Dikkat Etmesi Gereken Hususlar.....	74
2.1.8.5.3. Vaaz ve Diğer Tebliğler İçin Vakit Seçimine Dikkat Etmesi.....	76
2.1.9. Din Görevlisi Bağlamında Günümüz Din Hizmetleri	77
2.1.10. İmam-Hatipte Aranılan Diğer Şartlar	79
2.1.11. İmam-Hatiplikle Alakalı Bazı Fıkhî Meseleler	80
2.1.11.1. İmam-Hatibin Yanılması ve Cemaatin Tutumu.....	80
2.1.11.2. İstihlâf	82
2.1.11.3. İmamın Oturarak Namaz Kıldırması	83
2.1.11.4. İmam Hatibin Kıldığı Bir Namazı Başka Bir Cemaate Kıldırması	84
2.1.11.5. Teyemmümle İmamlık.....	85
2.1.11.6. İmam-Hatibin Görevden Azli	86
2.1.12. İmamın Cemaati Kendisinden Rızı Etmesi ve Cemaate Duası.....	87
2.2. HADİS RİVAYETLERİ ÇERÇEVESİNDE MÜEZZİN-KAYYIMLIK	89
2.2.1. Müezzin-Kayyımlığın Önemi.....	89
2.2.2. Ezanın Teşri Kılınışı, Metni ve Makamları.....	91
2.2.3. Ezan ve İkâmetin Hükmü ve Bazı Şartlar	94
2.2.4. Ezanın Eda Ediliş Şekli ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar.....	96
2.2.5. Kametin Eda Ediliş Şekli ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	99
2.2.6. İlk Müezzinler	102
2.2.6.1. Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641)	102
2.2.6.2. İbn Ümmü Mektum (ö. 15/636).....	104
2.2.6.3. Ebû Mahzûre (ö. 59/678-9).....	105
2.2.7. Konuyla Alakalı Diğer Bazı Rivâyetler	107
2.2.7.1. “Müezzinlik Habeşlilere Aittir” Rivâyeti	108
2.2.7.2. Müezzinin Güvenilen Kişi Olması	108
2.2.7.3. Yeni Doğan Çocuğa Ezan Okunması	109
2.2.7.4. Ezanın Bir Beldenin İman Alameti Olması	110
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	111
KAYNAKÇA	113

KISALTMALAR

‘	: Ayın harfi.
a.s	: Aleyhisselam
b.	: Bin, binti, ibn
Bk/bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev:	: Çeviriyi yapan
der:	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed:	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
md.	: Maddesi
m	: metre
ö.	: Ölüm tarihi
sad:	: Sadeleştiren
sy.	: Sayı
TİDEF	: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk:	: Tahkik eden
t.y.	: Yayın tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı/ ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok
yy	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

Camiler din hizmetinde büyük öneme sahiptir. Kâbe'nin, birer şubesi addedilen camilerin Müslümanlar nezdinde özel bir konumu vardır. Müslümanlar için, hem ferdî olarak hem de cemaat halinde ibadetlerini îfa etmede vazgeçilmez bir değere sahip olan; dili, ırkı, mezhebi, bölgesi ne olursa olsun, binlerce insanı aynı anda bir arada toplayan camiler, Müslümanlığın en önemli şiarlarından biridir.

Camiler on beş asırdır kutsiyetini koruyarak ve günbegün çoğalarak günümüze kadar gelmiştir. Her geçen gün de yaygınlaşmaya ve kutsiyetini korumaya devam etmektedir. Özellikle Hz. Ömer (ö. 23/644) zamanından sonra yapılan fetihlerle, İslâmiyet'in değişik bölgelere yayılması ve müntesiplerinin artması neticesinde, camiler daha da yaygınlaşmış ve zaten var olan önemleri katbekat artmıştır.

İslâmiyet topluca ibadet etmeye önem verdiği için, Müslüman'ın hayatında caminin vazgeçilmez bir yeri olmuştur. Camiye gitmek için atılan her adıma bir sevap verilmesi¹, camide bir ibadetten sonra diğer ibadeti bekleyen ibadete devam ediyor gibi sevap alacağının ve bu kişiye meleklerin dua edeceğinin müjdelenmesi², topluca yapılan ibadete yirmi yedi kat daha fazla sevap³ verilmesi Müslüman ile cami arasında derin bir bağ kurmuştur.

Camilerde din hizmetleri genelde İmam-Hatipler tarafından yapılmaktadır. İmam-Hatipler bilgileriyle, namaz kıldırımlarıyla, konuşmalarıyla, hal ve hareketleriyle, örnek yaşamlarıyla, tutarlı davranışlarıyla din hizmetinin en önemli karakterleridir. Özellikle Hz. Muhammed'in (a.s) örnekliğini⁴ kendisine düstur edinerek bir din hizmeti sunması İmam-Hatiplerden beklenen ve özlenen bir tablodur. Bunun aksinin olması da yani bir din görevlisinin bilgisi ve îfâ ettiği tebliğ ilkelerin aksine davranması halinde etkili bir din hizmeti sunulamayacaktır. İmam-Hatipler bu görevlerini büyük camilerde, kalabalık nüfusa hitap eden şehir camilerinde Müezzin-Kayyımla beraber

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk: Muhammed Zühayr b. Nâsır (Dımeşk: Dâru Tavku'n-Necât, 1422/2001), Ezan, 37, Salât, 8; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahih*, thk: Muhammed Fuad Abdulbaki (Beyrut: Dâru İhyâi-Turâsi'l-Arabî, 't.y. '), Mecâsid, 272, 277, 278, 282, 285.

² Buhârî, Salât, 87, Mevâkıt, 25, Ezan, 30; Müslim, Tahâret, 41, Mecâsid, 272; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk: Yâsir Hasan, İzzeddin Dullî, İmad Tayyar, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Yayınları, 2017/1438), Salât, 19, 20.

³ Buhârî, Ezan, 30, Salât, 87; Müslim, Mecâsid, 249.

⁴ Ahzâb, 33/21.

yürütmektedir. Namaz kıldırarak, hutbe okumak, gerekli görülürse Kur'ân öğretmek, bazen vaaz ve nasihat yapmak imam-hatibin görevi; ezan okumak, kamet yapmak, caminin cemaate hazır hale getirilmesini sağlamak ve imam-hatibin olmadığı zamanlarda onun görevini yapmak müezzin-kayyımın görevleri arasındadır.

Biz bu çalışmamızda camilerde din hizmetini yürüten İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyımı çeşitli rivâyetler çerçevesinde incelemeye çalışacağız. Vâiz ve müftülük görevleri ise çalışmamızın dışındadır. Çalışmamız iki bölümden ibaret olup, ilk bölümde imam-hatip, müezzin-kayyım, mescid, cami, minber, mihrap, ezan, vâiz terimlerinin taşıdığı manalara ve gerekli tarihi seyirlerine yer verilecektir. İkinci bölümde ise, imam-hatip ve müezzin-kayyımların yaptıkları görevler, Hadis Edebiyatı'ndaki rivâyetler çerçevesinde incelenecektir.

Bu çalışmamda, yüksek lisans eğitiminin başından tezin bitimine kadar, çalışmamın her aşamasında, ilmi birikiminden yararlandığım, her türlü desteklerini gördüğüm muhterem hocam Prof. Dr. Kadir GÜRLER'e teşekkürü kendime bir borç addediyorum. Ayrıca eğitim aşamasında kendilerinin ilmi birikiminden faydalandığım, Prof. Dr. Mahmut KAVAKLIOĞLU hocama; ilmi kriterler boyutunda desteklerini esirgemeyen Arş. Gör. Osman AYDIN hocama; kaynak temini ve her türlü manevi desteklerini gördüğüm, Diyanet İşleri Başkanlığı M. Yusuf Karali Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü Seyit BADIR hocama; tezin okunması ve kaynak temini noktasında ilmi desteklerini gördüğüm, bu eğitim merkezinin eğitim görevlileri Dr. İsa ONAY ve Ahmet DOYDUK hocalarıma; her daim dua ve manevi desteklerini yanımda hissettiğim, anne-babama, eşime ve çocuklarıma teşekkür ederim.

Halil ÖRK
Haziran/2020

GİRİŞ

A. TEZİN AMACI

İmamlık ve müezzinlik kurumunun günümüzdeki durumu ile Hz. Peygamber dönemindeki durumunun karşılaştırılması yapılacaktır. Bu iki mesleğin İslâm'ın ilk yılları ile son dönem arasında gerek hizmet alanı gerekse hizmet anlayışı olarak ne gibi değişimlere uğradığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Rivâyetlerden yola çıkılarak etkili bir din görevlisinin vizyon ve misyonu belirlenmeye çalışılacaktır.

B. TEZİN ÖNEMİ

Hz. Muhammed (a.s) genelde Müslümanların özelde de İslâm'ı tebliğ vazifesiyle memur olan bütün görevlilerin üsve-i hasenesidir.⁵ Bu açıdan düşünülüp, Hz. Peygamber rol model olarak alındığında, imam-hatiplik ve müezzin-kayyımlık kurumunun İslâm'daki, özellikle Hz. Peygamber zamanındaki konumunun tespit edilmesi günümüz imam-hatipleri ve müezzin-kayyımları için gerekli ve faydalıdır. Keza günümüzde imam-hatipler ve müezzin-kayyımlar Allah Rasûlü'nü örnek alarak bu mesleklerini yapmak durumundadırlar. Çünkü İslâm'ın günümüz rol modelleri olarak görülen din görevlilerinin, kendileri için üsve-i hasene/güzel örnek olan Hz. Peygamber'in tebliğ anlayışından uzak kalmaları düşünülemez. Hâsılı kelim insanlara sahih dinî bilgiyi sunmada Nebevî bir yolun izlenmesi tek çaredir. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber devrindeki din görevlileri aracılığıyla sunulan tebliğ ve irşat anlayışının öğrenilmesi önem arz etmektedir.

C. TEZİN YÖNTEMİ

a. Kavramsal Çerçeve Açısından

İlk bölümde imam, hatip, müezzin, kayyım, vaaz, vâiz, cami, mescid, minber ve mihrap gibi konuya taalluk eden kavramlar ele alınacak ve günümüze ulaşincaya kadar herhangi bir anlam değişikliğine uğrayıp uğramadıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde ise rivâyet değerlendirilmesi yapılacaktır.

⁵ Ahzab, 33/21.

b. Varsayımlar

Çalışmamızda imam-hatiplik ve müezzin-kayyımlık görevinin Hz. Peygamber modeline göre daha dar çerçeveye sıkıştığı varsayımından hareket ediyoruz. İlk devirde hayatın her alanında vazife alabilen, sorumluluk sahibi olan, din görevlilerin sorumluluk alanı, daha sonraları neredeyse cami içi ile munhasır hale gelmiştir. İslâm'ın gayesi olan beşeri, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırabilmek için, bu hizmetlerin daha çok cami dışında icra edilmesi gerekmektedir. Şu da bir gerçektir ki, artık bu hizmetlerin sosyal alanlara yayılmaya başladığını müşahede edebilmekteyiz. Bu ise kaliteli bir şekilde ve daha geniş bir yelpazede icra edildiğinde başarı kaçınılmaz olacaktır.

c. Kapsam ve Sınırlılıklar

Tezimizin birinci bölümünde, yukarıda bahsedilen kavramlar özellikle Hz. Peygamber dönemi ile son dönem kapsamlı bir şekilde ele alınarak, günümüze ulaşmaya kadar herhangi bir anlam değişikliğine uğrayıp uğramadıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Özellikle Tâbiûn döneminden sonrası sadece ihtiyaç duyulduğu kadarıyla ele alınacaktır. Zîra her bir dönem ayrı birer teze konu olabilecek kadar kapsamlıdır.

İkinci bölümde rivâyetler Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) Sahih'leri; Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce (ö. 273/887)'nin Sünen'leri çerçevesinde belirlenecektir.

Konu ile ilgili aktarılan rivâyetler içerisinde günümüzle doğrudan bağlantısı olabileceği düşünülen rivâyetler ele alınacaktır. Bütün rivâyetleri değerlendirmek araştırmamızın sınırlarını aşacaktır. Ayrıca siyer kaynaklarından, şerhlerden ve modern eserlerden de istifâde edilecektir. Çalışmamız esnasında alanımızla alakalı olan fikhî tartışmalara girilmeyecek, gerekli görüldüğü ve çalışmanın kapsamını zorlamayacak tarzda sadece mezhep görüşlerine yer verilebilecektir. Ayrıca çalışmamızda, teknik açıdan bir senet tahliline girilmeyecek, rivâyetler çerçevesinde bir metin inşası icra edilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL BOYUT

1.1. İMAM KAVRAMI

1.1.1. Sözlük ve İstılah Manası

İmam Arapça “emm” kökünden türemiş olup, bir yere veya bir şeyi görmeye gitmek, sevk ve idare etmek kökünden gelen⁶ kendisine uyulup insanların önüne geçen reis vb. kişi, kavmin önderi, ordunun ve sürünün lideri (komutan, çoban), halife, cemaate namaz kıldırın kişi; kible, yol, insanların gelip geçtiği arazi ve yolun bir bölümü gibi anlamlara⁷ gelmektedir. Dinî bir kavram olarak ise; “devlet başkanı, bir ekolün veya hareketin önderi, cemaate namaz kıldırın kimse” için kullanılan bir terimdir.⁸ Çoğulu ise “eimme”dir.

İmamet amme hukukunda devlet başkanlığı, ibadetlerde ise; cemaate namaz kıldırın anlamında kullanılır ve muhtemel karışıklığı önlemek için birincisine büyük imamet (İmâmetü'l-kübrâ), ikincisine küçük imamet (İmâmetü's-suğra) denilmiş olup, daha sonraları devlet başkanına “halife, sultan, emir” gibi unvanlar verilmesiyle beraber imam kelimesi sadece namaz kıldırın,⁹ yani camide din hizmetleri görevini yapan kişiye hasredilmeye başlanmış ve bu haliyle yaygınlık kazanmıştır.

Günümüzde de imam denilince akla ilk gelen; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilmiş, camilerde din hizmetini sunan, cemaate namaz kıldırın, kendisine tevdi' edilen bir takım vazifeleri ifâ eden kişidir. Merhum Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ise imam için şöyle bir ifâde kullanır: “İmam hidâyette ve delalette öne geçirilip arkasına düşülen, kendisine uyulan kimse demektir ki, bir Peygamber'e, bir kitaba, bir dine, bir mezhebe veya herhangi bir başkana, bir kumandana denilebilir.”¹⁰

⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 22 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 178.

⁷ Bk. Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-Misrî, *Lisân'ul-arab* (Kâhire: Dâr'ul-Hadis, 2002), “Emm” md., 1: 222, 223.

⁸ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2005), “İmam” md., 314.

⁹ Küçükbaşçı, “İmam”, *DİA*, 178.

¹⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, sad: Komisyon (İstanbul: Azim Dağıtım, 2011), 5: 353.

Örneğin, Halife Hz. Osman (ö. 35/656) zamanında Kur’ân-ı Kerîm istinsah edilmiş, bu Mushaf lar çeşitli İslâm ülkelerine gönderilmiş ve Hz. Osman’ın kendi yanında bıraktığı mushafa “İmam Mushaf” denilmiştir.¹¹ Hâkeza İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Buhârî (ö. 256/870), İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi din âlimleri ve önderleri de imam olarak anılmışlardır.

Biz bu çalışmamızda bir cemaate önderlik eden, farz namazlarını kıldırıp, dinî sahada gelişmeleri için insanlara liderlik yapan ve bugünün şartları düşünüldüğünde resmi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kendisine yüklemiş olduğu görevleri yerine getirmeye çalışan resmi din görevlisi, imam-hatip ve müezzin-kayyımları inceleyeceğiz. İmâmetin devlet başkanlığı anlamına gelen “İmâmet-i Kübra” bölümü ise incelememiz dışındadır.¹²

1.1.2. Kur’ân-ı Kerîm’de İmam Kavramı

İmam kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de hem müfret hem de cemi sîgalarıyla kullanılmış olup,¹³ bir çok anlama gelmektedir. Örneğin İsrâ Sûresi 71. âyette “O gün her toplumu uydukları kişilerle (önderleriyle) çağıracağız” buyrulmaktadır. Burada “önder, lider, rehber, örnek alınan kişi” manalarında kullanılmıştır. Aynı şekilde aşağıdaki âyetlerde de bu minvalde geçmektedir: “Bir zamanlar Rabbi İbrâhim’i bir takım kelimelerle imtihan etmiş, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara imam (önder/lider) yapacağım, demişti.”¹⁴ “Onları emrimiz uyarınca doğru yola giden önderler/liderler yaptık.”¹⁵

Bazı âyetlerde imam kelimesi kötülüğe sevk eden liderler için de kullanılmıştır.¹⁶ âyet-inde bu manada kullanılmıştır. Ayrıca imam kelimesi inanmayanların önderliği için kullanılması¹⁷ yanında bazen *kitap*,¹⁸ bazen de *yol*¹⁹ manasında da kullanılmıştır.²⁰

¹¹ Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 242.

¹² İmâmet-i Kübra konusunda detaylı bilgi için bk. Hasan Gümüšoğlu, *İslâm’da İmâmet ve Hilafet*, 2. Baskı (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011).

¹³ İmam kelimesinin çeşitli kullanımları için ayrıca bk. Şaban Kurt, *Kur’ân-ı Kerîm Sözcüklerini Bulma Kılavuzu* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009), 18, 306.

¹⁴ Bakara, 2/124.

¹⁵ Enbiyâ, 21/73. Diğer âyetlerdeki kullanımları için bk. Kasas, 28/5; Secde, 32/24; Tevbe, 9/12.

¹⁶ “Onları (Firavun ve adamlarını) ateşe çağırın önderler/liderler yaptık.”, Kasas, 28/41.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisân’ul-Arab* “İmam” md., 1: 223.

¹⁸ Yâsin, 36/12: “Biz bütün her şeyi apaçık bir imamda (kitapta) sayıp yazmışızdır.”

1.1.3. Hz. Peygamber Zamanında İmam-Hatiplik

İslâm Dinî'nde Hz.Peygamber'in sünneti ikinci kaynaktır.²¹ Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet iki asıl olarak kabul edilmiş ve İslâm akidesi bu iki temel üzerine bina edilmiştir. Bu iki asıl birbirini tamamlayan, birbirinden ayrılmaz bir bütün gibidir. Bununla beraber sünnetin, Kur'ân-ı Kerîm karşısında bazı konumları vardır. Bunlar; Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerine muvafık olarak hüküm beyan eden sünnet, Kur'ân-ı Kerîm'in mücmel hükümlerini tafsîl eden, âmm hükümlerini tahsîs eden, mutlak hükümlerini takyît edip, müşkil ve mübhem hükümlerini açıklayan sünnet, Kur'ân-ı Kerîm'in hüküm beyan etmediği alanlarda yeni hüküm koyan sünnet,²² şeklinde incelenmektedir.

Hz. Peygamber insanlara dinin hükümlerini açıklayıcı, tebliğci, cenneti müjdeleyici, cehennemden sakındırıcı ve bir davetçi olarak gönderilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de: "Ey Peygamber! Biz seni şâhit, müjdeci, uyarıcı, izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik"²³ ve "(O Peygamberleri) Apaçık belgelerle ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara kendilerine indirileni açıklamaları ve onların da düşünceleri için sana bu Kur'ân-ı biz indirdik"²⁴ buyrulmaktadır. Bu âyetlerden de anlaşıldığına göre Hz.Peygamber'in en büyük vazifesi tebliğdir.

Hz. Muhammed (a.s) kendisine tevdi edilen bu görevi layıkıyla îfâ etmede büyük gayret sarf etmiştir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederlerdi. Hal böyleyken Mümin olsunlar diye sen insanları zorlatacak mısın?"²⁵ buyrulmaktadır. Hz. Peygamber'in vazifesinde ne kadar titiz davrandığı ortaya konulmaktadır. Allah Rasûlü tebliğ vazifesini îfâ ederken, aynı

¹⁹ Hicr, 15/79: "Biz onlardan da intikam aldık. İkisi de (Eyke ve Medyen halkı) açık bir yol üzerindedir."

²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan imam ve ümmet kelimelerinin detaylı anlamları için bk. Veli Ulutürk, "Kur'an'da İmam ve Ümmet Kelimelerinin Manaları" *Diyanet İlmî Dergi* 33, sy. 3 (Temmuz, Ağustos, Eylül, 1997): 41-48.

²¹ Mustafa Saîd el-Hın, Bedi' Seyyid el-Lehhâm, *el-İzah fî ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*, 5. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2004), 36.

²² Hın, *el-İzah*, 36-39. (Bu tasnif ilgili bölümden faydalanılarak yapılmıştır.) Ayrıca bu konuda detaylı bilgi için bk. Zekiyyüddin Şa'ban, *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmiyyi* (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2016), 74-79.

²³ Ahzâb, 33/45-46.

²⁴ Nahl, 16/44.

²⁵ Yunus, 9/99.

zamanda gelen emirlerden fiilî olanlarını kendisi uygulamıştır. Bu vazifelerden birisi de şüphesiz namaz ibadetidir.²⁶

Hadis rivâyetlerde imamlığı kendisine Cebrâil'in öğrettiği bildirilen²⁷ Hz. Peygamber ilk zamanlarda Mekke'de bazı evlerde,²⁸ daha sonra da Dâru'l-Erkâm, Kâbe, Medine Mescidi gibi yerlerde bu vazifesini bizzat kendisi ikâme etmiştir. Ashâbını da bu göreve ehil olarak yetiştirebilmek için gayret sarf etmiştir. Medine'ye hicret eder etmez, Mescid-i Nebevî'yi inşa etmiş,²⁹ yanına bugün Suffe diye bildiğimiz, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yapıldığı, çeşitli ilim alanlarında insanların yetiştirildiği, beldelere gönderilecek olan muallimlerin ve imamların talim-terbiyeden geçirildiği bölümleri yaptırmıştır. Üç Bölüm halinde yapılan Mescid, Suffe Bölümü, namaz kılınan bölüm (Mescid Bölümü) ve Allah Rasûlü'nün zevcelerine ayrılan odalardan oluşmuştur.³⁰

Bu dönemde Hz. Peygamber imamlık ile idârî işleri ister eyaletlerde olsun ister merkezlerde olsun, bir araya getirmiş ve bir yöneticinin uhdesinde toplamıştır.³¹

İslâmiyetin ilk yıllarında bu görev bizzat Hz. Muhammed'in (a.s) kendisi tarafından icrâ olunmuştur. Burada konuyu özetler mahiyette olan Muhammed Hamidullah'ın (ö. 2002) değerlendirmesini aktarmak yerinde olacaktır:

...Muhammed aleyhisselam cami imamı ile ister merkezdeki ve ister eyaletlerdeki, idâri başkanın vazife ve yetkilerini bir araya getirmiş ve aynı şahıs üzerinde toplamıştır. Kolaylıkla anlaşılır ki onun idâri vazifeler için tercihi, daima iyi yetişmiş aydın kimseler üzerinde kendini göstermiştir. Bu durum kabile başkanlarının tayinleriyle ilgili anlatımlarda pek açık bir şekilde görülür: Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi bilenler, diğer yanda pek yaşlı kimseler bulunsa bile, bütün bu gibi kimselere tercihen seçilmişlerdir. Mesela; Cerm ve Sakif³² kabilelerine

²⁶ Beş vakit namaz hicretten bir yıl önce farz kılınmıştır. Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 9. Baskı (İstanbul: İz Yayınları, 2012), 75.

²⁷ Buhârî, *Mevâkıt*, 1; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk: Ahmet Muhammed Şâkir, Muhammed Fuad Abdulbaki, İbrâhim Adve Avad, 2. Baskı (Mısır: Şirketün Mektebetün ve Matba'atü Mustafa el-Bâi el-Hâlebî, 1395/1975), *Salât*, 1, 2; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk: Muhammed Fuad Abdulbaki, (Kâhire: Dâru İhyâ-i Kütübü'l-Arabî, 1371/1952), *Salât*, 2; Ebû Dâvûd, *Salât*, 2, 3.

²⁸ Ramazan Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, 4. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 12.

²⁹ Mescidin yapımı için bk. M. Said Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's-sire*, çev: Ali Nar, Orhan Aktepe (İstanbul: İslâmî Edebiyat, 't.y.'), 213-215.

³⁰ Ashab-ı Suffe'nin özellikleri ve işlevi için bk. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2001), 2: 767-773.

³¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2: 772.

³² Anlatıldığına göre Sakif kabilesinden bir grup İslam'a girmek için Medine'ye gelmişlerdir. Belli bir müddet Medine'de kaldıktan sonra Hz. Muhammed (a.s) kendilerinden olan Osman b. Ebi'l-Âs'ı, dinî konularda diğerlerinden daha bilgili olduğu için, onlara emir tayin etmiş ve Muğîre b. Şu'be'yi de onlarla beraber göndermiştir. Konuyla ilgili hadisler için bk. İbn Mâce, *İkâme*, 178; Ayrıca

gösterilen icraat bu çerçeve dâhilindedir. Cami imamlığı ister mülkî olsun isterse askerî olsun başkanın imtiyazındadır.³³

Allah Rasûlü zamanında imamlar seçilirken onların hem namaz kıldırması hem de İslâm'ı anlatması öncelenmiş, şart olarak da Kur'ân-ı Kerîm'i iyi okuyup anlayabilmelerine önem verilmiştir. Yemenli Ceremoğullarından sekiz yaşındaki Amr b. Selime'nin (ö. 85/704), yaşının küçük olmasına rağmen kabilesine imam olarak seçilmesi bu uygulamanın örneklerindedir.³⁴

Hz. Peygamber mescide çıkıp ayakta duramayacak kadar hastalandığı zamanlarda yerine Hz. Ebû Bekir'i (ö. 13/634) vekil tayin etmiştir.³⁵ Sayıları dokuz-ona kadar çıkan diğer Medine mescitlerinde³⁶ ise imamlığı Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuyabilenlerin yapmış olabileceğini söyleyebiliriz. İmamlık vazifesi İslâmiyetin gelişmeye başladığı dönemlerde Hz. Peygamberle sınırlı kalmamıştır. Özellikle hicretten sonra birçok şehir İslâm topraklarına katılmış, buralardaki halkın idaresi vb. işleri için bu şehirlere valiler ve zekât memurları gönderilmiştir.³⁷ Bu görevliler hem idare hem de imâmet işleriyle ilgilenmiştir. Örneğin Birinci Akabe Biatı'ndan sonra Medine'ye Mus'ab b. Ümeyr'i (ö. 3/625) ve Es'ad b. Zürâre'yi³⁸ (ö. 1/623); Yemen'e de Muâz b. Cebel'i (ö. 17/638) göndererek kendisinden oradaki insanlara, şehadetten sonra namazı emretmesini istemiştir.³⁹ Muhtemeldir ki bu görevliler tebliğ vazifesinin yanında imamlık vazifesini de üstlenmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber zamanında bazı kabile reislerinin Hz. Peygamber'in yanına gelerek diğer dinî bilgileri öğrendikleri gibi imamlıkla alakalı hususları da öğrendikleri ve Allah Rasûlü'nün de, aralarında Kur'ân-ı Kerîm'i iyi bilenleri, bu hususta eşit olmaları halinde de sünneti en iyi bilenleri imam olarak tayin ettiğini rivâyetlerde görebilmekteyiz. Ayrıca imam tayininde daha önceden Medine'ye hicret etmiş ve yaşlı olmanın da ayrı bir değeri olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰

Asr-ı Saâdet'te Hz. Peygamber'le beraber imamlık vazifesini bazı sahâbeler de icrâ etmiştir. Bu kişilerin isimlerini Ö. Rıza Doğrul (ö. 1952) eserinde bir liste halinde

hâdise hakkında detaylı bilgi için bk. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi* (İstanbul: Şâmil Yayınları, 1988), 5: 287, 288.

³³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2: 772.

³⁴ Buhârî, *Megâzi*, 53.

³⁵ Müslim, *Salât*, 21; Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk: Abdu'l-Fettah Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1986/1406), İmâme, 40.

³⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2: 771.

³⁷ Salih Suruç, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014), 739.

³⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2: 766.

³⁹ Buhârî, *Zekât*, 24; Müslim, *İman*, 29; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 3.

⁴⁰ Nesâî, *İmâmet*, 11.

sunmuştur. Bunlardan Mus‘ab b. Umeyr, hicretten önce Medine Mescidi’nde Ensâr’ın imamıydı. Ebû Huzeyfe’nin (ö. 12/633) azatlısı Sâlim (ö. 12/633) hicretten önce Medine’de Ensâr’ın imamıydı. İbn Ümmü Mektum (ö. 15/636) da Medine’de imamlık görevi yapmıştır. Hz. Ebû Bekir Medine’de, Hz. Peygamber’in yokluğunda ve hastalığında görev yapmıştır. İtban b. Mâlik (ö. 50/670) Salim oğullarına, Muâz b. Cebel ise Seleme oğullarına, Amr b. Selime Cermoğullarına imamlık yapmışlardır. Üseyd b. Hudayr (ö. 20/641) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) de bu görevi üstlenenler arasındadır. Attâb b. Esid (ö. 13/634) Mekke’de, Osman b. Ebi’l-Âs (ö. 51/671) Taif’te imamlık yapmışlardır.⁴¹

1.1.4. Hulafâ-yı Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler Dönemlerinde İmam-Hatiplik

Dört Halife zamanında devlet başkanlarının eyaletlere veya şehirlere vali olarak gönderdikleri kimselerin görevleri arasında namaz kıldırmak, gerekirse imam tayin etmek de yer alıyordu. Bundan dolayı valilere “emîru’s-salât”, görevlerine de “vilâyetü’s-salât” denilmiştir. Bazı durumlarda valilerle beraber imamlar da tayin edilmiştir. Hz. Ebû Bekir Necran’a, Hz. Ömer Filistin, Dımaşk, Humus ve Kinnesrin’e, Hz. Osman da Kûfe’ye imam tayin etmiştir.⁴² Değişen şartlara göre Emevîler ve Abbâsîler devrinde de benzer uygulamalara gidildiği, hatta daha fazla üzerinde durulduğunu söyleyebiliriz. Emevîler zamanında genel itibariyle bu görev, merkezlerde halifeler tarafından güvenlik tedbirleri alınarak yapılmış; ancak Abbâsîler zamanında vakit namazlarının halife tarafından kıldırılması, hatta Emevîler zamanında sembol haline gelen, Cuma namazlarının halifeler tarafından kıldırılması bile terk edilmiştir. Bu görev, görevli vali ve özel tayin edilen imamlara bırakılmıştır.⁴³

Halifeler döneminde yapılan fetihlerle yeni İslâm’a giren yerlere devlet başkanının onayıyla imamlar gönderilmeye başlanmış, bazı büyük camilere ise birden fazla imam tayin edilmiştir. Örneğin 7. yy’da Emevîyye Camii’nde dokuz, 8. yy’da ise on üç imam görev yapmıştır. İmamlar arsındaki görev taksimi ise devlet başkanı tarafından yapılmıştır.⁴⁴

⁴¹ Detaylı bilgi için bk. Mevlânâ Şibli, *Büyük İslam Tarihi-Asr-ı Saâdet*, çev: Ö. Rıza Doğrul (İstanbul: Eser Neşriyat Yayınları, 1977), 1: 467, 468.

⁴² Detaylı bilgi için bk. Küçükbaşı, “İmam”, *DİA*, 178.

⁴³ Küçükbaşı, “İmam”, *DİA*, 178.

⁴⁴ Küçükbaşı, “İmam”, *DİA*, 178.

1.1.5. Osmanlı Dönemi'nde İmam-Hatiplik

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluncaya kadar imamların görevleri özellikle Osmanlı Devleti zamanında sadece cami içiyle münhasır kalmamıştır.⁴⁵ Toplumla hizmet veren kadrolar içerisinde imamlık, en geniş yeri işgal etmiş ve askerîden sayılmıştır.⁴⁶ Buradan anladığımız kadarıyla İmamlık müessesesinin bazı dönemlerde çok geniş bir görev alanı olmuştur. Yani günümüzün en büyük sorunlarından biri olan İmam-Hatiplik mesleğinin alanın sadece cami ile sınırlı zannedilmesi, o zamanlarda aşılmış, imamlığın sorumluluk alanı geniş bir yelpaze şeklinde toplumun her alanına yayılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde imamlar hünkâr imamı, divan imamı, Cuma ve bayram imamı, yevmiye imamı, fahri ve mahalle imamı gibi hizmet alanlarına göre isimler almışlardır. İmamlar genelde sıbyan mektebi, ilk, orta ve yüksek seviyede medreselerde ve Daru'l-Kurra'larda yetiştirilmişlerdir. Bu dönemde lisans seviyesinde eğitim alan imamlar için, 1913'te İmam Hatip Medreseleri kurulsa da ömrü pek uzun olmamıştır. İmamlığın çok geniş bir yelpazede görev yapmasından dolayı, cami ve mescitlerde İmamlık ve Müezzinlik yapacak kişilerin eğitimine büyük önem verilmiştir. İmam-Hatipler aldıkları Tefsir, Hadis, Fıkıh, İlmi Kelam, İslam Tarihi ve usul ilimleriyle hem alanlarında etkin olabilmişler hem de müderris ve kazasker üst makamlara çıkma imkânına sahip olmuşlardır. Bu dönemdeki imamların 100 akçe kadar bir ücretle emekliye ayrılabilirdikleri bilinmektedir.⁴⁷

Osmanlı dönemindeki din görevlisinin konumu, maaş durumu ve toplumsal yapı içerisindeki mevkisi hakkında şunlar söylenebilir: Bu dönemde İmam-Hatiplerin atama ve idare işleri kurulan Vakıflarca idare edilmiştir. Bu vakıfların teftişi kâdılar tarafından yürütülmüştür. Görevlilerin maaşları bu vakıflardan ödenmekle beraber, tahsil durumları, görev mahalleri ve yapmış oldukları ek hizmetlere göre de imamların maaşları farklılık gösterebilmiştir. Bununla birlikte bu dönemde ulema ve din görevlileri devletin en üst düzeyinde görev yapmışlar, en fazla itibarı görmüşler ve bağlı buldukları vakıflardan yeterli miktarda maaş almışlardır. Ayrıca kendilerine yapılan

⁴⁵ Hayati Tetik, "Osmanlılardan Günümüze İmam-Hatiplik", *Diyanet İlmi Dergi* 36, sy. 3 (Temmuz, Ağustos, Eylül, 2000), 126.

⁴⁶ Kemal Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 22 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 181.

⁴⁷ Tetik, "Osmanlılardan Günümüze İmam-Hatiplik", 125, 126. (İlgili bölümden özetlenerek alınmıştır.)

yardımlarla iktisâdi ve sosyal yönden güçlük çekmemişler, ilmî faaliyetlerine devam etmişlerdir. Diğer taraftan vergiden muaf tutuldukları gibi, camilerde görev yapan imamlar ve diğer görevlilerin hemen hemen hepsi için meşruta (lojman) tahsisi yapılmıştır.⁴⁸

Osmanlı zamanında mescit ve camilere imam tayinleri imtihan usulüyle, vakıf mütevellisinin teklifiyle yapılmıştır. Sınavlarda yeterli dinî bilgiye, güzel bir kıraata ve iyi bir ahlaka sahip olma şartı aranmakla beraber, bazı durumlarda bu görev babadan oğula geçebilmiştir.⁴⁹

Bu dönemde imamlar dinî işlerin yanında kâdı yardımcılığı, mahallede devletin memuru, orduda askerin dinî ilimleri öğrenmesinde görevli âlimiydi. Örneğin; hükümetin her türlü emir ve bildirisini halka ulaştırmak, mahalledeki sosyal hizmetlerin takibini yapmak, mahallede kâdının temsilciliğini yapmak, mahalleyi yönetmek, modanın (özellikle kadınlarda giyim kuşamın) takibini yapmak, kahve vb. yerlerdeki işleri takip etmek, fuhşiyatı önlemek, mahallede nüfus ve nikâh işlerini yürütmek, yardım faaliyetlerini idare etmek gibi çeşitli görevleri yerine getirmişlerdir.⁵⁰ Aynı zamanda gayrı Müslimlerin nikâh gibi bazı işlerinden de imamlar sorumluydu.⁵¹

Osmanlı Devleti'nde her ne kadar dini işlerden sorumlu olan Şeyhülislâm olsa da, dinî idarenin başında da padişah bulunmaktadır. Şeyhülislâm ise bu görevi vekâleten yürütmüştür.⁵² İmamlar da bu kuruma bağlı olarak çalışmışlardır.

İlk imamın ve ilk Cuma hutbesini okuyanın Dursun Fakih (ö. 726/1326) olduğu⁵³ ve II. Mahmud (ö. 1255/1839) dönemiyle gelen muhtarlık gibi değişikliklerle imamların alanlarının ve yetkilerinin kısıtlandığı⁵⁴ neticede haklarını alamayan imamların Eimme-i Mahhallât Tevhid ve Teâvün Cemiyeti adı altında bir dernek⁵⁵ kurarak bugünkü anlamda sendikal faaliyetlere başladıkları görülmektedir.

Osmanlı Devleti zamanında iş ve işlemler, bünyesinde bulunan birçok kurum ve kuruluş tarafından ikâme edilmekteydi. Devletin dinî işlerini, dolayısıyla İmam-Hatiplik

⁴⁸ Tetik, "Osmanlılardan Günümüze İmam Hatiplik", 127. (İlgili bölümden özetlenerek alınmıştır.)

⁴⁹ Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *DİA*, 181.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bk. Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslam Medeniyeti Mecmuası* 5, sy.3 (Mart, 1402:1991), 29-33.

⁵¹ Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *DİA*, 181.

⁵² Ali Bardakoğlu, *21. Yüzyıl Türkiye'sinde Din ve Diyanet-I*, der. Ömer Menekşe (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 1: 153.

⁵³ Hasan Aksoy, "Dursun Fakih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 7.

⁵⁴ Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", 35.

⁵⁵ Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *DİA*, 186.

ve camilerle alakalı iş ve işlemlerini, yukarıda da değinildiği gibi Şeyhülislâmlık diye meşhur olmuş, Meşihatı İslâmiyye Kurumu yürütmekteydi. Bu kurumun bünyesi altında Şeyhülİslâm (Başkent-İstanbul Müftüsü), Kazasker/kadıasker (Rumeli ve Anadolu Kadıaskeri), İstanbul Kâdısı, Vilâyet Kâdıları, Müftüler, Müderrisler, Sancak Kadıları, Nâipler, cami ve mescitlerin din görevlileri bulunmaktaydı.⁵⁶ Burada bu kurumun kuruluşu, gelişmesi, işleyişi, önemi, bu kurumda vazife yapmış olan Şeyhülİslâmlar gibi konumuzun alanı dışına çıkan kısımlarına girmeden⁵⁷ kurumun cami ve ona müteallık olan din görevlileri ile olan ilgisinden bahsetmekle yetineceğiz.

Meşihat-ı İslâmiyye'nin ne zaman kurulduğu, ilk kurucularının ve vazifelilerinin kimler olduğu hakkında farklı görüşler olsa da⁵⁸ en nihâyetinde kurumun görevi dinî işler olduğu için, camiler ve din görevlileri kurumun uhdesinde bulunmuştur.

Bu dönemde camiler vakıf mütevellî heyeti aracılığıyla idare edilmiş, vakıf gelirleri ile caminin tamir ve tadilat işlemleri yapılmış, cami görevlileri olan, imam, müezzin, hatip, kayyım, cüzhan, devirhan, sûrehan, dersiâm gibi vazifelilerin ücretleri ödenmiş, kararlar her yıl merkez kâdılığa onaylatılmıştır. Ayrıca cami hizmetleri vâizlik, imam-hatiplik, müezzinliğe ek olarak sunulan, dersiâmlık, hatiplik, kürsü şeyhliği, Ayasofya Kürsü Şeyhliği, Cuma vâizliği, salavât-ı şerife hanlığı, ihlâs-ı şerife hanlığı gibi çok yönlü eğitim ve öğretim faaliyetlerinden oluşmuştur.⁵⁹

Ayrıca bu dönemde imamlar, imamlık vazifelerinin yanında, idareye ve belediyeye ait, mahallede nüfus ve tapu kayıtlarını tutma, evlenme ve boşanma iş ve işlemlerini yürütme, ahlak zabıtalığı yapma gibi birçok vazifede görev almışlardır.⁶⁰

Bu dönemde bazı bölgelerde yapılan uygulamaya göre, İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım ve Hatipler görevlerinden kendi istekleriyle el çekecekleri zaman, kâdının

⁵⁶ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Bulut, "Osmanlı Devleti'nde Dinî Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi", *Diyanet İlmî Dergi* 35, sy. 2 (Nisan, Mayıs, Haziran, 1999/1402), 101. Kurumun alt birimleri hakkında detaylı tasnif için bk. Sadık Eraslan, *Meşihat-ı İslamiyye ve Ceride-i İlmîyye Osmanlılarda fetva Makamı ve Yayın Organı*, 2. Baskı (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 49, 66-69.

⁵⁷ Meşihatı İslâmiyye hakkında detaylı bilgi için bk. Eraslan, *Meşihat-ı İslâmiyye ve Ceride-i İlmîyye*.

⁵⁸ Bu konuda farklı görüşler için bk. Eraslan, *Meşihat-ı İslamiyye ve Ceride-i İlmîyye*, 19-25.

⁵⁹ Bu dönemde cami idaresi ve hizmetleri için bk. Bulut, "Osmanlı Devleti'nde Dinî Teşkilatlanma", 107-108. (İlgili bölümden özetlenerek alınmıştır.)

⁶⁰ Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri –Dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbacılık, 1977), 1, 2: 162.

huzurunda ve onun onayıyla, bu görevlerini bir başkasına bedel karşılığında devredebilmişlerdir.⁶¹ Bu şekilde bir uygulama günümüzde bulunmamaktadır.

Edinilen bilgilerden anlaşıldığına göre, etkili bir din hizmeti için Osmanlı Dönemi ile modern dönem arasında din görevlilerinin görev alanları ve sorumlulukları karşılaştırılıp, cami dışı din hizmetlerine daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.

1.1.6. Cumhuriyet Dönemi'nde İmam-Hatiplik

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Şeyhülİslâmlık Kurumu Müslüman olsun veya olmasın bütün insanların dinî işlerini yürütmüştür. Bu kurum, II. Mahmut tarafından 1826'da⁶² Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti adıyla kurulan kurumca değişmiştir. Alanı da sadece dinî işlerle sınırlı kalmıştır.⁶³ Bu kurum 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Reisliği kuruluncaya kadar görev yapmıştır.⁶⁴ Ancak Diyanet İşleri Reisliği'nin vazife alanı, Osmanlı Dönemi'nde, başında Şehülislâm'ın bulunduğu Meşihat makamından oldukça dardır.

Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Meşihat makamı aracılığıyla hem sivil hem de askerî alanda Müslüman olsun veya olmasın bütün muhatapların dinî işleri yürütülmüştür. Bu kurum hakkında şu bilgiye de değinmek yerinde olacaktır:

...Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerine oranla çok daha geniş bir alanı kapsıyordu. Dinî konularda fetva vermesi, devletin yönetimiyle ilgili temel ilke ve kanunların konulmasında söz sahibi olması yanında, ilmiye sınıfı tarafından yürütülen yargı ve eğitim-öğretim görevleri de bu makama bağlı olup günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Adalet ve Milli Eğitim Bakanlıkları ile Yüksek Öğretim Kurumu arasında paylaştırılmış olan hizmetlerin hemen tamamı Meşihat bünyesinde toplanmıştı.⁶⁵

3 Mayıs 1920 tarihinde Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti adı altındaki kurulan bakanlık 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluncaya kadar ülkede din hizmetlerini yürütmüştür. Bu bakanlık, Osmanlı Devleti'ndeki Şeyhülislâmlık ile Türkiye

⁶¹ Hoca Emin Efendi Zâde Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*, çev: Raşit Gündoğdu, Osman Erdem (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 1: 97.

⁶² Ali Akyıldız, "Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 7.

⁶³ Millî Mücadele döneminde Şeyhülislâmlık ile Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ni temsilen Ankara'da kurulan bu bakanlık hakkında detaylı bilgi için bk. Ali Akyıldız, "Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 7, 8. Ayrıca Şeyhülislâm hakkında detaylı bilgi için bk. Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002).

⁶⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kurumsal", erişim: 9 Eylül 2019, <https://www.diyaret.gov.tr:tr-TR:Kurumsal:Detay:1>. (İlgili bölümden özetlenerek alınmıştır.)

Cumhuriyeti'ndeki Diyanet İşleri Başkanlığı arasında köprü vazifesi görmüştür. 1924 yılında kurulan Diyanet Reisliği'ne bütün cami ve mescitlerin ve hatta tekke ve zaviyelerin iş ve işlemlerini yürütme sorumluluğu verilmiştir. 1925 yılında Tekke ve Zâviyelerin kaldırılmasıyla da bu görev Diyanet'in uhdesinden alınmıştır. Cumhuriyetin bir kurumu olmakla birlikte tarihsel kökeni itibarıyla Şeyhülislâmlığa dayanan Diyanet İşleri Reisliği'nin görevi, 3 Mart 1924 tarihli ve 429 sayılı Kanun'da "*İslâm dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek*" şeklinde ifade edilmiştir. İlk dönem bütçe kanunlarında yer almayan, kadro ve dereceleri belirtilmeyen kurumun 1927 Yılı Bütçe Kanunu'nda, 71'i merkezde olmak üzere toplam 7172 adet kadro tahsis edilen Diyanet İşleri Reisliği'nin merkez ve taşra teşkilatlarının idârî yapısı da ilk defa belirtilmiştir. Bu kadrolar merkez teşkilatında heyetlerle, taşra ve vilâyetlerde ise müftülükler aracılığıyla yönetilmiştir. 22.06.1935 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2800 sayılı "*Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun*", başkanlığın ilk teşkilat kanunudur. Bu kanunda, teşkilatın yapısı, kadro durumu, merkez ve taşra görevlilerinin nitelikleri ve tayin usulleri belirlenmiş, her vilâyet ve kazada bir müftü bulunacağı hükme bağlanmıştır. 29.04.1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 sayılı Kanunla Diyanet İşleri Reisliği'nin adı "Diyanet İşleri Başkanlığı" olarak değiştirilmiş, Evkâf Umum Müdürlüğü'ne devredilen cami ve mescitlerin idaresi ve cami görevlileri kadroları yeniden Diyanet İşleri Başkanlığı'na iâde edilmiştir.⁶⁶ 1961 Anayasası Diyanet İşleri

⁶⁵ İrfan Yücel, "Diyanet İşleri Başkanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 455.

⁶⁶ Cumhuriyet Dönemi'nde İmam-Hatiplikle ilgili kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumunu ve geçirdiği evreyi iyi anlayabilmek için, Evkâf Umum Müdürlüğü hakkında bazı bilgilerin verilmesi doğru olacaktır. 8 Haziran 1931 tarih ve 1827 Evkâf Umum Müdürlüğü'nün 1931 mâlî senesi Bütçe Kanunu'nun 6. Maddesi gereğince mescit ve camilerin yönetimi, görevlilerinin tayin, nakil, azil ve emeklilik işlemleri müdürlüğe devredilmiştir. Bu karardan sonra Diyanet İşleri Reisliği'nde il ve ilçe müftüleri, müdürler ve vâizlerden oluşan cüzî bir kadro kalmıştır. Yaklaşık yirmi yıl cami ve din görevlilerinin idaresi Evkâf Umum Müdürlüğü'nde verilmiştir. 1935 yılında 800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri hakkındaki kanun, müftülüklerle herhangi bir hak sağlamamıştır. Bu süre zarfında camilerdeki münhal kadrolar için müftülükler, camilerin adını, görevliye aylık ve yıllık olarak ödenecek miktarı belirterek münhal kadro ilanına çıkabilmişlerdir. Daha sonra yapılan imtihan neticesinde de uygun görülen görevliler seçilmiştir; ancak bu sınavın neticesinde alınan kararlar, Evkâf Umum Müdürlüğü'nün uygun görmesi halinde yürürlüğe girebilmiş ve görevliler görevlerine başlayabilmiştir. Bu dönemde il ve ilçe müftülüklerinde oluşturulan kurulda müftü sadece âza olarak yer alabilmiştir. Birçok mescit ve cami uzun müddet münhal kalmış ve bu camiler tasnif harici cami ve mescit olarak değerlendirilmiş, birçoğu kapatılmış bazıları satılmış, bazıları da te'sis amaçları dışında kullanılabilmıştır. Reisliğin yetki ve hizmet alanları daraltılmış, din hizmetlilerinin yani cmi görevlilerinin seçim ve tayininde iki başlılık yaşanmış, müftülüklerde oluşan encümen teşekkülünde imam-hatip ve müezzin-kayyımların dışında göreve getirilen hatip ve vâizlerin atanmasında birçok

Başkanlığı'nı anayasal bir kurum olarak düzenlemiş, 1982 Anayasası, "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyâsi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir." hükmü ile kurumun görevlerini yerine getirirken uyması gereken kıstasları belirlemiş, Başkanlığa tarihi bir misyon yüklemiştir. 15.08.1965 tarihinde yürürlüğe giren 633 sayılı "*Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*" Başkanlığın görevleri noktasında önemli bir açılım getirmiş, İslâm Dinî'nin ahlak alanı ile alakalı işleri yürütmek de kurumun görevleri arasında sayılmıştır. Kanunda Başkanlığın görevi, "*İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek*" şeklinde ifâde edilmiştir. 26 Mart 1976 tarihli ve 1982 sayılı Kanun'la, 633 sayılı Kanun'da bazı önemli yenilikler ve değişiklikler yapılmış ancak bu Kanun, Anayasa Mahkemesi'nin 18.12.1979 tarihli ve E.79/25-K:79/46 sayılı kararıyla usul yönünden iptal edilmiştir. Meydana gelen hukukî boşluk ancak 01.07.2010 tarihli ve 6002 sayılı Teşkilat Kanunu ile 31 yıl sonra doldurulabilmiştir.⁶⁷

Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez, Taşra ve Yurt Dışı teşkilatlarından oluşmaktadır. Kurum içerisinde personel atamaları çeşitli usul ve esaslara göre yapılmaktadır.⁶⁸

1.1.7. İmam-Hatibin Görevleri

Diyanet İşleri Başkanlığı yaklaşık bir asırdır insanlara sahih dinî bilgiyi ulaştırmada aktif rol oynamıştır. Hergün yeni ivme kazanarak gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışında eğitim-öğretim alanından ibadet alanlarının inşasına kadar birçok alanda hizmet sunmaktadır. Elbette bu görevlerinin yanında en kutsal görevi insanlara İslâm'ı anlatmak ve insanların İslâm'ı yaşayabilmelerine vesile olmaktır. Başkanlık bu

sorunlar çıkmıştır. Din hizmetlilerini yönelik yersiz birçok müdahale ve baskılar yapılmış, Diyanet İşleri Reisliği eli kolu bağlı bir kurum halinde kalmıştır. Camiler ve cami görevlilerinin idaresi 23 Mart 1950 tarih ve 5634 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat ve Vazifeleri hakkındaki 2800 sayılı kanunda bazı değişiklikler yapılmasına dair olan 3665 sayılı kanuna ek kanunla mümkün olabilmıştır. Evkaf Umum Müdürlüğü hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Bulut, "Camiler ve Cami Hizmetlilerinin Evkaf Umum Müdürlüğüne İdaresi", *Diyanet İlmî Dergi* 55, sy.2 (Nisan, Mayıs, Haziran, 2019): 435-466.

⁶⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kurumsal", erişim: 9 Eylül 2019, <https://www.diyamet.gov.tr:tr-TR:Kurumsal:Detay:1>. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.)

⁶⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği için bk. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği", erişim: 10 Eylül 2019. <http://www.mevzuat.gov.tr>.

vazifeyi üstlenmiş, binlerce kadrosu ile îfâ etmeye çalışmaktadır. Bu görevi yerine getirirken insanlarla birebir muhatap olmaları, onların özel hallerine vâkıf olup, muktezâyı hale uygun hizmeti sunabilmede en ön safta yer alan görevlisi hiç kuşkusuz İmam-Hatipler olmuştur. Gerek bir köyde gerek küçük bir mahallede gerekse il ve ilçe merkezlerinde; minberde, mihrapta her daim halkın gözü önünde bulunan İmam-Hatipler din hizmeti sunmada başkanlığın en önemli görevlilerindendir. Her ne kadar manevi açıdan din hizmetine sınır çizilmesi zor olsa da, kurumsal yapı gereği Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nde belirtildiği üzere, Başkanlığın taşra teşkilatında vazife yapan imam-hatipler, imam-hatip, uzman imam-hatip ve baş imam-hatip olmak üzere üç unvan halinde hizmet sunmaktadırlar. Burada konunun uzamaması için İmam-hatiplerin görevlerine yer verilecektir. Ayrıca birçok madde halinde düzenlenen imam-hatiplerin görevleri, tasnifin uzun olması, tam metnin verilmesi halinde konunun uzaması gibi sebepler göz önüne alınarak kısaltılarak verilecektir. İmam-Hatipler, vakit namazları, cuma, bayram ve teravîh namazlarını kıldırmak, Cuma ve bayram hutbelerini îrad etmek, gerektiğinde hutbe hazırlamak, vaaz etmek, isteyen vatandaşlara Kur'ân-ı Kerîm okumayı öğretmek ve dinî bilgiler vermek, yaz Kur'ân kursları ile ilgili görevleri yapmak, camiye irşat ve eğitim faaliyetleri için hazır bulundurmak, Kur'ân-ı Kerîm, meal/tefsir, hadis, siyer ve ilmihal konularının yer aldığı müftüğün onayıyla hazırlanan bir programı ilan ederek camide uygulamak, dinî gün ve gecelerde görev yaptığı camide program düzenlemek veya müftülükçe düzenlenecek programlarda görev almak, görevli bulunduğu caminin yönetimiyle ilgili iş ve işlemleri yapmak, caminin ihtiyaçlarını giderici tedbirler almak, gideremediği noksanlıkları müftülüğe bildirmek, belediye tarafından cenaze hizmeti verilmeyen yerlerde cenaze teşhiz ve tekfin hizmeti vermek, cenaze namazı kıldırmak ve defin işlemlerini yapmak, bayram, dinî gün ve geceler, doğum, sünnet, düğün, nikah, hastalık, ölüm ve benzeri vesilelerle görev mahallinde ikamet eden vatandaşlara din hizmeti sunmak, görev mahallinde ikamet eden kimsesiz, yetim-öksüz, engelli ve ihtiyaç sahibi insanlarla ilgilenerken ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği içerisinde ihtiyaçlarını gidermeye çalışmak, görev mahallinde bulunan çocuklar ve gençlerin dinî ve ahlaki eğitimlerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmak, amirin uygun gördüğü diğer iş ve işlemleri yapmak gibi birçok vazife ile yükümlü tutulmuşlardır.⁶⁹

⁶⁹ İmam-Hatiplerin görevleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği 40, 41 ve 42. Maddelerinde belirtilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Mevzûat Bilgi Sistemi, "Diyanet İşleri Başkanlığı

Her ne kadar imam-hatiplerin sorumlulukları ilgili yönetmeliklerce belirlense de etkili bir din hizmetinin sunulabilmesi için her görevli, belirtilen vazifeler dışında kalan diğer görevler için de, din-devlet bütünlüğü içerisinde bilgisi, beceri ve kabiliyeti oranında bir din hizmeti sunmaya çalışmalıdır. Görev çizelgesinde bulunmayan bu sorumluluklar, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'in (a.s) sünneti doğrultusunda düşünüldüğünde ortaya çıkacak ve netice de bir din görevlisinin görev alanına girecektir. Günümüz şartları açısından da düşünüldüğünde, öncelikle gençlere yönelik olmak üzere, toplumun her kesimini kapsayıcı tarzda görev yapmak, etkili ve başarılı bir din hizmeti sunmada önem arz etmektedir.

1.2. HATİP VE HUTBE KAVRAMLARI

1.2.1. Sözlük ve İstilah Manaları

Hatîb, hatîbe, hutbe, hitâbet, muhâtab kelimeleri Arapça “h-t-b” kökünden türemiştir. “h-t-b”, insanlara konuşma, vaaz yapmak, nasihat etmek anlamlarına gelmektedir. Kelimenin masterları olan hitâbe ve hutbe ise, güzel söz söyleme, insanlardan bir grubu ikna etmek için bir konuşmacının yaptığı fasih sunuma⁷⁰ ve minber de yapılan konuşmaya⁷¹ denir. Dinî bir terim olarak ise “Bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma sanatı”⁷² anlamlarında kullanılır. Netice de hutbe, toplumun bütün kesimine iman, ibadet ve ahlak konularında bilgi veren, müşterek dinî, kültürel ve millî değerleri öğreten; dinin ilkelerini topluma aktaran, dinî uygulamaların usûlüne uygun bir biçimde pratiğe dökülmesinde yardımcı olan, vaaz gibi etkin din eğitimi usullerindedir. Hatîb ise “h-t-b” kelimesinin sıfatı müşebbehesi olup, “mescitte veya mescit dışında halka etkileyici konuşma yapan, hutbesi güzel olan kişi demektir.”⁷³

Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği”, erişim tarihi: 10 Eylül 2019. <http://www.mevzuat.gov.tr>

⁷⁰ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît* (Kâhire: el-idâretü'l-Âmme li'l-Mu'cemât ve İhyâi't-Turâs, 1392/1972), “h-t-b” md., 286, 287.

⁷¹ İbn Manzûr, *Lisân'ul-Arab*, “h-t-b” md., 1: 136, 137, 138.

⁷² Mahmut Kaya, “Hitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 156.

⁷³ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, “h-t-b” md., 287.

1.2.2. Hz. Peygamber Dönemi'nden Osmanlı Dönemi'ne Kadar Hutbe ve Hatiplik

Gerek camide gerekse cami dışında dinî hizmetin etkili bir şekilde sunulabilmesi için, camide namaz kıldırmak gibi belli başlı görevleri olan imamların yanında, cuma ve bayram hutbelerini îrad eden din görevlilerinin de büyük önemi vardır. Bu görevleri Hz. Peygamber kendi şahsında toplamıştır. Daha sonraki devlet başkanları ve din görevlileri de bu iki görevi beraber yürütmüşlerdir. Bunun aksine herhangi bir rivâyet bulamadık. Günümüzde ise imamlık ile hatiplik beraber bir kadro için kullanıldığından dolayı, Cumhuriyet Dönemi özel bir başlık altında incelenmeyecektir.

İlk dönemlerde olduğu gibi günümüzde de hutbe yaygın din eğitiminde en etkili yöntemlerdendir. Hutbe genelde cemaatin başından sonuna kadar icabet ettiği bir sunum olması, içeriği günün anlam ve önemini içeren konulardan oluşması, vecîz bir şekilde on-onbeş dakikalık bir iletişim sistemi olması hasebiyle, dinî tebliğde en etkili bir iletişim aracıdır.

Hz. Peygamber zamanında bu görev bizzat kendisi tarafından îfâ edilmiştir. Hz. Peygamber'in hatiplik özelliklerine baktığımızda, onun konuşmayı uzatmayan bir hatip olduğunu: “Ben kısa, öz konuşma yeteneği (cevâm'il-kelim) ile gönderildim”⁷⁴ rivâyetinden anlayabiliyoruz. Ayrıca bizlere hutbede az konuşmayı ve hutbeyi kısa tutmayı da tavsiye etmiştir.⁷⁵ Hz. Âişe'nin bizlere verdiği bilgilerden de Allah Rasûlü'nün hutbe ve konuşmalarının tane tane olduğunu, dinleyen birisinin onun konuşmalarını sayabildiğini ve konuşmalarının akıcı olduğunu⁷⁶ öğrenmekteyiz. Allah Rasûlü'nün hatip olarak özelliklerinden birisi de hutbelerinin irticâli olmasıdır. Bu hususu kendisinin ümmî⁷⁷ oluşundan ve bir hutbesini Ebû Şah'a (ö. ?)⁷⁸ yazdırmak istemesinden⁷⁹ anlayabilmekteyiz. Bir diğer özelliği ise soru sorulması⁸⁰ ve yağmur duası talep edilmesi⁸¹ gibi bazı sebeplerle hutbeye ara verebilmesidir.⁸²

⁷⁴ Buhârî, Cihad, 122; Müslim, Mesâcid, 5.

⁷⁵ Müslim, Cum'a, 47.

⁷⁶ Buhârî, Menâkıb, 23; Müslim, Zühd, 71; Ebû Dâvûd, İlim, 7.

⁷⁷ Hz. Peygamber'in ümmî oluşu ile ilgili bk. Ankebût, 29/48; Âraf, 7/157-158.

⁷⁸ Ebû Şah sahabîdir ve vefat tarihi bilinmemektedir: Abdullah Aydın, “Ebû Şah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 233.

⁷⁹ Rivâyet için bk. Buhârî, Lukâta, 7; Tirmizî, İlim, 12.

⁸⁰ Rivâyet için bk. Müslim, Cuma, 60.

⁸¹ Buhârî, İstiska, 7.

Hız. Peygamber'in hutbelerinin sayısı beşyüz civarındadır; ancak bunlardan pek azı bize kadar ulaştırılmıştır. Allah Rasûlü'nün ağzından çıkan her kelama karşı çok hassas olan sahâbenin, Peygamber'in hutbelerinin çok az kısmını rivâyet etmiş olmalarının sebebi, Allah Rasûlü'nün hutbelerinin genelde Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden oluşması sebebiyle Ashâbın nakle ihtiyaç duymamaları olarak görülmüştür.⁸³ Bize kadar ulaşan bu rivâyetlere çalışmamızın ikinci bölümünde değinilecektir. Ancak Hız. Peygamber'in hutbeleri ile günümüz hutbeleri arasında fark vardır. Bu hususu M. Yusuf Kandehevî şöyle anlatmaktadır:

Hız. Peygamber'in hitabetinin günümüzdeki hutbelerden en önemli farklarından biri de, belirli zaman ve günle sınırlı olmamasıdır. Hız. Peygamber sadece Cuma ve bayramlarda değil belki de hutbelerinin çoğunu başka zamanlarda îrad etmiştir. Hız. Peygamber ne zaman gerekiyorsa o zaman hutbe îrad etmiş; bunu yaparken de ihtiyaca ve zamana göre süresini ayarlamıştır.⁸⁴

Halifeler zamanında ise imamlık gibi hatiplik mesleği de şehirde bizzat halifenin kendisi tarafından icra edilmiştir. Zaten bu dönemde camiye imam olmak devlet reisine has kılınmıştı. Merkez dışındaki diğer şehirlerde, kasaba, köy ve mahallelerde ise görevlendirilen liyakatli kişilerce bu görevler îfa edilmiştir.⁸⁵ Dört Halife'nin merkezde bu görevi başkalarına tevdi etmemeleri bu vazifelere verdikleri önemi ortaya koymaktadır.

Hulafâ-yı Râşidîn döneminden sonra Emevîler, Abbâsîler ve Osmanlılar döneminde siyasî, ekonomik, coğrafi ve kültürel yapının hızla değişmesiyle beraber, bütün alanlarda değişikliğe gidildiği gibi, din hizmetlerinde dolayısıyla imamlık ve hatiplik mesleklerinde de değişikliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Dinî, siyasî, idarî ve toplumsal alanda birçok problemin zuhur etmesi, siyasî otorite ile dinî otoritenin birbirinden ayrılıp, dinî ve siyasî tek iktidar dönemlerinin sona erip, eğitim, adalet, fetva ve din hizmetlilerinin idaresinin, devlet başkanına bağlı olarak özel bir kurumun elinde toplanmaya başlamasına sebep olmuştur. Abbâsîler dönemiyle beraber siyasi liderler hutbe okumayı ve namaz kıldırmayı bırakmışlardır.⁸⁶ Neticede Hız. Peygamber

⁸² Hız. Peygamber'in (a.s) hutbelerinin genel özelliklerinden bahseden diğer rivâyetler için bk. Buhârî, Cum'a, 2, 32, 33,36; Müslim, Cum'a, 3, 11, 41, 43, 45, 47, 50, 52, 54, 59; İbn Mâce, İkâmetü's-Salâh, 85, 86; Nesâî, Cihad, 32.

⁸³ Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Dinî Araştırmalar 1*, sy.2 (Eylül-Aralık, 1998): 10. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.)

⁸⁴ M. Yusuf Kandehevî, *Asrı-ı Saadet Hutbeleri Hız. Peygamber ve Sahabe Dönemi*, çev: Abdülkerim Akbaba (İstanbul: Özgü Yayınları, 2010), 14.

⁸⁵ Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", 12, 13.

⁸⁶ Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", 10, 11, 12.

dönemi ile Hulafâ-yı Râşidin dönemi uygulamaları tamamıyla değişmeye başlamış, devlet hizmetleri kaçınılmaz olarak kurumsallaşırken, din hizmetleri de bundan nasibini almıştır.

1.2.3. Osmanlı Dönemi Hutbe ve Hatiplik

Her ne kadar İmamlık ve Hatiplik görevi ilk zamanlarda ve günümüzde aynı şahıs tarafından icra edilse de, Osmanlı Devleti zamanında İmamlık ile Hatiplik ayrı bir meslek addedilmiş, özellikle büyük camilerde bu görev için iki ayrı kadro tahsis edilmiştir. Buna bir örnek verecek olursak, Kanûnî Vakfiyesi'ne göre Süleymâniye Camii'ne diğer görevlilere ek olarak bir de Hatiplik kadrosu tahsis edilmiş, bu kadroya atanacak Hatibin âbid, salih, dindar, zâhid, takva ehli, imamlık ve hatipliğe ehliyetli, haram ve günaha tevessül etmeyen, ehli Kur'ân, güzel sözlü ve kıraatlı, hâfız, belâğata önem veren, Kur'ân ve sünnet çerçevesinde yetişmiş olma gibi birtakım şartlar aranmıştır. Hatibin görevi ise Cuma ve bayram namazlarında minberden günün anlam ve önemine uygun olarak, fasih ve belîğ hutbeler sunmaktır. Bu görevi “devlet başkanı adına hutbe okuma” adı altında yerine getiren Hatib, bir imamın günlüğünün üç katı kadar da yevmiye almışlardır.⁸⁷

Haftada bir cuma günleri, yılda da de iki defa bayram günleri görev yapan Hatipler, halka dinî ve uhrevî işlerini muntazam bir şekilde anlatmakla görevli olup, devletin beraatı ile bu görevlere atanmışlardır.⁸⁸

Yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı Dönemi'nde oluşan Meşihat-ı İslâmiyye/Şeyhülislâmlık Kurumu gibi büyük kurumlarca din hizmetleri sürdürülmüştür. Din hizmetlerinin en etkili araçlarından biri olan hutbe Asr-ı Saâdet'ten günümüze kadar dinî boyutunun yanında siyasî boyutuyla da ön plana çıkmıştır.⁸⁹

⁸⁷ Osmanlı zamanında Süleymaniye Camii örneği üzerinden Hatiplik uygulaması hakkında bilgi için bk. Ahmet Koç ve Ömer Özdemir, “Kanûnî Vakfiye'sine göre Süleymaniye Camii ve Görevlileri”, *Diyanet İlmî Dergi* 53, sy.2 (Nisan, Mayıs, Haziran, 2017): 131, 132.

⁸⁸ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1, 2: 162.

⁸⁹ İslam Can, “Türkiye Camilerinde Okutulan Birlikte Yaşama Söylemleri üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği,” *III. Uluslararası Dinî Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu* (Mayıs, 2017): 510.

1.3. EZAN VE MÜEZZİN KAVRAMLARI

1.3.1. Sözlük ve İstılah Manaları

Ezan ve Müezzın Arapça “e-z-n” kökünden türemiştir. Ezan bildirmek, ilan etmek ve çağrıda bulunmak,⁹⁰ namaz için yapılan çağrı, bildiri⁹¹ gibi anlamlara gelen bir ismi mastardır. Dinî bir terim olarak ezan, namaz vakitlerinin geldiğini, hadis-i şeriflerde belirtilen lafızlarla ve kendine has yöntemiyle (insanlara) bildirmektir.⁹² Ezan okuyana “müezzın”, ezan okunan yere de “mi’zene”⁹³ denilmektedir.

Ezan kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de “bildiri, ilan”⁹⁴ müezzın kelimesi ise “çağrı yapan, münâdi”⁹⁵ anlamlarında kullanılmıştır.

1.3.2. Asr-ı Saâdet’te Namaza Çağrı Usûlü ve Ezanın Teşriî

Namaz Mekke döneminde farz kılınmasına rağmen, bu dönemde insanları namaza çağırın herhangi bir uygulamayı kaynaklarımızda bulamadık. Bunun sebebi olarak görebileceğimiz unsur, Mekke döneminde Müşriklerin baskısı sebebiyle ibadetlerin gizli yapılması ve bunun sonucu olarak da herhangi bir çağrı unsuruna ihtiyaç duyulmaması olabilir. Medine döneminde ise ilk zamanlar “es-Salâtü câmiatün/namaz toplayıcıdır” şeklinde insanların namaza çağrıldığını kaynaklarımızda bulabiliyoruz.⁹⁶

Kaynaklardan elde edilen bilgilerden anladığımız kadarıyla Medine’de Müslümanların çoğalmasıyla “Namaz toplayıcıdır” şeklinde sokaklarda bağrılarak icra edilen namaza çağrı sistemi artık yeterli gelmemiştir. Zaten bu uygulama kolay

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisân’ul-Arab*, “e-z-n” md., 1: 113-114.

⁹¹ İbrahim Mustafa vd, “e-z-n”, 31.

⁹² Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta’lîl’l-muhtâr*, thk: Şeyh Mahmut Ebû Dakik, 5. Baskı (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012), 1: 42.

⁹³ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Müezzın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31 (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 491.

⁹⁴ Tevbe, 9/3: “Hacc-ı ekber gününde Allah ve onun Rasûlünden insanlara bir bildiri/ilandır.”

⁹⁵ Âraf, 7/44: “(O gün) Cennet ehli cehennem ehline, “Rabbimizin bize va’dettiğini biz hak olarak (gerçek bir şekilde) bulduk. Siz de Rabbimizin vadettiğini hak olarak (gerçek bir şekilde) buldunuz mu?” diye seslenirler. Onlar, “Evet” derler. Bunun üzerine aralarında bir münâdi/duyuru, “Allah’ın lâneti zalimlere” diye seslenir.” Ayrıca ezan ve müezzın kelimelerinin Kur’ân-ı Kerîm’de diğer kullanımları için bk. Yusuf, 9/70; Mâide, 5/58; Cum’a, 62/9; Bakara, 2/279; A’râf, 7/167; Hacc, 22/27; Yûsuf, 12/70.

⁹⁶ Buhârî, Küsûf, 3; Ebû Dâvûd, Salât, 264.

olmadığı için insanların toplanmasında, namazın cemaatle îfâ edilmesinde zorluklara ve günlük işlerin aksamasına sebep olmuştur.⁹⁷

Sahâbe bu gibi sebeplerden dolayı yeni yöntemler aramaya başlamış ve Hz. Peygamber'in kendileriyle olan istişarelerinde çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Sahâbeden gelen teklifler nâkus⁹⁸ çalınması, boru öttürülmesi, ateş yakılması ve bayrak dikilmesi şeklinde olmuştur. Ancak bu uygulamalar diğer dinlerde olduğu için⁹⁹ kabul görmemiştir. Sahâbe arasında bu teklifler görüşülürken sahâbeden Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe'ye (ö. 32/653) rüyada ezan öğretilmiş, Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe de ertesi gün Hz. Peygamber'e gelerek bu durumu haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de Hz. Bilâl'e (ö. 20/641) ezan ve kametin nasıl icra edileceğini öğretmiştir. Daha sonra Hz. Ömer Rasûlullah'a gelip aynı rüyayı kendisinin de gördüğünü, ancak Abdullah b. Zeyd'in daha erken davrandığını bildirmiştir. Böylece İslâm'da ilk ezan uygulaması başlamış, Hz. Bilal de ilk müezzin olmuştur.¹⁰⁰ Hz. Bilal'e bu görevin verilme sebebi onun sesinin daha gür olması olarak söylenmiştir.¹⁰¹ Bu rivâyetten ezanı, sesi güzel olanın okuması gerektiği anlaşılmaktadır.

Ezanın teşri kılınması ittîfâkla hicretten sonra olmuştur. Ancak hangi yılda teşri kılındığı ise ihtilâflıdır.¹⁰² Ezanın okunma şekli, ezan okunurken belli yerlerde ellerin kaldırılması, sağa sola dönülmesi, yüksek bir yerde okunması gibi belli başlı uygulamalar bizzat Hz. Peygamber'in tasvipleri ile olmuştur. Bu rivâyetler çalışmanın ikinci bölümünde, müezzinlerle alakalı kısımda ele alınacaktır.

Ezan Müslümanlara namaz vakitlerinin geldiğini belirtmek amacıyla günde beş defa okunan Arapça bir metin olup hicri birinci veya ikinci asırdan itibaren bugünkü şekliyle okunmaya başlanmıştır. Günümüze kadar da aslî şeklini korumuştur.

Ezan Hz. Muhammed'in (a.s) sünneti ile teşri olunmuştur. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetler ezana işaret etmektedir. Mâide Sûresi'nde geçen "Siz

⁹⁷ Ömer Özpinar, *Ezani Anlamak* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 25.

⁹⁸ Hristiyanlıkta bugünkü çan yerinde kullanılan bir alettir: Abdurrahman Çetin, *Ezan, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 39.

⁹⁹ Çetin, "Ezan", *DİA*, 39. İlgili rivâyetler için 100 numaralı dipnottaki rivâyetlere bakınız.

¹⁰⁰ Ezanla ilgili rivâyetler ikinci bölümde verileceğinden burada rivâyetlerin metinlerine ayrıca yer verilmemiştir. İlgili rivâyetler için bk. Buhârî, *Ezan*, 1; Müslim, *Salât*, 1; Ebû Dâvûd, *Salât*, 27; Tirmizî, *Salât*, 25; İbn Mâce, *Ezan*, 1; Nesâi, *Ezan*, 1.

¹⁰¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî el-Basrî el-Mısri, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Mustafa es-Saka, İbrâhim el-Ebyârî-Abdu'l-Hafid eş-Şelebî, 2. Baskı (Mısır: Şirketi Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 1: 509.

¹⁰² İlgili rivâyetler için bk. Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 2. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 259, 260.

onları namaza çağırduğumuzda onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu onların aklını kullanmayan bir topluluk olmalarından kaynaklanmaktadır”¹⁰³ âyet-inin tefsirinde İbn Kesir, (ö. 744/1373) Medine’de ezan okunurken bazı kişilerin ezanla alay ettiklerini belirtmektedir.¹⁰⁴ Cum’a Suresindeki “Ey İman Edenler! Cuma günü namaza çağırıldığınız zaman hemen Allah’ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın”¹⁰⁵ âyet-i kerimesi de “ezan ve kametle namaza çağırıldığınız” şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁰⁶ Bu iki tefsir de bizlere sünnetle sabit olan ezanın âyet-i kerimelerle de desteklendiğini göstermektedir.

1.3.3. Asr-ı Saâdet’te Ezan ve Müezzinlik

Hicretten sonra ezan İslâm’ın bir sembolü haline gelmiştir. Hem savaşlarda¹⁰⁷ hem de Mekke’nin fethinden sonra da, ele geçirilen her beldede fethi haber vermek için “Fetih Ezanı” okunması sünnet haline gelmiştir.¹⁰⁸ Hz. Peygamber fethedilen beldelere tayin edilen valilerden kabilere Kur’ân-ı Kerîm’i usulüne göre okuyan, sesi güzel imam ve müezzinlerin tayin edilmesini ve bu tayinlerde ise musikîye aşina olanların dikkate alınması istenmiştir.¹⁰⁹

Hz. Peygamber Asr-ı Saâdet’te imamlık vazifesini bizzat kendisi üstlenmiştir. Bilâl b. Rebâh (ö. 20/641),¹¹⁰ Abdullah b. Ümmi Mektûm (ö. 23/643),¹¹¹ Ebû Mahzûre (ö. 59/679),¹¹² Sa’d b. Âid (ö. ?)¹¹³ Ziyâd b. Hâris es-Sudâî (ö. ?)¹¹⁴ Sevban (ö. 54/674)¹¹⁵ gibi sahabîler müezzin olarak görev yapmışlardır.

Hz. Peygamber zamanında çeşitli işler için memur görevlendirdiği gibi kendi mescidi dışındaki diğer mescitlere de imam ve müezzinler görevlendirmiştir.¹¹⁶

¹⁰³ Mâide, 5/58.

¹⁰⁴ İmamü’l-Hâfiz İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1432/2011), 2: 93, 94.

¹⁰⁵ Cum’a, 62/9.

¹⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4: 434, 435, 436.

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâtü’l-kübra*, thk: İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 2: 39

¹⁰⁸ Mustafa İsmet Uzun, “Ezan (Edebiyat)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 43.

¹⁰⁹ Küçükaşçı, “Müezzin”, *DİA*, 491, 492.

¹¹⁰ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübra*, 1: 247, 3: 234, 8: 364; Buhârî, Ezan, 1; Müslim, Salât, 1.

¹¹¹ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübra*, 3: 234, 8: 364; Buhârî, Ezan, 40; Müslim, Salât, 5.

¹¹² İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübra*, 3: 234, 8: 364; Ebû Dâvûd, Salât, 28; Nesâî, Ezan, 3, 4.

¹¹³ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmet b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi’s-sahâbe* (Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1415), 3: 54.

¹¹⁴ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübra*, 7: 503; Tirmizî, Salât, 32; Ebû Dâvûd, Salât, 30; İbn Mâce, Ezan, 3.

¹¹⁵ Rivâyete göre Sevban insanları namaza çağırmaq için izin istemiş, kendisine ezan öğretmiştir. Bk. İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübra*, 3: 246.

¹¹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 910.

Hız. Bilal'in ilk müezzinliği ile başlayan ezan uygulaması Mescid-i Nebevî'de icra edilirken mescidin kible tarafına ezan okumak için müezzinlerin ipe tırmanarak çıktıkları “*üstivane*” denilen bir yer yaptırılmıştır.¹¹⁷ Ayrıca mescidin arka tarafında “*mi'zene*” adı verilen, minarenin ilk şekli olarak da düşünebileceğimiz yüksekçe bir yer inşa edilmiştir.¹¹⁸ Hız. Bilal'in müezzinlik yaptığı mahfil de “makberiyye” adıyla meşhur olmuştur.¹¹⁹

Müezzinler namaz vakitlerinde ezan okuduktan sonra devlet başkanını namaza davet ederlerdi. Bu uygulama Hız. Peygamber ve Hulafâ-i Râşidîn dönemlerinde devam etmiştir.¹²⁰

Yukarıda ismi geçenler Hız. Peygamber tarafından Mescid-i Nebevî'de görevlendirilen müezzinlerdir. Ancak Sa'd b. Âid ise Ku'ba Mescidi'nde görevlendirilmiştir. Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Bilal'in müezzinlik görevini yapamaması üzerine Hız. Ebû Bekir Sa'd'ı Medine Mescidi'nde görevlendirmiştir. Sa'd'dan sonra ise bu görevi çocukları devralmıştır.¹²¹

Hulafâ-i Râşidîn dönemlerinde gelişerek devam eden müezzinlik müessesesi, gerek Hız. Peygamber'in uygulamaları gerekse dönemin halifelerinin yeni icraatlarıyla devam etmiştir. Örneğin Hız. Ebû Bekir zamanında Sa'd b. Âid Kuba Mescidi'nde müezzinken Medine Mescidi'ne müezzin olarak tayin edilmiştir.¹²² Hız. Ömer zamanında da Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53) Kûfe kadılığına gönderilmiş, aynı zamanda da müezzinlikle de görevlendirilmiştir.¹²³

Hız. Osman zamanında ise Mescid-i Nebevî'de müezzinlerin sayısı dörde çıkarılmış, bir tanesi baş müezzin olarak tayin edilmiş, müezzinlik kurumu imamlıktan sonra en önemli dinî kurum haline gelmiştir. Ayrıca bu dönemde camiler dışında külliye, medrese, han, ribat vb. yerlere de müezzinler tayin edilmiştir. Hız. Ali zamanında ise müezzinler bu görevlerinin yanında kâtiplik ve kâdılık görevlerinde de bulunmuşlardır.¹²⁴ Yukarıda aktarılan hadis-i şeriflerden ve diğer bilgilerden müezzinlik

¹¹⁷ Erdoğan Ateş, “Türk Din Musikisinde Ezan”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.33 (2014/2): 165.

¹¹⁸ Küçükaşçı, “Müezzin”, *DİA*, 491.

¹¹⁹ Ateş, “Türk Din Musikisinde Ezan”, 165.

¹²⁰ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 59; 5: 359. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.)

¹²¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 1: 54.

¹²² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 1: 54.

¹²³ Küçükaşçı, “Müezzin”, *DİA*, 491.

¹²⁴ Küçükaşçı, “Müezzin”, *DİA*, 491.

müessesesinin İslâm'ın ilk yıllarından itibaren kurumsallaşarak günümüze kadar geldiğini görebilmekteyiz.

Hız. Peygamber ve ilk iki halife zamanında ezan sadece beş vakit namazı bildirmek için okunuyordu. cuma günü ise hutbeden önce tek ezan okunurken, Hız. Osman döneminden sonra cuma günlerinde iki ezan okunmaya başlanmıştır.¹²⁵ Bu uygulama ile cuma günleri biri dışarıdan biri de imam minbere çıktıktan sonra "iç ezan" adında cami içinde okunan iki ezan uygulaması başlamıştır. Ayrıca bu bilgilerden devlet başkanının gelişen sosyal duruma göre bir takım dinî önlemler alabileceğini anlamaktayız. Zîra bu dönemde artan nüfûsa oranla bir takım dinî ve sosyal olaylar yaşanmıştır.

Müezzinlerin maaş aldıklarına dair rivâyetler Hız. Ömer dönemine denk gelmektedir. Sürekli maaş almaları ise Hız. Osman döneminde başlamıştır. Hız. Osman döneminden sonra da düzenli olarak maaş aldıkları belirtilir.¹²⁶

1.3.4. İkâmet

Sözlükte "hakkını vererek yapmak, yerine getirmek, doğrultmak, devam ettirmek" gibi anlamlara gelen kamet/ikâmet (ikâme), terim olarak "ezan gibi, farz namazların başlamak üzere olduğunu duyurmak için genelde müezzinler tarafından icra edilen uygulama" demektir.¹²⁷

Müezzinlerin namaz için ezan okuma ve farz namazların başlarken kamet getirme görevleri Hız. Peygamber zamanında başlamıştır. Bu görevlerinin yanında, özel gün ve gecelerde; namazlardan önce ve sonra minarelerden tesbihatta bulunmaya ve Cuma namazlarından önce, Cuma salaları okumaya ilk defa Mesleme b. Muhalled'in (ö. 62/682) valiliği zamanında Mısır'da Amr b. Âs Camii'nde başlamıştır. Daha sonra bu uygulamaya Kur'ân-ı Kerîm tilaveti, ilahi, kaside, dua da ilave edilerek İslâm dünyasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Memlûklüler zamanında Kâdülküdat Takiyyüddin es-Subki ise farz namazlarından sonra otuz üçer defa "Subhânellâh,

¹²⁵ Sâib b. Yezit'ten rivâyet edildiğine göre ezan, Hız. Peygamber, Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer dönemlerinde, imam minbere oturduğu zaman okunurdu. Hız. Osman'ın halifeliği döneminde Müslümanların sayısı artınca Hız. Osman üçüncü bir ezan daha okunmasını emretti. (İlk iki ezandan kasit, namaz vakti için okunan ezan ve kamettir.) Bunun üzerine "zevra" denilen yerde bir ezan daha okunmaya başlandı ve (Cumanın ezan) iş (i iki ezan ve bir kamet olarak) sabit oldu. Bk. Buhârî, Cum'a, 20, 25; Nesâî, Cum'a, 15; Ebû Dâvûd, Salât, 225.

¹²⁶ Küçükaşçı, "Müezzin", *DİA*, 492.

¹²⁷ Vecdi Akyüz, "İkâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 22 (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 16.

Elhamdülillâh, Allâh'ü ekber" tesbihatlarını, 742 de (1341) üç defa olarak icra edilen "Estağrifullâh el-Azîm"¹²⁸ ve farz kılındıktan sonra söylenen "Allâhümme ente's-selâm ve minke's-selâm tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm" tesbihatlarını eklemiştir.¹²⁹

1.3.5. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Ezan ve Müezzinlik

Osmanlı Dönemi'nde müezzinlerin tayin ve idare işlemleri genel itibariyle İmam-Hatiblerin iş ve işlemleri gibi olmuştur. Konunun uzamaması için ortak özelliklere girilmeyecektir. Bu dönemde Müezzinler İmamların yardımcılığıydı. Camilerin dışında, askerî alanlardan hastanelere kadar geniş bir yelpazede müezzin atamaları yapılmıştır. Donanma, saray, kale vb. alanlara da özel olarak müezzinler tayin edilmiştir.¹³⁰

Bu dönemde Süleymaniye Camii görevlilerine baktığımızda iki imam, bir tane hatip, bir tane vâiz ve yirmi dört tane müezzin bulunduğunu görmekteyiz. İmamlar günlük on akçe, Müezzinler ise günlük beş akçe almışlardır. Müezzinlerin mûsiki fenlerinde âlim, ezanları makamlarına göre kulağa hoş gelen bir seda ile okuyabilmeleri şart koşulmuş olup, görevleri günlük ve haftalık ezanlarını minareden okuyup imama yardımcı olmaktır.¹³¹

Ayrıca Süleymaniye Camii'nde Kur'ân-ı Kerîm okuyan, salavât getiren, padişahın hükümdarlığının devamı gibi çeşitli amaçlar için dua yapan duâgû, Kur'ân cüzü okumakla görevli Cüzhan, belirli namazlardan evvel, belirli sûreleri okuyan devirhan, başta En'am Sûresinden oluşan belirli duaları ihtiva eden Enâm-ı Şerif'i okuyan En'amcı, Yasinhanç, Tebârekehancı, Ammehancı, Kelime-i Tevhit okuyan Mühellil, Salavâthan, kasideleriyle halkı aşka getiren Meddah gibi bazı görevliler de bulunmuştur. Bunlar ücretlerini vakfiyelerden almışlardır.¹³²

Bu dönemde cami ve mescitlerin dışında, vezir ve âyan gibi bazı kişilerin de resmi müezzinleri bulunuyordu. Evliya Çelebi, Ehli Hirefi Hâssa denilen bu müezzinlerin sayısının yedi yüz civarında olduğunu söylemektedir.¹³³

¹²⁸ Allah Rasûlü'nün bu duaları okuyarak namazdan ayrıldığı ifade edilmektedir. Bk. Müslim Mecâsid, 135, 136; İbn Mâce, İkâme, 32.

¹²⁹ Küçükaşçı, "Müezzin", *DİA*, 492.

¹³⁰ Küçükaşçı, "Müezzin", *DİA*, 493.

¹³¹ Koç ve Özdemir, "Kanûnî Vakfiye'sine göre Süleymaniye Camii", 132, 133. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.)

¹³² Bu görevliler hakkında detaylı bilgi için bk. Koç ve Özdemir, "Kanûnî Vakfiye'sine göre Süleymaniye Camii", 133-143. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.)

¹³³ Küçükaşçı, "Müezzin", *DİA*, 493.

Bütün müezzinler dinî bilginin yanında, müezzinliğe ehil olma şartlarını taşıdıktan sonra sınavla tayin edilmişlerdir. Bunun yanın da bazı küçük yerleşim yerlerinde müezzinlik babadan oğula geçebilmiştir.¹³⁴

Bu dönemde devrin son zamanlarında İmam-Hatip mektepleri açılmaya başlamış, gerek İmam-Hatipler ve vâizler gerekse Müezzinler bu okullarda yetiştirilmiştir.¹³⁵

Ayrıca bu dönemde müezzinlerin, bazı ibareleri birlikte, bazılarını da nöbetleşe okudukları cumhur müezzinliği¹³⁶ uygulaması, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da uygulanmış olup, günümüzde ise özellikle Ramazan aylarında bazı camilerde ifâ edilmekte ve cemaate ayrı bir dinî hava yaşatmaktadır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulan İmam-Hatip liselerinde yetiştirilen imam ve müezzinler, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, müftülerin başkanlığında oluşturulan komisyonlarca seçilmiş, Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti'nin emrine verilmiştir. 3 Mart 1924'te kurulan Diyanet İşleri Reisliği ile imamların olduğu gibi müezzinlerin idaresi de Reisliğe devredilmiştir. Bu dönemde müezzinlerin Reislik ve Evkâf Umum Müdürlüğü arasındaki kadro devirleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı içerisindeki konumu imamların konumuyla hemen hemen aynıdır. Yani sınavları, tayinleri, diğer iş ve işlemleri imamlarla aynı kurumlar tarafından icra edilmiştir.¹³⁷

1.3.6. Müezzinlerin Görevleri

İmam-Hatiplerde olduğu gibi müezzinlerin görev ve çalışma alanları da Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nde belirtilmiştir.

Aşağıda açıklanacağı üzeri birbirinden ayrı iki kadro olan müezzinlik ve kayyımlik görevleri daha sonraları tek kadroda birleştirilmiştir. Müezzinlik, Müezzin-Kayyım ve Baş Müezzin-Kayyım olarak iki kadro halinde tesis edilmiş ve görevleri yönetmeliğin kırk üç ve kırk dördüncü maddelerinde belirtilmiştir.

Başmüezzin ve Müezzin-Kayyımların ortak görevleri şunlardır:

a) Vakit namazları ile cuma, bayram, teravîh ve cenaze namazlarında müezzinlik yapmak; sala vermek.

¹³⁴ Küçükkaşçı, "Müezzin", *DİA*, 493, 494.

¹³⁵ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1, 2: 162.

¹³⁶ Küçükkaşçı, "Müezzin", *DİA*, 494.

¹³⁷ Küçükkaşçı, "Müezzin", *DİA*, 495.

- b) Güneşin doğmasına bir saat kala sabah ezanını okumak, her gün öğle namazından bir saat önce açıp yatsı namazından sonra kapatmak suretiyle camiyi gün boyu açık tutmak.
- c) Kur'ân-ı Kerîm, meal/tefsir, hadis, siyer ve ilmihal konularının yer aldığı çalışma programını camide uygulamak.
- ç) Camideki ses cihazları ile diğer teknik araç ve gereçlerin bakımını, korunmasını ve çalışır durumda bulundurulmasını sağlamak, cami minaresi ve ses cihazının ibadet maksadı dışında kullanılmasına engel olmak.
- d) Cami ve çevresinin bakım ve temizliğini yapmak; şadırvan, abdest alma yeri ve tuvalet gibi yerlerin temizliğinin vakıf, dernek, köy tüzel kişiliği, belediye veya ilgililer tarafından yapılmasını sağlamak.
- e) Teberrukat eşyasının temizlik, bakım ve korunmasını sağlamak.
- f) İsteyen vatandaşlara Kur'ân-ı Kerîm okumayı öğretmek ve dini bilgiler vermek konusunda İmam-Hatibe yardımcı olmak, müftülükçe yapılacak program gereğince mukabele okumak, dini gün ve gecelerde düzenlenecek programlarda görev almak. Ayrıca bu yönetmeliğin 40. maddesinin birinci fıkrasının (I), (m) ve (n) bentlerinde sayılan cami dışı din hizmetlerinin verilmesinde görev almak.
- g) İmam-Hatibin bulunmadığı zamanlarda İmam-Hatiplik görevlerini yapmak.
- i) Görev alanı ile ilgili verilen diğer görevleri yapmak.¹³⁸

1.4. KAYYIM KAVRAMI

Kayyim geniş manada, birtakım sebeplerden dolayı belli kişiler hakkında hukukî tasarruflarda bulunmak için tayin edilen kişi için kullanılmakla beraber, vakıf mütevellisi ve camilerde temizlik işlerini yapan görevli için de kullanılmıştır.¹³⁹

Hz. Peygamber zamanından bu yana camilerin temizliğine büyük önem verilmiştir. Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber zamanında mescidin temizlik işleri ile meşgul olan bir hanım sahabî (veya erkek) vefat ettiğinde Hz. Peygamber'e haber verilmeden defnedilmiştir. Allah Rasûlü bu durumu öğrenince kabri başında namaz kılmış ve "Bana haber vermeli değil miydiniz?" diyerek

¹³⁸ Müezzin-Kayyimların ve Baş Müezzin-Kayyimların diğer görevleri Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği 43 ve 44. maddelerinde belirtilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Mevzuat Bilgi Sistemi, "Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği", erişim tarihi: 11 Ekim 2019 <http://www.mevzuat.gov.tr>.

¹³⁹ İsmail Özmel, "Kayyim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 107.

üzüntüsünü belli etmiştir.¹⁴⁰ Bu rivâyet Allah Rasûlü'nün temizliğe verdiği önemi göstermektedir. Mescidi temizleyen bir kişinin cenaze namazına katılma arzusu bu durumu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Ayrıca rivâyetten kayyımlık mesleğinin gayri resmi de olsa İslâm'ın ilk yıllarında başladığını anlamaktayız.

Cami ve mescitlerin bakım ve temizliği ilim tahsili gerektirmeyen bir görev olduğundan, vücudu sağlam, kayyımlık yapabilecek kişiler bilirkişi raporu ile görevlere tayin edilip, yanlış beyan olması halinde ise görevden el çektirilmiş ve vefatları halinde varsa çocuklarından işe ehil olanlar, yoksa başkaları bu vazifeye tayin edilmişlerdir.¹⁴¹

Kanûnî Vakfiyesi'ne göre Süleymaniye Camii'nde görev yapacak kayyımlar, sâlih, dindarlığı ile bilinen, güvenilir, elbisesi temiz ve kayyımlık vazifesini yerine getirebilecek kabiliyette olanlardan seçiliyordu. Görevleri ise, caminin kapılarını sabah açıp akşam kapatmak, caminin halı, kilim ve hasırlarını sermek, bunları süpürmek, camiye zarar verebilecek kimselere engel olmak ve camiye boş bırakmayıp gece gündüz korumaktır. Kayyım bu görevleri karşılığında da günlük beş akçe yevmiye almıştır.¹⁴²

Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluncaya kadar kayyımlar, İmam-Hatipler ve Müezzinler gibi “hayrât-ı şerife hademesi” olarak anılmışlar. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıyla beraber bütün bu “hayrat hademesi” ünvanıyla anılan kadrolar, 1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'unun geçici 7. maddesi ile “cami görevlileri” şeklinde tebdil edilmiştir.¹⁴³

Günümüzde camilerin bir kısmında caminin sınıfına göre, bu görev bir müezzin-kayyım tarafından yapılırken, bazı camilerde de birkaç müezzin tarafından yapılmaktadır. Büyük camilerde ise halen özel olarak kayyımlık kadrosu bulunmaktadır. Bu kadronun bulunduğu camilerde ise, müezzinler caminin temizlik ve bakım işlerinden sorumlu tutulmamaktadır.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Buhârî, Salât, 72.

¹⁴¹ Özmel, “Kayyım”, *DİA*, 107.

¹⁴² Koç ve Özdemir, “Kanûnî Vakfiye'sine göre Süleymaniye Camii”, 139.

¹⁴³ Özmel, “Kayyım”, 108. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun için bk. Mevzuat Bilgi Sistemi, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” erişim tarihi: 17 Ekim 2019 <http://www.mevzuat.gov.tr>.

¹⁴⁴ Mevzuat bilgisi için bk. Mevzuat Bilgi Sistemi, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” erişim tarihi: 19 Ekim 2019 <http://www.mevzuat.gov.tr>.

1.5. VAAZ VE VÂİZ KAVRAMLARI

1.5.1. Sözlük ve İstılah Manaları

“Öğüt vermek, uyarmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, sonunu hatırlatmak” gibi sözlük anlamlarında kullanılan va‘z “Belli bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda nasihat etmek, dinleyenlerin kalplerini iyiliğe ısındıracak sözler söylemek, uhrevî mükâfat ve azaba dair bilgiler vererek teşvik ve ikazda bulunmak” şeklinde tanımlanır. Arapça “v-a-z” kelimesinden türeyen va‘z genellikle dinî konularda dinî âlimlerce cemaati aydınlatıp, mânen ve rûhen gelişmelerini sağlamak amacıyla, özellikle cami kürsülerinden yapılan etkili konuşmaya verilen isimdir. Bu konuşmayı yapan kişiye de, “nasihat eden, hatırlatan, iyiliği emredip kötülükten alıkoyan” anlamlarında vâiz denir.¹⁴⁵ Ayrıca va‘z “bir kimseye kalbini yumuşatacak, onu günahlardan uzaklaştırıp sevaba yöneltecek, Allah’a ve Peygamber’e itaate sevk edecek ve ona doğru yolu gösterecek güzel söz söylemek”¹⁴⁶ şeklinde de tanımlanmıştır.

1.5.2. İlk Dönemlerde Vaaz ve Vâizlik

İslâm Dinî açısından değerlendirildiğinde ilk vâiz Hz. Peygamber’dir. Allah Rasûlü gerek âyet-i kerimeleri tebliğ ve tebyin ederken, gerekse muhtelif zamanlarda icra ettiği konuşma, hutbe ve sohbetlerinde camaate vâz-u nasihatte bulunmuş, insanların dünya ahiret mutluluğu için azami derecede gayret sarf etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et/çağır; onlarla en güzel yöntemle mücadele et/tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir”¹⁴⁷ buyrulmuştur. Âyet-i kerime vâz-u nasihatı emretmekte, hem de bir yöntem bilgisi sunmaktadır. Bazı âyetlerde Hz. Peygamber’e çevresindekilere vaaz etmesi emredilmekte,¹⁴⁸ bazı âyetlerde ise, Kur’ân âyetlerinin veya Kur’ân’ın tamamının vaaz/mev‘ize olduğundan bahsedilmektedir.¹⁴⁹ Hz. Lokman’ın oğluna yaptığı nasihatten de vaaz diye

¹⁴⁵ Hasan Cirit, “Vaaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 404; İbn Manzûr, *Lisân’ul-arab*, “v-a-z” md., 9: 349. (İlgili yerlerden özetlenerek alınmıştır.); İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, “v-a-z” md., 1101.

¹⁴⁶ Yaşar Yiğit vd., *Vaaz Kılavuzu*, tsh: Mustafa Yeşilyurt (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 22.

¹⁴⁷ Nahl, 16/125

¹⁴⁸ Nisâ, 4/63; Kâf, 50/45; Zâriyât, 51/55; Gâşiye, 88/21, 22.

¹⁴⁹ Bakara, 2/275; Nûr, 24/34; Âl-i İmrân, 3/138; Yûnus, 10/57.

bahsedilmektedir.¹⁵⁰ Bu ve benzeri âyet-i kerimeler incelendiğinde Kur’ân-ı Kerîm’in müntesip kazanmak için tebliğe yani vâz-u nasihate verdiği önem ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber bu vazifeyi bizzat kendisi ifâ etmiş, halifeler ise devlet reisi olarak bu vazifeye devam etmişlerdir.

Hz. Ömer zamanına gelindiğinde, bazı kişiler vâz-u nasihat için kendisinden izin istemişlerdir. Cuma günleri halka Kur’ân okuyarak, nasihatte bulunmak için izin isteyenlerin başında Temim ed-Dâri (ö. 40/661) gelmektedir. Böylece resmi olarak ilk vâizliğin başladığını söylemek mümkündür.¹⁵¹

Ayrıca Tâbiînden Ubeyd b. Umeyr el-Leysî’nin ilk kıssacı olduğu söylenmektedir.¹⁵² Hâris b. Muâviye el-Kindî’nin aynı maksatla Hz. Ömer’den izin istediği, Basra Mescidi’nde ilk defa Esved b. Serî’nin kıssa anlattığı gelen rivâyetler arasındadır. Hz. Ömer devrinden sonra da kâs ve kâri gibi unvanlarla nasihatçıların ortaya çıktığı aktarılmaktadır.¹⁵³

1.5.3. Hulafâ-yı Râşidîn Dönemi Sonrası Vâizlik

Zamanla ilmî bir disiplin haline gelen vaaz/kıssacılık Emevîler zamanında iyice yaygınlaşmıştır. Vaaz ve nasihat işi genelde kıssacılık olarak ön plana çıkmış, şiir ve nesirle karışmış, camilerde sabah ve akşam namazlarından sonra, vâizler ve âbidler aracılığıyla icra edilir hale gelmiştir.¹⁵⁴

Genel itibariyle vâizlik bütün ümmete yüklenmiş bir görevdir. Zira vâizlik iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymaktır. Bu husus Kur’ân-ı Kerîm’de “Sizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun”¹⁵⁵ emriyle genel bir vazife haline getirilmiştir. “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyar ve Allah’a iman edersiniz”¹⁵⁶ âyet-i ile de bu vazifenin genel olarak ümmete yüklenmiş toplumsal bir vazife olduğu tekit edilmiştir. Bundan dolayı ilk zamanlardan günümüze kadar bu görev, resmi olarak vâizler aracılığıyla camilerde, halk tarafından ise toplumun her kesiminde icra olunagelmıştır.

¹⁵⁰ Lokman, 31/13.

¹⁵¹ Selim Arık, “Cami İçi Din Hizmetleri Bağlamında Vâizlik”, *Din Hizmetlerinde Vaaz ve Teknikleri-I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, ed: Mehmet Bulut (Ankara: DİB Yayınları, Kasım/2008), 173.

¹⁵² İbn Sa’d, *Tabakâtü'l-kübra*, 5: 463.

¹⁵³ Cirit, “Vaaz”, *DİA*, 405. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.).

¹⁵⁴ Muhammed Selim İpek, “Emevîler Döneminde Vaaz ve Dinî Kıssa”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, sy.12 (2007:6): 176.

¹⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/104.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/110.

Kanûni Vakfiyesi'ne göre Süleymaniye Camii'nde bir vâiz kadrosunun bulunduğunu görmekteyiz. Salih, ilim ve takva ehli, ilmiyle amel eden, zühd ve vera sahibi, haram ve gûnahtan şiddetle sakınan, Hanefî Mezhebi'ni teyit eden, dinî ilimlerde çalışkan ve Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir edebilecek kişiler arasından, belirli günlerde erkek ve kadınlara vaaz edecek, dua programları yapacak vâizler seçilmiş, hizmet karşılığında da günlük 15 akçe ücret almışlardır.¹⁵⁷

Osmanlı Dönemi'nde Kürsü Şeyhleri ünvanı ile âlimler ders halkalarında, cuma günlerinde, önemli gün ve gecelerde, halka vâz-u nasihat yapmaya gayret göstermişlerdir. Bu dönemde vâizlerin, hatibin Cuma namazında okuduğu hutbeyi namazdan sonra halka izah etmek gibi bir görevleri de vardı. Bu kürsü şeyhleri genelde en meşhur âlimlerden seçilmiştir.¹⁵⁸

İslâmiyetin yayılması, müntesiplerinin çoğalmasıyla beraber, vâizlerin değişen çağa daha iyi ayak uydurabilmeleri için 6 Şubat 1913 yılında "Medresetü'l-Vâizîn" adıyla bir dinî okul açılmıştır. Okulun amacı ise "Ahkâm-ı âliyyeyi Kur'âniye ve Sünnet-i Nebeviye dairesinde mevâzı hasene-i ictimaiyye icrasıyla dinî mübînî İslâm'ın müessis-i medeniyet ve fazilet olduğunu cihan-ı insaniyete neşredebilecek erbâbı kemali yetiştirmek" olarak belirlenmiştir. Bu okulda amacına uygun olarak hem Temel İslâm Bilimleri hem de tarih, cebir, coğrafya, edebiyet gibi diğer bilimler de okutulmuştur.¹⁵⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı kurulduktan sonra vaaz ve irşat hizmetlerine, vâiz istihdamına büyük önem verilmiştir. Bu görev Başkanlığın ilk dönemlerinde Osmanlı medreselerinin mezunları ve özel ilim tahsil etmiş kişilerce îfâ edilmiştir. 1965 yılından sonra gerek kadro tahsisi gerekse çalışma alanlarında birçok yeniliklere gidilmiştir. Cami dışı vaaz programları bu dönemlerde başlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı son yıllarda birçok bakanlıkla iş birliği yaparak, din hizmetini daha çok insana ulaştırabilmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede en büyük görev vâizlere düşmektedir. Günümüzde vâizler camilerin dışında ceza evleri, hastaneler, huzur evleri, çocuk yuvaları gibi çeşitli toplumsal alanlarda bu görevi icra etmektedirler.¹⁶⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı günümüzde personelinin hizmet içi eğitimlerine büyük önem verdiği gibi Dinî Yüksek İhtisas Merkezleri'nde şartlarını taşıyan personele vâizlik eğitimi de vermektedir. 14.07.1965 tarih ve 657 Sayılı Devlet Memurları

¹⁵⁷ Koç ve Özdemir, "Kanûni Vakfiye'sine göre Süleymaniye Camii", 132, 133.

¹⁵⁸ Arık, "Cami İçi Din Hizmetleri Bağlamında Vâizlik", 173.

¹⁵⁹ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1,2: 160,161.

Kanunu'nun değişik 214 ve 215. maddeleri “Hizmet İçi Eğitim” esasını getirmiş; 216-221. maddeleri de bu eğitim için, kurumların kendi ihtiyaçlarını gidermek üzere “Eğitim Merkezi” açabileceklerini hükme bağlamıştır. Alınan bu kararlar çerçevesinde ilki 20.01.1976 tarihinde açılan İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü, sonuncusu da 05.04.2017 tarihinde açılan Ankara Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi Müdürlüğü olmak üzere toplam on İhtisas Merkezinde vâzlik eğitimi vermektedir.¹⁶¹

1.5.4. Vâizlerin Görevleri

Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışan vâizler, Vâiz, Uzman Vâiz ve Baş Vâiz kadroları altında çalışmaktadırlar. Ayrıca Cezaevi Vâizi kadrosu da mevcuttur. Bu kadrolarda çalışacak görevlilerin sorumlulukları, Başkanlığın Görev ve Çalışma Yönetmeliği'nin 32, 33, 34 ve 35. maddelerinde aşağıdaki gibi düzenlenmiştir. Burada sadece vâizlerin ortak görevlerine değinilecektir.

1.5.4.1. Başvâiz, Uzman Vâiz ve Vâizlerin Ortak Görevleri

- a) Her türlü vasıttan yararlanarak toplumu dini konularda bilgilendirmek, irşat ve rehberlik hizmeti sunmak.
- b) Ramazan ayı ve dini günler dışında, haftada beş defa, erkek vâizler için biri Cuma vaktinde olmak üzere, müftülükçe belirlenen yerlerde vaaz etmek, bunlardan en az birini takrir yöntemiyle veya sohbet şeklinde yapmak.
- c) Aile ve dinî rehberlik bürosunda, fetva hattında ve irşat programlarıyla ilgili çalışmalarda görev almak.
- ç) Ceza infaz kurumu ve tutuklu evleri, çocuk eğitim evleri, huzurevleri, sevgi evleri, sağlık kuruluşları, öğrenci yurdu, fabrika ve benzeri yerlerde vaaz ve irşat hizmetinde bulunmak.
- d) Görevli bulunduğu bölgenin dinî, milli, sosyal ve kültürel yapısı ile bu yapının özelliklerinden doğan fert ve toplum davranışları üzerinde incelemeler yapmak, inceleme sonuçlarını ve görülen aksaklıkların giderilebilmesi için görüş ve tekliflerini gerektiğinde yazılı olarak müftülüğe bildirmek.

¹⁶⁰ Vâizler hakkında bk. Yaşar Yiğit vd., *Vaaz Kılavuzu*, 23-28.

¹⁶¹ Detaylı Bilgi için bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, erişim 7 Aralık 2019. <https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/>, 458.

- e) Başkanlığın görev alanına giren konularda inceleme ve araştırma yapmak, proje ve raporlar hazırlayarak amirlerine sunmak.
- f) Görevlendirildiğinde seminer, panel, sempozyum gibi toplantılara katılmak ve konferans vermek.
- g) Müftülüğün bilgisi dâhilinde, görev mahallerindeki vakıf, dernek ve benzeri kuruluşların irşat taleplerine katkı sağlamak.
- ğ) Görevlendirildiğinde Kur’ân Kursları ile hizmetiçi eğitim kurslarında ders vermek, komisyonlarda görev yapmak.
- h) Müftülükçe belirlenecek konularda hutbe metni hazırlamak.
- ı) Görev alanı ile ilgili verilen diğer görevleri yapmak.
- i) Aile ve dinî rehberlik bürosunda, fetva hattında veya irşat kurullarında görevlendirilen vâizler, buralarda görev yaptıkları her bir gün için bir vaaz görevinden muaf tutulurlar.¹⁶²

İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyım olarak tayin edilecek görevlilerde aranan şartlar genellikle Hz. Peygamber’den aktarılan rivâyetler çerçevesinde oluşturulduğundan dolayı ikinci bölümde ele alınacaktır

1.6. CAMİ- MESCİD KAVRAMLARI

Çalışmamızın bu aşamasında İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyımların görev yaptıkları mahal olan cami ve mescitler hakkında kısa bilgi verilecektir. Ayrıca bu bilgilere ek olarak hadis rivâyetlerinde müteaddit defalar geçmesinden dolayı Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksa hakkında bazı bilgilere ve rivâyetlere yer verilecektir. Çünkü İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyım rivâyetlerinin yoğunluğu ve tezimizin asıl amacı olmaması sebebiyle ikinci bölümde camiler ve mescitler, özel bölüm halinde ele alınmayacaktır.

1.6.1. Sözlük ve İstılah Manaları

Arapça alnı yere koymak anlamına gelen “s-c-d” kökünden türeyen mescid; secdeye kapanma yeri, cemaatin namaz kıldığı yer anlamlarında kullanılmakta olup,

¹⁶² Vâizlerin sorumlulukları için bk. Mevzûat Bilgi Sistemi, “Diyaret İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” erişim tarihi: 19 Ekim 2019 <http://www.mevzuat.gov.tr>.

cemisi mesâcittir.¹⁶³ Arapça bir araya toplama anlamında kullanılan “c-m-a” kökünden türeyen cami; toplayan manasında, cemâtin namaz kıldığı yeri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda Cuma namazlarının kılındığı mescitlere cemaati toplayan anlamında el-Mescidü'l-Cami ve Mescidü'l Cami denmiştir.¹⁶⁴ Taberânî'nin (ö. 360/971) ifadesine göre bı tabir Hz. Peygamber tarafından da kullanılmıştır. Ayrıca cami kelimesi h. IV. yüzyıldan sonra tek başına kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶⁵ Bu ayırımlardan Cuma namazının kılındığı, yani hutbesi ve kürsüsü olan büyük mescitlere cami, daha küçük olanlarına ise mescit denildiğini anlamaktayız.

1.6.2. Kısa Tarihçeleri

Mescit kelimesi hem Kur'ân-ı Kerîm'de¹⁶⁶ hem de hadîs-i şeriflerde¹⁶⁷ müteaddit defalar geçmiştir.

Osmanlı Devleti zamanında bizzat padişahlar tarafından yaptırılan büyük camilere “selatîn camileri”, diğer devlet adamları tarafından yaptırılanlar orta büyüklükteki ibadet hanelere cami, daha küçüklerine de mescit denilmiş, bazı mescitler beraatname ile camiye çevirilebilmiştir.¹⁶⁸

Kur'ân-ı Kerîm'e göre yeryüzünde ilk inşa edilen cami Kâbe'dir.¹⁶⁹ Hz. Muhammed de (a.s), yeryüzünde ilk mescidin Mekke'deki Mescid-i Haram, ikincisinin ise Kudüs'teki Mescid-i Aksa olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁰ İslâm'ın ilk yıllarında ise namazlar, “mirbed” denilen koyun ağıllarında ve harmanlıklarda kılınmıştır.¹⁷¹ Ayrıca bu yıllarda Daru'l-Erkam diye meşhur olan Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın (ö. 55/675) evi¹⁷² mescit olarak kullanılmıştır. Hz. Ebû Bekir ve Ammar b. Yâsir (ö. 37/657) ise bu dönemde evlerinin bir bölümünü mescide çevirmişlerdir.¹⁷³

¹⁶³ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, “s-c-d” md., 465.

¹⁶⁴ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, “c-m-a” md., 175.

¹⁶⁵ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 46.

¹⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîmde mescit kelimesinin kullanımı için bk. Bakara, 2/187; A'râf, 7/29, 31; Tevbe, 9/17, 18, 107, 108; İsrâ, 17/1, 7; Kehf, 18/21; Cin, 72/18.

¹⁶⁷ Hadîs-i şerif rivâyetlerine aşağıda metin halinde değinilecektir.

¹⁶⁸ Önkal ve Bozkurt, “Cami”, *DİA*, 47.

¹⁶⁹ “Şüphesiz! İnsanlar için inşa edilen ilk ev, âlemlere bir hidâyet ve bereket kaynağı olan Mekke'deki ev (Kâbe)'dir.” Âli İmran, 3/96.

¹⁷⁰ Buhârî, Enbiya, 40; Müslim, Mecâsid, 1, 2.

¹⁷¹ Buhârî, Salât, 48, 49; Müslim, Mecâsid, 9; Ebû Dâvûd, Salât, 12.

¹⁷² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 242, 243.

¹⁷³ Ahmet Güner, “Asr-ı Saâdet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslam*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, Eylül 2007), 3: 213; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 250.

Çalışmamızın bu kısmın da, konunun uzamaması için sadece üç mescit hakkında kısa bilgi verilecektir. Diğer mescitler hakkında ise bilgi verilmeyip, sadece Ahmet Güner'in çalışmasındaki tasniften yararlanılarak bazı mescitlerin isimlerine değinilecektir. Mekke'de ilk dönemdeki mescitler; genelde Mescid-i Haram, Ammar b. Yasir Mescidi, Ebû Bekir Mescidi, Dâru'l-Erkam'dan ibarettir. Medine'deki mescitlerden bazıları ise; Mescid-i Nebevî, Kuba Mescidi, Benî Sâlim Mescidi, Mescidi Kibleteyn, Benî Abdi'l-Eşhel Mescidi, Benî Hârise Mescidi, Benî Zurayk Mescidi, Benî Amr b. Mebzul Mescidi, Benî Sâide Mescidi, Benî Ubeyd Mescidi, Râtic Mescidi, Gıfâr Mescidi, Eslem Mescidi, Cuheyne Mescidi, Mescid-i Dırar mescitleridir.¹⁷⁴

1.6.3. Mescid-i Haram

Mescid-i Haram Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle yeryüzünde inşa edilen ilk mescittir.¹⁷⁵ Hz. Peygamber de ilk mescidin Mescid-i Haram olduğunu söylemiştir.¹⁷⁶ Mescid-i Haram için Kâbe, Beytullah,¹⁷⁷ el-Beytü'l-Atîk, el-Beytü'l-Ma'mûr, el-Beytü'l-Harâm, el-Harem, el-Haremü'l-Mekkî, Harem-i Şerif ve Durâh gibi isimlerle de anılmıştır.¹⁷⁸

İlk olarak Hz. Âdem tarafından yapılan Kâbe,¹⁷⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından da yapılmış ve tamir edilmiştir.¹⁸⁰ 12 x 10,70 m ebatlarında ve 15 m yüksekliğinde, 1,5 m genişliğe sahip temeller üzerinde, 1,25 m kalınlığındaki duvarlarla inşa edilen Kâbe,¹⁸¹ Hz. Peygamber dönemine kadar putperestlik gibi çeşitli uygulamaların mekânı olmuş, Hz. Ömer'in İslâm'ı kabulüyle beraber Müslümanlar için ibadet mekânı olmaya başlamıştır.¹⁸²

Mescid-i Haram başta Hz. Âdem olmak üzere, Hz. İbrâhim ve oğlu İsmâil, Hz. Peygamber, Haccac b. Yusuf es-Sekafî (ö. 95/714), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692),

¹⁷⁴ Bu mescitler ve diğer mescitler hakkında detaylı bilgi için bk. Güner, "Asr-ı Saâdet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları", 3: 209-258.

¹⁷⁵ Âli İmran, 3/96.

¹⁷⁶ Buhârî, Enbiya, 10, 40; Müslim, Mecâsid, 1, 2.

¹⁷⁷ Gülgen, *Ana Hatlarıyla İslam Sanatları Tarihi*, 17.

¹⁷⁸ Mustafa Sabri Küçükbaşı-Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 273.

¹⁷⁹ Güner, "Asr-ı Saâdet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları", 3: 216.

¹⁸⁰ "İbrâhim İsmail'le beraber Beyt'in temellerini yükseltiyorlardı. (Ve şöyle diyorlardı): Ey Rabbimiz! Bunu bizden kabul eyle. Şüphesin sen işiten ve bilensin." Bakara, 2/127.

¹⁸¹ Gülgen, *Ana Hatlarıyla İslam Sanatları Tarihi*, 17.

¹⁸² Güner, "Asr-ı Saâdet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları", 3: 216

Osmanlı Sultanlarından I. Ahmed (ö. 1026/1614), IV. Murad (ö. 1623/1640)¹⁸³ tarafından yaptırılan büyük onarımlarla günümüze kadar ulaşmıştır.

Mescid-i Haram hakkında Hz. Peygamber'den birçok rivâyet aktarılmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere Hz. Peygamber Mescid-i Haram'ın ilk mescit olduğunu,¹⁸⁴ burada yapılan ibadetin, diğer mescitlerde yapılan ibadetlerden daha faziletli olduğunu,¹⁸⁵ Mescid-i Aksa, Mescid-i Nebevî ve Kâbe dışında hiçbir mescide ibadet için yolculuk yapılamayacağını¹⁸⁶ belirtmiştir.

Ayrıca Mescid-i Haram, hac ibadeti için özel bir mekân olması sebebiyle de asırlardır Müslümanların uğrak mekânı olmuştur.¹⁸⁷

1.6.4. Mescid-i Nebevî

Hz. Peygamber tarafından, hicretten sonra, devesinin çökmüş olduğu, Sehl ve Süheyl adındaki, Neccar oğullarına tabi¹⁸⁸ iki yetime ait arsaya inşa edilmiştir.¹⁸⁹ Bugünkü Kubbe-i Hadra'nın kuzey batı tarafına inşa edilmiş olan yapıdan günümüze hiçbir kalıntısı ulaşmamıştır.¹⁹⁰ Bizzat Hz. Peygamber'in de çalıştığı mescit, 53.5 x 53.5 m ebatlarında ve 2 m yüksekliğe sahip duvarlarla çevrilerek inşa edilmiştir.¹⁹¹ Mescidin bünyesinde Hz. Peygamber'in eşlerine tahsis edilen dokuz oda; silah ve gıda maddelerinin saklandığı Meşrûbe, Gurfe, Hizâne adlarla anılan bir oda ve mescidin arka kısmında kimsesiz ve barınağı olmayan kişiler için tahsis edilmiş ve giderek bir eğitim kurumu haline gelen suffe kısmı bulunmaktaydı.¹⁹²

Hz. Ebû Bekir zamanında mescide herhangi bir ekleme yapılmamış, Hz. Ömer döneminde bazı ilaveler yapılmış, Hz. Osman devrinde ise mescit tamamıyla yeniden inşa edilerek genişletilmiştir.¹⁹³

Kur'ân-ı Kerîm'de "ilk günden takva üzerine kurulan mescit" ifadesiyle Kuba ya da Mescid-i Nebevî'nin kastedildiği rivâyet edilmiştir.¹⁹⁴ Mescid-i Nebevî Hz.

¹⁸³ Gülgen, *Ana Hatlarıyla İslam Sanatları Tarihi*, 18.

¹⁸⁴ Buhârî, *Enbiya*, 10, 40; Müslim, *Mecâsid*, 1, 2.

¹⁸⁵ Buhârî, *Fazlu's-Salât fi Mescid-i Mekke ve Medine*, 1.

¹⁸⁶ Buhârî, *Sayd*, 26; Tirmizî, *Salât*, 243; Ebû Dâvûd, *Hac*, 98.

¹⁸⁷ "İnsanlar arasında haccı ilan et (Onları Hac ibadetini yapmaya çağır.) ki gerek yürüyerek gerekse uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler." *Hac*, 22/27.

¹⁸⁸ Ebû Dâvûd, *Salât*, 12.

¹⁸⁹ Güner, "Asr-ı Saâdet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları", 3: 225.

¹⁹⁰ Nusret Çam, *İslam'da Sanat Sanatta İslam*, 4. Baskı (Ankara: Akçağ Yayınları, 2008), 191.

¹⁹¹ Gülgen, *Ana Hatlarıyla İslam Sanatları Tarihi*, 19.

¹⁹² Güner, "Asr-ı Saâdet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları", 3: 227, 228, 229.

¹⁹³ Küçükbaşı ve Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *DİA*, 282; Buhârî, *Salât*, 62; Ebû Dâvûd, *Salât*, 12.

Peygamber tarafından yolculuk yapılacak üç mescit arasında sayılmış,¹⁹⁵ Mescid-i Haram'dan sonra en faziletli mescit olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁶

Mescid-i Nebevî sadece bir ibadet mekânı olarak kalmamış, aynı zamanda eğitim-öğretim faaliyetlerinin icra edildiği bir okul, kimsesizlerin barınağı, askerî faaliyetlerin yürütüldüğü bir karargâh, elçilerin kabulü, kazâ-adlî ve iktisadî-malî işler gibi siyasî ve devlete ait görevlerin yürütüldüğü bir mekân olarak da kullanılmıştır.¹⁹⁷

1.6.5. Mescid-i Aksa

Mescid-i Aksa'nın ilk plan ve yer tespit çalışmaları Hz. Dâvûd tarafından yapılsa da inşâsı Hz. Süleyman tarafından yapılmıştır.¹⁹⁸ Yeryüzünde inşa edilmiş ikinci mescittir.¹⁹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgilere göre etrafı bereketli kılınmış bir yerde inşa edilmiştir. İsrâ ve Mi'rac hadiselerinin gerçekleştiği mekândır.²⁰⁰

İlk inşasından sonra çeşitli sâiklerle yıkılan Mescid-i Aksa daha sonra Emevî Halifesi Abdulmelik b. Mervan (ö. 86/705) tarafından ve Abbâsî halifesi Mansur (ö. 158/775) tarafından yeniden inşa edilmiştir.²⁰¹

Mescid-i Aksa hadis rivâyetlerinde genelde Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî ile beraber geçmektedir.²⁰² Buralarda kılınan bir namazın diğer mescitlerde kılınan namazlara nazaran elli bin kat daha faziletli olduğu belirtilmektedir.²⁰³

¹⁹⁴ Ebû'l-Bereket Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakaiku't-te'vil*, thk: Yusûf Ali Bedivî, 8. Baskı (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1439/2008) 1: 709, 710.

¹⁹⁵ Buhârî, Sayd, 26; Tirmizî, Salât, 243; Ebû Dâvûd, Hac, 98

¹⁹⁶ Buhârî, Fazlu's-Salât fi Mescid-i Mekke ve Medine, 1; Tirmizî, Salât 126; İbn Mâce, Mecâsîd, 1.

¹⁹⁷ Mescid-i Nebevî'nin fonksiyonları hakkında detaylı bilgi için bk. Güner, "Asr-ı Saâdet'te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları", 3: 230-239.

¹⁹⁸ Nebi Bozkurt, Mescid-i Aksa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 268.

¹⁹⁹ Buhari, Enbiya, 10, 40; Müslim, Mesacid, 1, 2.

²⁰⁰ "Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi/mucizelerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah noksanlıklardan münezzehtir. Şüphesiz ki O (Allah) her şeyi işiten ve görendir." İsrâ, 17/1.

²⁰¹ Gülgen, *Ana Hatlarıyla İslam Sanatları Tarihi*, 22.

²⁰² Buhârî, Fazlu's-Salât fi Mescid-i Mekke ve Medine, 1, 6.

²⁰³ İbn Mâce, İkâme, 198.

1.7. MİHRAP KAVRAMI

1.7.1. Sözlük ve İstilah Manası

Arapçada “saray, sarayın harem kısmı veya hükümdarın tahtının bulunduğu bölüm, Hıristiyan azizlerinin heykel hücre, çardak, oda, köşk, yüksekçe yer, meclisin baş tarafı, en şerefli kısmı”²⁰⁴ ve “evin baş tarafı, içinde bulunulan en güzel yeri”²⁰⁵ gibi anlamlarda kullanılan mihrap kelimesi, zamanla camide imamın namaz kıldırıldığı yer için kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca mihrap kelimesi “savaşın şidetlenmesi ve harp meydanı”²⁰⁶ gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu kelime, cemaate namaz kıldırın din görevlisinin işinin ne kadar zor olduğunu belirtmek için kinayeli bir yolla da kullanılmış olabilir.

Dinî bir istilah olarak ise “Camilerin kible tarafında bulunan, cemaatle namaz kılariken imamın durduğu, genellikle duvardan dışa doğru çıkıntılı olan yerdir”²⁰⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Tarihte meclislerin en güzel yeri ve başköşesi mihrap olarak isimlendirilmiştir. Mescitlerin en güzel yeri ve başköşesi olarak görüldüğü için olsa gerek ki imamın namaz kıldırıldığı yere mihrap ismi verilmiştir.²⁰⁸

Mihrapın içe oyuk bir şekilde yapılması, Müslümanlar nezdinde tanrısal lütfun yolunu açan bir kapı görünümü gibi gizemli bir anlam taşıdığını²⁰⁹ öne sürenler de olmuştur. Bütün bu ve buna benzer işaretlerle mihrap, camii mimarisinin en önemli, en gözde yeridir ve bu nedendir ki camilerde en kaliteli malzeme burada kullanılmış, en göz alıcı süsleme ve yazılar buraya uygulanmıştır.

1.7.2. Kur’ân-ı Kerîm’de Mihrap

Mihrap kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de dört âyette geçmektedir. Âli İmran ve Meryem Sûrelerinde, Hz. Meryem’in mescitteki özel mekânının ismi ve Hz.

²⁰⁴ Tuğba Erzincan, “Mihrap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30.

²⁰⁵ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasîf*, “h-r-b” md., 1.2: 208.

²⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisân’ul-arab*, “h-r-b” md., 2:377.

²⁰⁷ Karagöz, “Mihrap”, *DİA*, 445.

²⁰⁸ Ebû’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Emevî ed-Dimeskî, *Tenzihu’l-enbiya ammâ nüsibe ileyhim husâletü’l-enbiya*, thk: Muhammed Rıdvân Et-Tâye (Lübnan: Dâru’l-Fikri’l-Muâsır, 1411/1990), 29.

²⁰⁹ Beste Çok, “Anadolu Selçuklu Dönemi (1071-1308) Çinili Mihrap Bordürlerinde Tezyinat”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy.8 (2018:1): 202, 203.

Zekeriyya'nın mescitte namaz kıldığı yer²¹⁰ olarak ifâde edilmiştir. Âyet-i kerimelerin tefsirine bakıldığında:

Toplantı mahallinin ön kısmına veya yüksekçe yapılmış özel bölümüne, ibadet ve dua için kapanılan ve genellikle merdivenle çıkılan özel mekâna mihrap denilir. İslâm kültüründe camilerin ön kısmında imamın namaz kıldırırken duracağı yere de mihrap adı verilmiştir. ...Âyette geçen mihrap kelimesi ile Beytümakdis'te yüksekçe yapılmış özel bir odanın olduğu anlaşılmaktadır²¹¹ şeklinde açıklamalar yapılmıştır.

Ayrıca Sa'd Sûresi'nde²¹² de Hz. Dâvud'un ibadet ettiği ve davalara baktığı özel mekânı kastedilmiştir. Sebe' Sûresi'nin bir âyet-inde geçen ve mihrapın çoğulu olan mehârîb "yüksek ve ihtişamlı binalar, korunaklı yüksek mekânlar, kaleler, saraylar, mâbedler" gibi mânalarla açıklanmıştır.²¹³

1.7.3. Asr-ı Saâdet ve Sonraki Dönemlerde Mihrap

İbn Âşûr (ö. 1879/1973) İslâm'ın ortaya çıkışı esnasında Araplar'ın mihrapı Yahudi ve Hıristiyan kültüründeki kurban mahalli (mezbah, sunak) anlamında kullandıklarını, mescidlerdeki özel yer anlamının muhtemelen I. (VII.) yüzyıldan sonrasına ait bir gelişme olduğunu belirtir.²¹⁴ Medine Mescidi'nin ilk zamanlarda bugünkü manada bir mihrapı yoktu.²¹⁵ Ancak mescidin sadece kible tarafında belli bir bölüme, sıcaaktan ve yağmurdan korunmak için sundurma yapılması,²¹⁶ mihrap yerini belli eden bir işaretin olduğunu oraya koymaktadır. Mescid-i Nebevî'ye Emevîler zamanında Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720) yaptırdığı tamiratta minare, niş tarzı mihrap ve şerefe eklenmiştir. Bu imar çalışmasında mescidin kible tarafına Şems sûresi veya Şems sûresinden Kur'ân-ı Kerîm'in sonuna kadar olan kısmının yazıldığı²¹⁷ rivâyet edilmektedir. Bu çalışmalarla beraber bugünkü anlamda, mihrapı, minberi ve minaresiyle birlikte bir cami modeli ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber zamanından sonra ortaya çıkan mihrapın yapım şekli ve malzemesi günbegün değişiklik arz ederek günümüze kadar ulaşmıştır.

²¹⁰ Âl-i İmran, 3/37, 39.

²¹¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1: 549-551.

²¹² Sa'd, 38/21.

²¹³ Sebe', 34/13. Bk. Tuğba Erzincan, "Mihrap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c.30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30.

²¹⁴ Erzincan, "Mihrap", *DİA*, 30.

²¹⁵ Hicabi Gülgen, *Ana Hatlarıyla İslam Sanatları Tarihi* (Bursa: Emin yayınları, 2011), 17.

²¹⁶ Küçükbaşı ve Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *DİA*, 282.

²¹⁷ Küçükbaşçı ve Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *DİA*, 283.

İlk asırlardan günümüze kadar mihrap, imamın namaz kıldırıldığı, cemaate tebliğ yaptığı, cami hizmetlerini yürüttüğü, caminin en özel bölümlerinden biri halini almıştır. Cemaatin görevliyi temaşa ettikleri yer olan mihrap, ehil kişiler tarafından kullanılmalıdır. Bu makamda bulunan kişi bilgisi, becerisi, vakur duruşu ve örnekliğiyle model şahsiyet olmaya çalışmalıdır.

1.8. MİNBER KAVRAMI

1.8.1. Sözlük-Istılah Manaları ve Asr-ı Saâdet'te Minber

Sözlükte “yükselme, sesi veya kırâtı yükseltme” anlamlarındaki “n-b-r” kökünden türeyen minber; “Hatip veya vâizin mescitte çıktığı basamaklı yere” denir.²¹⁸ Hadislerde taht ve koltuk anlamlarında kullanılan²¹⁹ minber, Cuma ve bayram günlerinde hatibin hutbe iradı esnasında çıktığı, basamaklı, cami ve mescitlerin yapısına göre büyüklüğü ve mîmâri yapısı değişen yüksekçe yer için kullanılır.

Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680) müşrikleri hicvetmesi için Mescid-i Nebevî'de geçici olarak kurulan kürsüye de minber denilmiştir.²²⁰ İlk zamanlarda Allah Rasûlü Cuma hutbesini bir hurma kütüğüne yaslanarak îrad etmiştir. Hatta ilk hutbe yapılıp Allah Rasûlü artık hutbeleri orada îrad etmeye başlayınca bu hurma kütüğünün deve gibi inlediği ve Hz. Peygamber'in geri dönüp onu kucakladığı ve akabinde de kütüğün sustuğu anlatılmaktadır.²²¹ Ashâbın, Hz. Peygamber'in buraya çıkış ve inişleri esnasında zorlandığını görmeleri²²² veya Allah Rasûlü'nün bizzat kendisinin yorulduğunu söylemesi üzerine Ashâbtan Temîm ed-Dârî (ö. 40/661) Şam'da insanların minber edindiklerini gördüğünü ve kendisine de böyle bir minber yapılmasını teklif etmiştir. Allah Rasûlü Ashâbla istişâre ettikten sonra, kendisi için hicretin 7 veya 8. yılında ılgın ağacından iki basamak ve bir oturma yerinden (mak'ad) ibaret bir minber yapılmıştır.²²³

Medine Mescidi'ndeki bu minber hicrî kırk dokuz yılına kadar bu hâli üzere kalmıştır. Muaviye b. Ebî Süfyan Şam'a nakletmek istesede, minber sökülmeğe

²¹⁸ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, “n-b-r”, 1.2: 955.

²¹⁹ Tirmizî, *Zühd*, 53; İbn Mâce, *Zühd*, 39.

²²⁰ Nebi Bozkurt, “Minber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 101.

²²¹ Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr b. el-Kureşî ed-Dımaşkî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk: Mustafa Abdulvahid (Lübnan: Dâru'l-Marife, 1395/1976), 2: 310.

²²² Hicabi Gülgen, *Ana Hatlarıyla İslam Sanatları Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 20.

teşebbüs edildiği sırada halkın tepki göstermesi ve güneş tutulmasından dolayı nakli yapılmamıştır. Hatta nakille görevlendirilen Mervan halka şöyle bir konuşma yapmak zorunda kalmıştır:

Ey Medineliler! Siz Emirü'l-Mü'minîn'in (Muaviye'nin) beni Minber-i Nebîyi götürmem için görevlendirdiğini zannediyorsunuz. Allah daha iyi biliyor ki Emirü'l-Mü'minîn'in Resulü'nün minberini yerinden almak gibi bir düşüncesi yoktur; mesele böyle değildir. O sadece benden minbere hürmet göstermemi ve onu yükseltmemi istemiştir.²²⁴

Daha sonra cemaat artınca alt kısmına altı basamak daha eklenmiştir.²²⁵

İlk zamanlarda genelde hutbe îradı için kullanılan minber, Abbâsîler zamanında cami, devletin merkezi olarak kullanıldığı için, devlet başkanı tarafından biatların ve davaların icrası gibi bazı devlet işlerinin, önünde veya üstünde yerine getirildiği bir yer haline gelmiştir.²²⁶ Bu uygulamanın ilk dönemlerdeki yerine baktığımızda, Hz. Peygamber döneminde de bazı davaların minber önünde hükme bağlandığı, yine bu davalarda gerek görülmesi halinde minberin önünde yeminleşme işleminin yaptırıldığı görülmektedir.²²⁷ Hanefî âlimlerine göre hâkimin yemin işlemini minber önünde yaptırması gerekmeseyse de cumhura göre, mescid ve minber gibi yerlerde, daha tesirli olması için belli vakitlerden sonra davalılara yemin yaptırılabilir.²²⁸

Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Medine Mescidi'nde ilk zamanlarda minber yoktu. Hz. Peygamber'in ilk hutbelerini ayakta okuduğu aktarılmaktadır.²²⁹ Mescide minber ilavesi bir müddet sonra gerçekleştirilmiştir. Bilgilerden minberin ilk olarak Mescid-i Nebvî'de tesis edildiği anlaşılmaktadır. Minberin ortaya çıktığı ikinci mescit, Fustat'ta Hz. Ömer döneminde kurulmuş Amr b. Âs Mescidi'dir. Tespit edilebilen üçüncü minber ise Kûfe Mescidi'ne aittir.²³⁰

Ulaşabildiğimiz farklı bir rivayette yukarıda zikredilen bilgilerin aksine, ilk hutbe tesisinden önce, ayrıca bir hurma kütüğü getirilmediği, Peygamber'in hutbe

²²³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 1: 253; Buhârî, Cum'a, 26.

²²⁴ Abdurrahman Acar, "Minberi Nebi Hakkında Bazı Notlar", *Diyanet İlmî Dergi-Peygamberimiz Hz. Muhammed*, (özel sayı), 2. Baskı (2003): 608. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.)

²²⁵ Bozkurt, "Minber", *DİA*, 101.

²²⁶ Bozkurt, "Minber", *DİA*, 102.

²²⁷ İlgili rivâyetlerden Hadramevtli ve Kindeli iki kişinin mescitte davalığı, Kindeli kişinin yemin etmek için minberin önüne gittiği, Allah Rasûlü'nün ise minber önünde yalan yere yemin etmekten insanları sakındığı görülmektedir. İlgili rivâyetler için bk. Tirmizî, *Ahkâm* 12; Ebû Dâvûd, *Eymân*, 2; Ebû Dâvûd, *Eyman*, 3; İbn Mâce, *Ahkâm*, 9.

²²⁸ Yeniçel ve Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 10: 182.

²²⁹ Yılmaz Can, "Minberin Cami Mimarisine Katkısı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy.8 (2008/2): 13.

²³⁰ Bozkurt, "Minber", *DİA*, 102.

okurken yorulduğunda mescitteki gölgeliği taşıyan sütunlardan birine yaslandığı kaydedilmektedir.²³¹ Ancak rivâyetlerin genelinden anlaşılan Hz. Peygamber'in ayakta hutbe îrad ettiği, yorulduğunda ise bu hurma kütüğüne yaslandığı yönündedir. Minber yapımıyla birlikte daha evvel hutbe sırasında Hz. Peygamber'in yaslandığı hurma kütüğü, rivâyetlere göre saygı gereği minbere yakın bir konumda muhafaza edilmiştir. Kütüğü muhafaza işini Übey b. Kab (ö. 33/674) üslenmiştir. Başka bir rivâyette de kütüğün yere gömüldüğü veya üzerine gizleyici bir örtü unsuru geçirildiği nakledilmektedir.²³²

Allah Rasûlü'nün minberi Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer tarafından hiçbir değişikliğe tabi tutulmamış, Hz. Osman döneminde minberin üzerine bir kubbe yapılmış, basamakları da abanoz ağacıyla kaplanmıştır.²³³

Mescid-i Haram'a ise ilk minber Muaviye (ö. 60/680) döneminde yapılmıştır. Daha önceki halife ve valilerin Kâbe duvarının önünde, hırc denilen sahada ya da Hatim duvarının üstünde hutbe okudukları rivâyet edilmektedir.²³⁴ Bu minber ahşap, üç basamaklı ve seyyar olarak inşa edilmiştir.²³⁵

1.8.2. Asr-ı Saâdet'te Minberin Fonksiyonları

Esasen bir ibadet yeri olarak inşa edilen mescid, gereksinim duyulduğu vakitlerde siyâsî, hukukî ve sosyal fonksiyonlar da icra etmiştir. Bu fonksiyonlardan bazıları da minber tarafından veya minberin yanında yerine getirilmiştir. Minber evvel emirde günümüzde olduğu gibi Asr-ı Saâdet'te de bir kitle iletişim aracı olmuştur.

Hz. Peygamber döneminde minber, kendisinin aynı zamanda bir devlet reisi olması ve devleti camiden idare etmesi sebebiyle siyasi bir kürsü, yabancı elçilerin kabul edildiği, bir makam olarak da kullanılıyordu. Bu özelliği sebebiyle minber daha sonraki yıllarda saltanat alametlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ancak oryantalistlerin yaptığı gibi minberin siyasi yönünü abartmamak gerekmektedir. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebûbekir'in hilafetine de minberde biat edilmiştir. Sonraki halifeler bu geleneğe uymuşlardır. Bu uygulamayı valiler de gelenek haline getirmişlerdir. Ashâb-ı Kiram hukûkî konuları mescidlerde müzakere ederdi. Bu

²³¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 1: 253; Can, "Minberin Cami Mimarisine Katkısı", 14.

²³² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 1: 253

²³³ Küçükaşçı ve Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *DİA*, 285.

²³⁴ Can, "Minberin Cami Mimarisine Katkısı", 23.

²³⁵ Küçükaşçı ve Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *DİA*, 275.

bağlamda Hz. Peygamber'in minberi de ahkâmın ve hukuki uygulamaların öğretildiği bir yer olmuştur. Ayrıca bazı dua uygulamaları da minberden tutularak icra edilmiştir.²³⁶

İlk inşasından günümüze kadar caminin ayrılmaz bir parçası haline gelen minber, bulunduğu bölgenin, kültür, iklim ve mimarisinin etkisinde kalarak, farklı tarzlarda inşa edilerek günümüze kadar gelmiştir. Gerek mimari yapısı gerekse dinî sosyal ve siyasî yapısı günbegün değişerek zamanımıza kadar ulaşmıştır.

Osmanlı döneminde ise cami ile bütünlük içinde ele alınan minberlerde malzeme olarak daha çok mermer ve taş kullanıldığı görülmektedir. Üstünün örtülmesi, kapı kullanılması, merdiven ve işleme/kabartma tarzları, alemlî külah kullanılması dönemin minber tarzının ayırt edici özelliklerindedir.²³⁷ Minberin şekli, mimari yapısı ve işçiliği, Asr-ı Saâdet'ten günümüze çok büyük değişkenlik arz etmesinden dolayı, konunun farklı bir mecraya kaymaması için bu hususta detaylı bilgiye girilmeyecektir.

Minber, camilerdeki tesisinden itibaren, bütün mescitlerin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Minber, İslâm Dini'nin tebliğ araçlarından biri haline gelmiştir. Hz. Peygamber, birçok hadis-i şerifinde minberinin değer ve önemine işaret etmiş, minberi ile kabri arasının Cennet bahçelerinden bir bahçe olduğunu bildirmiştir.²³⁸ Bu sayılan özelliklerinden dolayı Müslümanların her dönem ilgisini çekmiştir.

²³⁶ Acar, "Minberi Nebi Hakkında Bazı Notlar", 604, 605. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.)

²³⁷ Zeynep Hatice Kurtbil, "Minber (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 104.

²³⁸ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 1: 253.

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM-HATİPLİK VE MÜEZZİN-KAYYIMLIK GÖREVLERİNİN HADİS EDEBİYATINDAKİ YERİ

Camilerde sunulan din hizmetleri arasında en önemli konuma sahip olan namaz kıldırma, kamet yapma, vaaz yapma, hutbe irat etme gibi din hizmetleri, Hz. Muhammed (a.s) döneminden bugüne kadar, özellikle tayin edilmiş görevliler tarafından yerine getirilmiştir. Camilerde yapılan bu görevler, din hizmetinin çok az bir bölümünü teşkil etse de camiler aynı anda, daha çok insana ulaşabilme imkânı sunduğu için, hem bireysel hem de kitlesel halde, insanlarla iletişim kurmada ve kendilerine dinî tebliği yerine getirmede önemli bir mekândır.

Topluma din hizmeti sunma, toplumu dinî konularda aydınlatma, ferdî ve toplumsal ibadetlerin sağlıklı bir şekilde ve cemaat halinde yerine getirilmesinde, imam-hatibin önemli bir konumu vardır. Bundan dolayı bu müessesese, özellikle Hz. Muhammed'in (a.s) ve ilk kaynak Kur'ân-ı Kerîm'in belirttiği ilkeler çerçevesinde işletilmelidir.

Amaç ve netice mühim olunca, sonucun istenilen düzeyde olabilmesi için, imam-hatip ve müezzîn-kayyımların Hz. Peygamber'in belirttiği ilkeler çerçevesinde tayin edilmesi ve vazifelerini de bu sünnet ekseninde yapmaları gerekmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde, belirtilen bu ulvî görevi üstlenecek olan, imam-hatip ve müezzîn-kayyımların, hadis edebiyatındaki yerini çeşitli rivâyetlerle incelemeye çalışacağız. Konumuzla doğrudan alakalı olan rivâyetler tespit edilecek, gerek görüldüğü takdirde rivâyetin sebebi vüruduna değinilecek ve daha sonra da rivâyetler "Hadis rivâyetlerinden yola çıkarak etkin bir din görevlisi profilinin ortaya konulması" olan amacımız çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu çalışmamızda şerhler ve modern dönem eserlerinden yararlanılacaktır. Çalışmamıza konu olacak rivâyetler her ne kadar fikhî alanının da konusu olsa da bu çalışmamızda mezhepler arası fikhî mülâhazalara girilmeyecektir. Sadece konuyu tamamlaması açısından gerekli görüldüğü takdirde, mezhep görüşlerine değinilecektir. Bu açıdan düşünülüğünde, burada değineceğimiz

hadis-i şerifler hakkında araştırma yapanların, rivâyetleri kendi mezhepsel fikhî usulleriyle ele almaları, kendileri açısından önem arz etmektedir.

Çalışmamız hadis edebiyatındaki bütün rivâyetleri kapsamamaktadır. Araştırmamızın içerisinde yararlanacağımız hadis-i şeriflerin benzeri birçok rivâyet mevcuttur. Bütün merviyâtın değerlendirilmesi çalışmamızın kapsamını açısından imkân dâhilinde değildir. Bu sebepten dolayı konumuz, amacımız ile bağlantılı olduğunu düşündüğümüz rivâyetler çerçevesinde ele alınacaktır. Ayrıca ulaşamadığımız ve araştırmamızda konumuzla alakalı olduğunu fark edemediğimiz rivâyetlerin olması da ihtimal dâhilindedir.

Rivâyetler; İmam Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) Sahih'leri, Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce (ö. 273/887)'nin Sünen'leri çerçevesinde belirlenecektir.

Çalışmamızın bu bölümü, iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci olarak imam-hatiplerle alakalı, daha sonra da müezzin-kayımlarla alakalı rivâyetlere yer verilecektir.

Bu aşamada şu hususun belirtilmesi de önem arz etmektedir ki; özellikle Emevîler, Abbasîler, Osmanlı Devleti zamanına kadar olan dönemler, hatta Osmanlı Devleti zamanı özel bir çalışmaya, ayrı ayrı konu edinilmelidir. Konunun uzaması, alan dışına kayma endişesi ve muhtevasının çok geniş olmasından dolayı bu dönemler hakkındaki uygulamalar, sadece birinci bölümdeki bilgilerle yetinilecektir. Şu da bir gerçektir ki imamlık ve müezzinlik tarihi ile alakalı çok geniş bir alan olmasına rağmen kapsamlı ve derinlemesine yapılan bir akademik çalışmaya rastlanamamıştır. Bilgiler ilk kaynaklarından alınarak bir çalışmanın yapılması elzemdir. Bu gerçeği Buyrukçu şöyle ifade etmektedir

Yaptığımız literatür taramasında, görebildiğimiz kadarıyla sosyal ve dinî bir problem olarak, din görevlileri, özellikle imamlarla ilgili ilmî manada ciddi bir çalışmaya rastlamadığımızı söyleyebiliriz. Esasen İslâm dünyasında imâmet, hilafet olarak hep siyâsî ve idâri bir alan olarak düşünülmüş ve ele alınmıştır. İslâm toplumlarında dinî eğitim ve öğretim de özellikle dinî hayatın pratikleştirilmesinde önemli bir rol üstlenen imam, bilebildiğimiz kadarıyla doğrudan bir araştırma konusu yapılmamıştır.²³⁹

Bundan dolayı her dönem ayrı ayrı incelenip müstakil birer çalışmayla ele alınmalıdır.

²³⁹ Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, 4.

2.1. HADİS RİVAYETLERİ ÇERÇEVESİNDE İMAM-HATIPLİK

2.1.1. İmam-Hatipliğin Önemi

Hayatın her alanında bir öndere ihtiyaç vardır. Evimiz, mahallemiz, şehirlerimiz ve ülkemiz, hep bir önder tarafından idare edilmektedir. Geniş manada, toplumlarda önderlik yapan kişiye verilen unvan olan imamlık veya liderlik, genelde hayatın her alanında (muhtar, başkan, başbakan...); özelde ise camilerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda gerek genel manada devlet başkanlığı gerekse özel manada namaz imamlığı olan bu görev, Peygamberler silsilesini takip ederek Hz. Peygamber'e kadar ulaşmıştır. Hz. Peygamber'den sonra bu görevi günümüze kadar halifeler, devlet başkanları ve resmi görevliler yürütmüşlerdir. Günümüzde ise, bu görev Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülmektedir. İslâm Dinî'nin tebliğ ve tebyîninde, en önemli görev, Başkanlığın kadroları içerisinde bulunan imam-hatiplere düşmektedir. İmam-hatipler gerek cami gerekse cami dışında halkla iç içe olmaları sebebiyle, bu görevin icra edilmesinde etkin rol oynamaktadırlar.

Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde; yönetici, imam, erkek, kadın, hizmetli olarak, bütün insanların belirli alanlarda sorumluluklarının olduğunu beyan etmiştir.²⁴⁰ Bu hadis ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yüklemiş olduğu görevler²⁴¹ bağlamında düşünüldüğünde imam-hatiplerin gerekliliğinin²⁴² ve görevlerinin ne kadar önemli olduğu açıktır.

Ayrıca İslâm, cemaatle namaz kılmaya büyük önem vermiştir. Cemaatle kılınan namazın, ferdî olarak kılınan namazdan daha faziletli olduğu belirtilmiş ve bu fazilet yirmi beş, yirmi yedi kat gibi derecelerle ifade edilmiştir.²⁴³ Bu açıdan düşünülüp, cemaatle namazın önemi ortaya konulduğunda, cemaate namaz kıldıran imamın hem sorumluluğu hem de önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çünkü imam, cemaatin namazının sıhhatinden sorumludur.²⁴⁴ Evvel emirde dikkat etmesi gereken vazifesi de cemaatin namazının sahih olması için gayret göstermesi olmalıdır.

İbn Ömer'den (ö. 73/693) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber kıyamet gününde misk yığınlarının üzerinde olan üç kişiden birinin, kendisinden, cemaatin razı

²⁴⁰ Buhârî, Cuma, 11; Müslim, İmâre, 20; Ebû Dâvûd, Harâc, 20.

²⁴¹ İmam-Hatibin Görevleri başlığına bakınız.

²⁴² Ayrıca imamlık o kadar önemli ve gereklidir ki, toplumda namaz kıldıracak imamın bulunmaması kıyamet alametlerinden sayılmıştır. Bk. İbn Mâce, İkâme, 47; Ebû Dâvûd, Salât, 60.

²⁴³ Buhârî, Ezan, 31, 35; Tirmizî, Salât, 161; İbn Mâce, Mecâsid, 16; Nesâî, Salât, 21.

olduğu imam olduğunu bildirmiştir.²⁴⁵ Ayrıca; Allah Rasûlü'nün lanet ettiği üç kişiden birisinin de istenmediği halde bir kavme imamlık yapan kişi olduğu bildirilmiştir.²⁴⁶ Bu iki rivâyetten, hakkıyla görev yapan, cemaatini memnun eden bir imamın, ahiretteki derecesinin yüksek olacağı; buna mukabil yaptığı görev ile cemaatini memnun edemeyen bir imamın da peygamberî bir lanete maruz kalacağı anlaşılmaktadır. Rahmet peygamberi²⁴⁷ olan Allah Rasûlü'nün bu lânetinin, imkân dâhilinde, layık-ı veçhile görevini yapmayan imamları kapsadığını düşünmekteyiz. Buradaki müjdeye mazhar olmak, tehditten uzak kalabilmek için, bu alandaki vazifeli görevlilere düşen, imamlığın önem ve kıymetini idrak edip, gereği gibi bir görev icra edebilmeye çalışmaktır.

Diğer bir hadis-i şerifte ise “İmam Mü'minleri kollayıp gözetendir”²⁴⁸ denilerek, imam-hatibe büyük sorumluluk yüklenmiştir. Burada “Mü'minleri kollayıp gözetendir” şeklinde çevirdiğimiz kısmın Arapça karşılığı “dâmin” kelimesidir. Azîmâbâdî (ö. 1857/1911) bu ifadeyi; imamın insanların namazlarını muhafaza etmesi, namazda rekât sayılarına dikkat etmesi, “sadece kendisi için dua etmeyip, bütün insanlara dua etmesi” şeklinde açıklamış²⁴⁹ ve imamın, sorumluluk alanını belirlemiştir. Bununla beraber; cemaat de imamın sorumlu olduğunu bilmeli ve imamın kendisine uyulmak için imam olduğunun²⁵⁰ bilincine varıp; imamlarla beraber hareket etmeye, rukû ve secde gibi namazın erkânlarında imama uymaya dikkat etmelidir ki sağlıklı bir ibadet ortaya çıkabilsin.²⁵¹ Gerek bu hadis-i şerif ve açıklamalar gerekse namaz ibadetinin Müslümanın hayatındaki yeri düşünüldüğünde imam-hatibin önem ve sorumluluğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Neticede imam-hatip dinî tebliğinde bir önder ve sorumlu bir lider olmuştur.

²⁴⁴ Tirmizî, Salât, 39; Ebû Dâvûd, Salât, 32.

²⁴⁵ Tirmizî, Birr ve Sıla, 54, Sıfatü'l-Cennet, 25.

²⁴⁶ Tirmizî, Salât, 266.

²⁴⁷ “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiya, 21/107.

²⁴⁸ Tirmizî, Salât, 39; Ebû Dâvûd, Salât, 32.

²⁴⁹ Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu sünen-i Ebî Dâvûd ve maahû hâşiyetü İbnü'l-Kayyim*, 8. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 2: 152

²⁵⁰ Buhârî, Ezan, 51; Nesâî, İkamet, 14.

²⁵¹ Nevevî, bu rivâyete dayanarak me'mûnun imamına, tekbir, rukû, secde, kıyam ve oturuşunda tabi olmasının vacip olduğunu söylemiştir. Bk. Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *El-minhâc şerhu sahihi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392), 4: 132. İbn Hacer ise me'mûmun, namazda ferdî harekette bulunamayacağını, bulunması halinde ise, me'mûmun imama mütabi' sayılamayacağını, namazını imamdan sonra tamamlaması gerektiğini belirtmiştir. İlgili açıklamalar için bk. Bk. Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fadl el-Askalânî eş-Şâfi, *Fethu'l-bâri şerhu Sahihi Buhârî*, tsh: Muhammed Fuâd Abdülbâki, thk: Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, Muhibbüddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379). 2: 174.

Şu da bir gerçektir ki, her ilkenin, her öğretinin kendini geleceğe aktarabilmesi, yaşatabilmesi için, uğrunda çalışacak gönüllü bireylere ve önderlere ihtiyacı vardır. Tarihte adını duyduğumuz savunular, hep birilerinin önderliğinde ve birilerinin savunuculuğunda kendini ayakta tutabilmiştir. Bunun için önderler, bir öğretinin veya inancın olmazsa olmazlarıdır.

Netice de dinler de böyledir. İslâm Dinî de Hz. Muhammed (a.s) önderliğinde sadece yazılı bir ilkeler/kurallar bütünü olmaktan çıkmış, sosyal hayatta fiiliyata dökülmüş, hem Hz. Muhammed (a.s) hem de İslâm Dinî'nin müntesipleri tarafından savunulmuştur. Bu sebeple, bugün kendisini bu dinin mensûbu, sahibi ve önderi olarak gören herkese büyük sorumluluklar düşmektedir. En büyük görev ise, camilerde din hizmeti sunan imam-hatiplere ve müezzin-kayyımlara düşmektedir. Bununla beraber şu gerçek de unutulmamalıdır ki İslâm Dinî'ni öteki dinlerden ve öğretilerden ayıran en büyük özellik; Allah'ın “Şüphesiz o Zikri (Kur'ân-ı) biz indirdik. Onun koruyucusu da biziz”²⁵² buyruğudur. Burada bu dinin müntesiplerine ve görevlilerine düşen o koruyuculardan olabilmektir.

2.1.2. İmamlığın Cebrail Tarafından Hz. Muhammed'e (a.s) Öğretilmesi

İbn Abbas'ın (ö. 68/687-8) rivâyetine göre Hz. Peygamber “Cibrîl Kâbe'nin yanında bana iki kez imam oldu”²⁵³ demiştir. İmam Nevevî, Cebrâil'in imametinin, iki gün içerisinde peş peşe olduğunu; birinci günde, beş vakit namazın ilk vaktinde, ikinci gün ise beş vakit namazın son vaktinde kılındığı söylemektedir.²⁵⁴ Bu rivâyet ve değerlendirilmesinde iki husus dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki; namaz vakitlerinin teker teker belirlenmiş olmasıdır. Diğerisi ise; bu vakitlerin tayininin fiili olarak Cebrâil'in imametinde gerçekleşmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok emir ve nehiy sadece sözlü olarak gelmiştir. Ancak namaz vakitlerinin tayini ve imamet, bizzat Cebrâil tarafından uygulamalı olarak açıklanmıştır. Bu yöntem namaz ibadetinin ve imametinin önemini ortaya koymaktadır. Bundan dolayı da imamların tayini aşamasında yetkili kişilerin; tayin işlemlerinden sonra da görevlilerin, bu görevin yerine getirilmesinde titizlik göstermeleri gerekmektedir.

²⁵² Hicr, 15/9.

²⁵³ Buhârî, Mevâkît, 1; Tirmizî, Salât, 1; Ebû Dâvûd, Salât, 2; Cebrâil'in imameti hakkında diğer rivâyetler için bk. Buhârî, Bed'u'l-Halk, 6; Müslim, Salât, 166-170; Mecâsid, 31; Nesâî, Mevâkît, 1; İbn Mâce, Salât, 1.

²⁵⁴ Nevevî, *El-minhâc*, 5: 107.

2.1.3. Hz. Peygamber'in İmamlığı

Genel olarak düşünüldüğünde imamlıkta amaç, dinî bilginin cemaat tarafından doğru anlaşılması ve doğru bir şekilde tatbik edilmesini sağlamaktır. Bu ulvî görevin etkin bir şekilde yerine getirilebilmesi için model şahsiyetlerin ilke ve yöntemlerinin benimsenmesi gerekmektedir. Bu alanda örnek alınacak en önemli rol model hiç şüphesiz Hz. Peygamber'dir.²⁵⁵ Bilindiği üzere Allah Rasûlü imamet görevini vefatına kadar kendisi yerine getirmiştir. Bu süreçteki imamlıkla alakalı uygulamaları bütün görevlilere yol gösterecektir.

Câbir b. Semure'nin (ö. 78/697) rivâyetine göre kendisi şöyle demiştir: “Ben Nebî ile namaz kıldım. Onun namazı da hutbesi de orta halliydi.”²⁵⁶ Azîmâbâdî'nin değerlendirmesine göre “orta halli olmak” demek; insanları usandırmamak için namazın ve hutbenin uzun olmasını terk etmek demektir. Ayrıca burada namaz ve hutbenin kısa olabileceğine de delil vardır.²⁵⁷ İmam Nevevî ise bu rivâyetin Hz. Peygamber'in “Kişinin namazının uzun, hutbesinin kısa olması onun fikhının göstergesidir. O halde namazı uzatınız...”²⁵⁸ rivâyeti ile namazların kısa tutulması yönünde gelen meşhur rivâyetlerle, zahirde tenâkuz olduğunu söyler. Ancak namazın uzatılmasındaki amacın, hutbenin süresinden uzun olması gerektiğini, yoksa cemaate zor gelecek kadar uzatılması olmadığını belirtir.²⁵⁹

Bu hususta gelen diğer uygulamalara bakıldığında Allah Rasûlü defaatle namazın hafif tutulmasını emretmiştir. Câbir b. Abdullah, Muâz b. Cebel'in bir defasında kavmine yatsı namazını kıldırıldığını, namazda Bakara Sûresi'nin tamamını okuduğunu, bunun üzerine cemaatten birisinin namazdan ayrıldığını, daha sonra durumu Hz. Peygamber'e haber verince, Allah Rasûlü'nün: “Ey Muâz! Sen fitneci misin? Falan falan sureleri okusaydın ya” diyerek tepki gösterdiğini aktarmaktadır.²⁶⁰

Namazın hafif kılınması hakkında ise Allah Rasûlü: “Biriniz insanlara imam olduğu zaman (namazı) hafif tutsun. Çünkü onların arasında zayıf, hasta ve yaşlı kimseler olabilir. Kendi başına kıldığında ise dilediği kadar uzatsın”²⁶¹ buyurmuştur.

²⁵⁵ Bk. Ahzâb, 33/21: “Andolsun! Allah ve Rasûlü'nde sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah'ı çokça zikredenler için güzel bir örnek vardır”.

²⁵⁶ Müslim, Cum'a, 41; Tirmizî, Cuma, 12; Ebû Dâvûd, Salât, 229.

²⁵⁷ Azîmâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd* 3: 316.

²⁵⁸ Müslim, Cum'a, 13.

²⁵⁹ Nevevî, *El-minhâc*, 6: 159.

²⁶⁰ Buhârî, Ezan, 60, 61; Müslim, Salât, 177-181; Ebû Dâvûd, Salât, 127, 288.

²⁶¹ Buhârî, İlim, 68; Müslim, Salât, 183; Ebû Dâvûd, Salât, 127.

Kendisinin de –tam olmak şartıyla- namazı en kısa tutan kişi olduğu,²⁶² bir çocuk ağlamasını duyduğunda maslahat ve şefkati gereği namazı kısa kestiği²⁶³ aktarılmaktadır. Ayrıca Enes b. Mâlik'ten (ö.93/711-12) aktarılan rivâyete göre, kendisi: “İnsanlardan imamlık yapanlar içerisinde en hafif namaz kıldırın kimse Rasûlullah idi” demiştir.²⁶⁴

Yukarıda aktarılan rivâyet ve değerlendirmelerden Hz. Peygamber'in imametinde, cemaatinin maslahatını düşündüğünü, onların durumuna göre namaz kıldırıldığını ve bu uygulamayı da ashâba tavsiye ettiğini görmekteyiz.

Günümüzde etkili bir din hizmetinin sunulabilmesi için, görevlilerin caminin konumuna ve cemaatinin durumuna göre, hutbeleri okumalı ve namazlarını kıldırılmaları gerekmektedir. Bu hizmet sunulurken de caminin büyük olması, merkez ya da mahalle camisi olması, sanayi ve alışveriş bölgelerinde bulunması; cemaatinin yaşlı ya da genç olması, tâcir, esnaf, memur olup-olmaması göz önünde bulundurulmalıdır. Cemaatin camiden uzaklaşmasına sebep teşkil edecek uygulamalardan kaçınılmalıdır. Asıl amacın insanlara bıkkınlık vermeden, sahih bir din bilgisinin sunulması olduğu unutulmamalıdır. Ancak bu uygulamalar esnasında dinî alandan taviz verilmemesine de dikkat edilmelidir.

Hz. Peygamber'in imametinde dikkat çeken hususlardan birisi de, kendisinin devamlı cemaatle iç içe olması ve onlara mutâk şekilinde nasihatte bulunmasıdır. Genelde sabah namazından sonra cemaate döner ve: “Bu gece rüya göreniniz var mı?” diye soru sorar,²⁶⁵ onlarla güneş doğuncaya kadar sohbet ederdi.²⁶⁶ Böylece geçmiş günler yâd edilmiş olurdu. Ayrıca Hz. Peygamber'in namazdan sonra, namazda hata yapan cemaati “... Hiç namaz kılan kıldırdığı namaza bakmaz mı ...?” şeklinde uyardığı da rivâyet edilmektedir.²⁶⁷

Aktarılan rivâyetler, günümüzde camilerde namaz vakitlerinden önce ya da sonra yapılmakta olan takrir derslerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu projenin daha başarılı olması için, mutâk bir şekilde sürdürülmesi gerekmektedir.

²⁶² Müslim, Salât, 188, 189, 190. Cemaatin durumuna göre uzun kıldırıldığı zamanlar da olmuştur. Müslim, Salât, 161.

²⁶³ Buhârî, Ezan, 65; Müslim, Salât, 192.

²⁶⁴ Buhârî, Ezan, 64; Müslim, Salât, 190; Tirmizî, Salât, 63.

²⁶⁵ Buhârî, Ta'bir, 48; Müslim, Rü'ya, 4; Tirmizî, Rü'ya, 10; Ebû Dâvûd, Edeb, 96.

²⁶⁶ Müslim, Rü'ya, 23.

²⁶⁷ Müslim, Salât, 188, 189.

Ayrıca bu dersleri yapacak olan görevlilerin kendilerini dinî ve sosyal konularda geliştirmeleri de bir o kadar önemlidir.

Bu ve benzeri hadis-i şeriflerden edindiğimiz başka bir çıkarım ise; Hz. Peygamber'in cemaate yapacağı sohbette namaz vaktinden sonrasını seçmesidir. Özelde, sabah namazından sonra, cemaatin henüz dünyevî meşguliyetlerinin başlamamış olması, zihinlerinin taze olması; genelde ise, namazdan sonra hazır olan cemaate hitap edilmesi, iletişimin başarılı olmasını doğurmuştur. Günümüzde özellikle cuma günleri namazdan önce yapılan vaazlar, beklenen düzeyde başarılı olamamaktadır. Cemaatin genel itibarıyla meşguliyetinin çok olması, memur, öğrenci, işçi vb. sınıflarından oluşan cemaatin vakitlerinin kısıtlı olması gibi birtakım sebeplerle, vaaza yeterli oranda cemaat katılımı sağlanamamaktadır. Bundan dolayı, özellikle cuma günleri için çeşitli formüllerin düşünülmesi gerekmektedir. Bununla beraber hafta sonları ve sabah namazı sonrası gibi bazı namaz vakitlerinden sonra yapılacak sohbetlerle, cami ile cemaat arası iletişim kurulmaya çalışılmalıdır.

Hz. Peygamber kendisi imamet görevini üstlenmesinin yanında, kimlerin imam olacağı ve nasıl imamlık yapacağı hususlarda ashâbı bilgilendirmiştir. Konumuzla alakalı olması sebebiyle bu rivayetlere de değinilecektir.

2.1.4. Hz. Peygamber'in Ashâba İmamlığı Öğretmesi

Yukarıda değinildiği gibi, imamlığı Cebrail'den öğrenen Hz. Muhammed (a.s) bu görevi sözlü ve fiili olarak ashâba öğretmiştir.²⁶⁸ Vefatına kadar genelde namazları bizzat kendisinin kıldırması, Ashâbı için en büyük fiili öğretim metodu olmuştur. Sözlü olarak da, Ashâb içinden özel kişilere imameti öğrettiği gibi, Medine dışından gelenlere veya Medine dışına göndermiş olduğu görevlilere de, imameti, kimin ve nasıl yapacağı yönünde çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Amr b. Selime²⁶⁹ (ö. 85/704) rivâyeti²⁷⁰ Hz.

²⁶⁸ Buhârî, Bed'u'l-Halk, 6; Müslim, Salât, 166-170; Mecâsid, 31; Nesâî, Mevâkît, 1; İbn Mâce, Salât, 1. Ayrıca rivâyetlerde kimin imam olacağı, namazları hangi vakitte kıldıracağı yönünde bilgiler mevcuttur. Buhârî, Ezan, 49; Müslim, Salât, 177.

²⁶⁹ Amr b. Selime, Yemen'de bulunan Cerm kabilesindedir. Küçük yaşlarında Kur'an öğrenmiş ve İslamiyet'e ilgi duymuştur. Altı, yedi veya sekiz yaşlarından sonra ölünceye kadar kendi kabilesine imamlık yapmıştır. İmamlıkla beraber cenaze işlemlerini de yürütmüştür. Verilen bilgilerden anladığımız kadarıyla imamlıkta Kur'an-ı Kerim'e olan ehliyetin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Buhârî, Megâzi, 3; Ebû Dâvûd, Salât, 61; Ahmet Önkâl, "Amr b. Selime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 91.

²⁷⁰ Azîmâbâdî'nin verdiği bilgiye göre, İmam Şafî ve Hasan Basrî, bu rivâyete dayanarak, mümeyyiz sabinin imametinde kerahiyet olmadığını söylemişlerdir. Ebû Hânîfe, Ahmed b. Hanbel ve Malik

Peygamber'in bu yöndeki telkinlerine bir örnek teşkil etmektedir. Zira kendisi rivâyetinde şöyle söylemiştir: “Bulduğumuz yerden kervanlar geçirdi, biz de onlardan Kur’ân-ı Kerîm okumasını öğrendik. Babam Rasûlullah’a gelerek imamlık hakkında bazı şeyler sormuştu da, Rasûlullah: “Kur’ân-ı Kerîm’i en iyi ve düzgün bilen imamlık yapsın” buyurmuştu. Babam da yanımıza gelerek, Rasûlullah’ın Kur’ân-ı Kerîm’i en iyi okuyanın imamlık yapması gerektiğini söylediğini aktardı. Orada bulunanlar etraflarına baktılar, o anda içlerinde Kur’ân-ı Kerîm’i en iyi okuyan bendim. Sekiz yaşında olduğum halde onlara imamlık yapardım.”²⁷¹

Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz Muâz b. Cebel’e yaptığı tavsiyelerden²⁷² ve imamlıkta liyakat sıralaması başlığı altında aktaracağımız rivâyetlerden Hz. Peygamber’in imamlıkla alakalı telkinlerini görmemiz mümkündür.

2.1.5. İmamlıkta Liyakat Sıralaması

İmam-hatiplik görevi için Asr-ı Saâdet’ten günümüze kadar çeşitli şartlar konulmuştur. Günümüzde de şartlarını taşıyan kişiler arasından İmam-Hatipler seçilmektedir. Seçilen bu görevliler cami ve mescitlerde, resmi olarak görev almaktadırlar. Dolayısıyla, bu görevlilerin tayin edildiği ibadet yerlerinde imam olma önceliği resmi görevlinin olmaktadır. Bunun dışında özel bir mecliste bulunduğu zaman, imamete kimin öncelikli olacağı bazı rivâyetlerde belirtilmiştir. Bu rivâyetler çerçevesinde imamette liyakat sıralaması belirlenmeye çalışılacaktır.

Hiz. Peygamber’den aktarılan bir rivâyete göre kendisi şöyle buyurmuştur: “Cemaate Allah’ın Kitabı’nı en çok bilen (ve en güzel okuyan) kimse imam olur. Bu konuda eşit iseler, sünneti en iyi bilen kimse, bu konuda da eşit iseler hicrette en öncelikli olan, hicrette de eşit olurlarsa yaşı en büyük olan imam olur. Bir kimseye kendi yetkisi alanında olan yerde imam olunmaz. Evinde kendisinin özel oturma yerine

ise mümeyyiz çocuğun imametinin sadece nafîle namazlarda geçerli olduğunu, Amr b. Selime rivâyetinden farz namazlarda da sahih olacağını delilinin çıkmayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca “Amr b. Selime imameti vahiy zamanında gerçekleşmiştir, bu imamet caiz olmasaydı aksine bir âyet nazil olurdu” şeklinde üç imama cevap verilmiştir. Bk. Azîmâbâdî, *Avnü’l-ma’bûd*, 2: 207.

²⁷¹

²⁷²

Muaz b. Cebel kıldırıldığı bir yatsı namazında Bakara Suresi’ni okumuş, bunun üzerine ticaretle uğraşan cemaate namaz ağır gelmiş ve durumu Hiz. Peygamber’e bildirmişlerdir. Hiz. Peygamber de kendisine “Falan, falan sureleri okusaydın ya! Sen fitneci misin?” diyerek eleştirmiş ve gerekli tavsiyelerde bulunmuştur. Rivâyetler için bk. Buhârî, Ezan, 60; Müslim, Salât, 177-181; Ebû Dâvûd, Salât, 127.

de oturulmaz; ancak izin verirse imam olunur ve oturduğu yere oturulabilir.”²⁷³ Bu hadiste imamlık sıralamasında, kişinin, Kur’ân-ı Kerîm’e olan hâkimiyeti, sünnet bilgisi, hicret tarihi ve yaşı dikkate alınmıştır. Rivâyetin sonunda ise kişinin mülkü bu şartların önüne alınmıştır.

Yukarıdaki hadis-i şerifi, Kur’ân-ı Kerîm’i en çok bilen ve en güzel okuyan şekilde çevirmemiz iki farklı rivâyetin de olduğuna işarettir.²⁷⁴

Bazı rivâyetlerde de üç kişi olunması halinde yaşlı olanın imam olması gerektiği,²⁷⁵ belirtilmiştir.

İmam Nevevî; İmam Ebû Hanîfe ve İmam Ahmed b. Hanbel’in, bu hadislerden yola çıkarak, imamlıkta ilk önce, Kur’ân-ı Kerîm bilgisinin öncelenmesi gerektiğini benimsediklerini belirtir. Aynı şekilde İmam Şâfiî ve İmam Malik’in ise, imamın namazda yaptığı bir davranışta nasıl davranacağını bilmesinin daha önemli olduğunu söyleyerek imamın, fıkıh bilgisini Kur’an-ı Kerim bilgisine önceliklerini; bu görüşlerine de Hz. Peygamber’in, Hz. Ebû Bekir’i (ö. 13/634) imamlığa seçmesini delil olarak gösterdiklerini bildirmektedir.²⁷⁶

Ömer Nasûhi Bilmen ise, sünneti en iyi bilen (fıkıh bilgisi olan), eşit olmaları halinde Kur’ân okuyuşu daha güzel olan, sonra takvası daha iyi olan, sonra yaşı büyük olan, sonra ahlakı güzel olan, sonra yüz, soy, ses ve elbise bakımından üstün olan kişilerin sırasıyla imamlığa daha layık olduklarını belirtmiştir. Bunlarda da eşit olduğunda ise kura çekilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁷ Tüm bu ifadelerle beraber mezhepsel bazda imamlıkta liyakat sıralanması hususunda bazı ihtilaflar mevcuttur.²⁷⁸

²⁷³ Müslim, Mecâsid, 290-293; İbn Mâce, İkâme, 46, Nesâî, İmâme, 3.

²⁷⁴ Farklı rivâyetler için bk. Buhârî, Ezan, 54; Müslim, Mecâsid, 290; Ebû Dâvûd, Salât, 61; Tirmizî, Salât, 60.

²⁷⁵ Buhârî, Ezan, 49; Müslim, Mecâsid, 53; İbn Mâce, İkame, 5.

²⁷⁶ Nevevî, *El-minhâc*, 5: 172.

²⁷⁷ Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, sad: Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Marmara Yayın-Dağıtım, ‘t.y.’), 128.

²⁷⁸ Bu ihtilaflar için bk: Abdurrahman b. Muhammed el-Cezîrî, *el-Fıkhü ala’l-mezâhibi’l-erbea*, thk: İbrahim Muhammed Ramazan, (Beyrut-Lübnan: Şeriketü Dâru’l-Erkam Übey el-Erkam Yayınları, 1413/1993), 1: 447, 448. Hanefilerin imamette liyakat sıralamasına bakıldığında şöyle bir sonuç ortaya çıkmıştır: Hanefilere göre imamet sıralaması şöyledir: Namazın sahihlik ve fasitlik bakımından ahkamına hakim olan, sonra Kur’ân tilaveti ve tecvidi güzel olan, daha sonradaha dindar ve mütedeyyin olan, İslâm’a önce girmiş olan, yaşı büyük olan, sonra sırasıyla, ahlaken, yüz itibarıyla ve neseben güzel olan ve elbisesi temiz olan sıralamada önce gelir. Herkes bu şartlarda eşit olursa, aralarında kura çekilir. Kurayı istemeyenler olursa, o zamanda çoğunluğun istediği kişi imam olur. Bu durum içlerinde lider, yönetici, ev sahibi, resmi imam gibi doğal olarak imamette öncelikli kişilerin olmaması halinde geçerlidir. Bu kişilerin varlığı halinde ise onlar imamet görevini üstlenirler. Detaylı bilgi için bk. Cezîrî, *el-Fıkhü ala’l-mezâhibi’l-erbea*, 1: 447-449.

2.1.6. Hz. Peygamber Devri'nde Görev Yapan Bazı İmamlar

Allah Rasûlü zamanında gerek Medine Mescidi'nde gerekse diğer mescitlerde bazı sahabîler görev yapmışlardır. Çalışmamızın bu kısmında, ilgili rivâyetlere değinilip, görevliler hakkında kısa bilgi verilmeye çalışılacaktır.

2.1.6.1. Ebû Bekir'in İmamlığı

Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Kuhâfe Osmân b. Âmir el-Kureşî et-Teymî (ö. 13/634), Hz. Peygamber'in "Sen Allah'ın cehennemden azat ettiği kimsesin"²⁷⁹ iltifatına mazhar olan, mi'rac olayı başta olmak üzere gaybla ilgili olayları hiç tereddütsüz kabul ettiği için kendisine bizzat Hz. Peygamber tarafından "Sıddîk" sıfatı verilen,²⁸⁰ İslâm'ın ilk halifesidir.

Hz. Âişe'den (ö. 58/678) aktarılan rivâyete göre, Hz. Peygamber "Ebû Bekir'e söyleyiniz de insanlara namazı kıldırsın." demiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ebû Bekir senin yerine imamlığa geçerse ağlamaktan dolayı sesini insanlara işittiremez. Ömer'e emret namazı o kıldırsın." şeklinde cevap verince, Hz. Peygamber aynı emri tekrar etmiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe, Hz. Hafsa'ya: "Allah Rasûlü'ne, Ebû Bekir senin yerine imamlığa geçerse ağlamaktan dolayı sesini insanlara işittiremez. Ömer'e emret namazı o kıldırsın, desen" dedi. Hz. Hafsa bunu yapınca, Hz. Peygamber: "Gerçekten siz Yusuf'un zamanındaki kadınlar gibisiniz. Ebû Bekir'e söyleyin, insanlara namazı o kıldırsın" buyurmuştur²⁸¹ Diğer bir rivâyette ise, Allah Rasûlü "Aralarında Hz. Ebû Bekir'in bulunduğu bir topluluğa ondan başkasının imam olması yakışmaz"²⁸² demiştir. Başka bir rivâyette ise, Amr b. Avfoğulların arasındaki bir kavgayı düzeltmek için giden Hz. Muhammed (a.s) Hz. Bilal'e "Eğer ikinci namazına kadar gelemezsem, Ebû Bekir'e söyleyin de insanlara namazı kıldırsın"²⁸³ buyurmuştur.

²⁷⁹ Tirmizî, Menâkıb, 16.

²⁸⁰ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 101.

²⁸¹ Buhârî, Ezan, 51; Müslim, Salât, 90-97; Tirmizî, Menâkıb, 16; Nesâî, İmâme, 40; İbn Mâce, İmâme, 142.

²⁸² Tirmizî, Menâkıb, 16. Hz. Ebû Bekir'in imamlık yaparken Allah Rasûlü'nün geldiğinin bildirilmesi üzerine imamlıktan çekilmesi ile alakalı rivâyet için de bk. Buhârî, Ezan, 47; Müslim, Salât, 90-97; İbn Mâce, İkâmetü's-Salat, 26.

²⁸³ Buhârî, Sulh, 1; Müslim, Salât, 102; Ebû Dâvûd, Salât, 173.

Rivâyetlere baktığımızda Hz. Ebû Bekir namaz kıldırmaya başladığında, ağlamaktan namaza devam edemez hale gelmiştir. Bu durum Hz. Âişe'ye bildirilmiş, o da Hz. Ömer'in namaz kıldırmasını istemiştir. Hz. Ömer namaz kıldırırken, tekbir seslerini duyan Allah Rasûlü, namaz kıldırmanın kim olduğunu sormuş, bunun üzerine kendisine yaşananlar anlatılmıştır. Hz. Muhammed (a.s) tekrar: “Ebû Bekir’e söyleyiniz de insanlara namazı kıldırsın”²⁸⁴ demiştir. Hz. Ebû Bekir'in toplam kıldırdığı namaz sayısında ihtilaf olmakla beraber; Hz. Peygamber'in hastalığında üç defa namaz kıldırdığı rivâyet edilmiştir.²⁸⁵

Ayrıca bazı rivâyetlere baktığımızda, Hz. Peygamber, hastalığı devam ederken mescide çıkabilecek derece de bir rahatlık hissettiği bir zamanda mescide geldiğini ve Hz. Ebû Bekir'in arkasında namaz kıldığını²⁸⁶ da görebilmekteyiz.

Allah Rasûlü'nün imamlık konusunda Hz. Ebû Bekir üzerinde ısrar etmesinden, kendisinin imamlıkta efdâliyet şartını gözettiğini; Hz. Ebû Bekir'in arkasında namaz kılmasından da daha faziletli yani efdalin yanında mefdulün de imamlık yapabileceğini anlamaktayız. Bu görüşümüzü Nesâî'nin “İmamın/devlet başkanının kendi raiyyesinden olan bir adamın arkasında namaz kılması” şeklindeki bab başlığı da destekler mahiyettedir.²⁸⁷

2.1.6.2. Abdurrahman b. Avf'ın İmamlığı

Muğîre b. Şu'be'nin (ö. 50/670) rivâyetine göre, Hz. Peygamber, Tebük gazvesinde bir sabah namazında, bazı ihtiyaçları için birlikten geri kalmıştır. (Biraz gecikmiş olsa gerek ki) İnsanlar Abdurrahman b. Avf'ı (ö. 32/652) sabah namazını kıldırması için imamlığa geçirmişler ve Abdurrahman da Hz. Peygamber gelene kadar namazın bir rekâtını kıldırmıştır. Allah Râsûlü ise Abdurrahman'la geriye kalan bir rekâtı kılıp, geriye kalan bir rekâtını kendisi tamamlamıştır. Sahâbeden bazıları telaşlanıp, subhânallah demeye başlayınca Hz. Peygamber, “iyi yaptınız”, diyerek onların davranışını onaylamıştır.²⁸⁸

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Avf b. Abdi avf el-Kureşî ez-Zührî her ne kadar seferde de olsa Hz. Peygamber'e imamlık yapabilmiştir. Abdurrahman, Hz.

²⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 2: 221.

²⁸⁵ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 180.

²⁸⁶ Tirmizî, *Salât*, 267; Nesâî, *İmâmet*, 8.

²⁸⁷ “Salâtü'l-imâmi halfe racûlin min raiyyetihî”. Bab başlığı için bk. Nesâî, *İmâmet*, 8.

Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında fetva verenlerden olup,²⁸⁹ orta derecede fetva veren sahâbelerden sayılır.²⁹⁰

İmam Nevevî, Abdurrahman b. Avf'ın imameti ile alakalı olan bu rivâyetin, namazın ilk vaktinde kılınabileceğine ve fâdıl varken mefdûlün, yani en faziletli birisi varken, ona göre fazileti az olan birinin imametinin de caiz olduğuna delalet ettiğini belirtmiştir.²⁹¹

2.1.6.3. Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe'nin İmamlığı

İbn Ömer'den (ö. 73/693) rivâyet edildiğine göre Rasûlüllah Medine'ye hicret ederken, Usbe'de konaklamış ve burada kendilerine Ebû Huzeyfe'nin (ö. 12/633) azatlı kölesi Sâlim (Mevlâ Ebî Huzeyfe Sâlim b. Ubeyd (Ma'kıl) b. Rebîa) (ö. 12/633) imamlık yapmıştır. Râvi, Ömer b. Hattâb'ın da grubun içerisinde olduğunu söylemiştir.²⁹²

Sâlim Mevlâ Ebî Huzeyfe, Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i kendilerinden öğrenilmesini istediği dört büyük kurra içerisindeydi.²⁹³ İmamlık yaptığı zamanlarda ise Kur'ân-ı Kerîm'e olan vukufiyetinin fazla olması sebebiyle bu görevi üstlenmiştir.²⁹⁴ Kendisi "muhacirlerin imamı" olarak tanınmış²⁹⁵ ve onun hakkında Hz. Âişe de, Kur'ân okuduğunu duyunca "Ümmetin içinde bunun gibilerini var eden Allah'a hamdolsun" demiştir.²⁹⁶

Burada Sâlim Mevlâ Ebî Huzeyfe'nin Kur'ân-ı Kerîm'e olan vukufiyetinin imamlık yapmasında etkili olduğunu görebilmekteyiz.

²⁸⁸ Buhârî, Tahâret, 35; Müslim Tahâret, 75, 84; Ebû Dâvûd, Tahâret, 59; Nesâî, İmâmet, 7; İbn Mâce, İkâmet, 143.

²⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 2: 340.

²⁹⁰ Ahmet Önkâl, "Abdurrahman b. Avf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 158.

²⁹¹ Nevevî, *El-minhâc*, 3: 172.

²⁹² Buhârî, Ezan, 54; Ebû Dâvûd, Namaz, 61.

²⁹³ Buhârî, Fezâilü'l-ashâb, 26, 27; Fezâilü'l-Kur'ân, 8.

²⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 2: 352, 3: 87.

²⁹⁵ Mehmet Özşenel, "Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 49.

²⁹⁶ İbn Mâce, İkâmet, 176.

Hız. Peygamber zamanında bu sahabîlerin dışında, başka kişiler de imamlık görevi yapmışlardır. Örneğın Abdullah b. Erkam,^{297,298} Abdullah b. Ümmü Mektum²⁹⁹ (ö. 15/636) gibi bazı sahabîler de bu görevi üstlenmişlerdir.³⁰⁰

2.1.7. Bir Din Görevlisi Olarak İmam-Hatibin Şahsı İle Alakalı Olan Bazı Rivâyetler

Çalışmamızın bu bölümünde, imamlık görevini yapacak kişinin şahsı ile alakalı rivâyetlere ve etkili bir din hizmeti sunabilmesi için kendisinde bulunması gereken vasıflara değinilecektir. Örneğın; yapacağı görev için ehliyet sahibi olması, dinî, kültürel ve sosyal açıdan kendini geliştirebilmesi, toplumsal olaylara bakış açısı gibi din hizmeti ve etkili bir dinî iletişim için kendisinde bulunması gereken özelliklere değinilecektir. Bu alanda rivâyetlere ek olarak, modern eserlerden de yararlanılacaktır.

2.1.7.1. Liyakat Ehli Olması

İmam-hatip hiç şüphesiz camide namaz kıldırmasının yanında, genel olarak bir din hizmeti sunmaktadır. Bundan dolayı gerek dinî alanda gerekse hizmet alanında ehliyet sahibi olmalıdır.

Hiç şüphesiz imamlık mesleğı aynı zamanda bir iletişim görevidir. İletişim; “Bilgi, duygu, düşünce, beceri, kanı, tutum ve davranışların çeşitli yollarla başkalarına aktarımı ve alışverişidir.”³⁰¹ İmamlık mesleğı de Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler çerçevesinde ilâhî mesajların insanlara ulaştırılmasından ibarettir.

İletişimin dört temel unsuru olan kaynak, mesaj, kanal ve alıcıyı³⁰² din hizmetinde de işlettiğimizde, imam-hatip kaynak konumunda olmaktadır. Burada kaynak olarak imam-hatibin ilk yapması gereken kendini tanımasıdır.³⁰³ Kendini tanıması da din hizmeti sunmadan önce, gerek Kur’ân-ı Kerîm ve Hız. Peygamber’in

²⁹⁷ Ölüm tarihi kesin bilinmemekle beraber, Hız. Osman’ın halifeliğı sırasında (644-656) Medine’de vefat ettiğı aktarılmaktadır. Bilgi için bk. İsmail Lütfi Çakan, “Abdullah b. Erkam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 102.

²⁹⁸ Tirmizî, Tahâret, 108; Ebû Dâvûd, Tahâret, 43; İbn Mâce, Tahâret, 114.

²⁹⁹ Buhârî, Ezan, 40; Ebû Dâvûd, Salât, 65. Ümmü Mektum’un müezzinliğı daha ön planda olduğu için hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

³⁰⁰ Hız. Peygamber zamanında imamlık yapanların listesi için “Hız. Peygamber Zamanında İmam-Hatiplik” başlığına bakınız.

³⁰¹ Ahmet Koç, “Din Eğitiminde Etkili İletişim”, *Etkili Din Görevlisi*, ed: Şaban Karaköse, 2. Baskı (İstanbul: TİDEF Yayınları, 2015), 107.

³⁰² Koç, “Din Eğitiminde Etkili İletişim”, 107.

³⁰³ Koç, “Din Eğitiminde Etkili İletişim”, 108.

sünneti gerekse sosyal ve kültürel açıdan sahip olduğu bilgi ve becerisini kontrol etmesidir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere imamlığın ilk şartı Kur'ân ve sünnet alanında yetkin olmaktır.³⁰⁴ Bundan dolayı, din hizmetini îfâ edecek bir görevlinin, başta görev alanı ilgili kaynaklara vakıf olması gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in lafzı, meali ve tefsirine, hadis kitapları ve hadis metinlerine vâkıf olması; ilmihal, siyer ve İslâm Tarihi alanlarında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Daha sonra da sosyal ve kültürel alanlarla alakalı okumalar yapmalı ve sağlıklı çıkarımlar yaparak hedef kitlesi olan cemaatini iyi tanımalıdır.

Günümüzde din görevlilerinin eğitimleri, gerek imam-hatip liseleri gerekse ilahiyat fakülteleri gibi yüksekokullarda verilmektedir. Zannımızca, evvel emirde önemli olan, din görevlisinin kendini ve görev alanını tanımasıdır. Bundan dolayı, din görevlisinin görev öncesi eğitimlerinin tamamlanması çok büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı, uhdesinde bulunan görevlilerin öz güvenlerini ve toplumsal alanda aktif ve etkili olabilmeleri için iletişim ve sosyal katılım becerilerini geliştirebilmeleri için; ayrıca kendilerini yenileyip, her türlü gayr-ı sahih bilgiden uzak bir şekilde, etkin bir din hizmeti sunabilmeleri gibi bir takım ilke ve amaçları gerçekleştirebilmek amacıyla³⁰⁵ hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenlemektedir. Bu eğitimler uzun süreli ve kısa süreli eğitim olmak üzere iki kategoride verilmektedir. Altı aylık tashîh-i huruf kursu, dokuz aylık dinî musîkî kursu ve ihtisas Arapça eğitim kursu, yirmi bir aylık ihtisas temel islâmî bilimler eğitim kursu, otuz altı aylık ihtisas aşere takrib kursu uzun dönem olarak icra edilen eğitim programlarına örnek olarak verilebilir. Hizmete hazırlık kursu ve diğer hizmet içi eğitim kursları ise kısa dönem olarak icra edilen eğitim programlarına örnek olarak verilebilir.³⁰⁶

Burada din görevlisinin eğitimi ile alakalı olarak verilen eğitime baktığımızda, Hz. Peygamber zamanında suffe ehline verilen eğitim gibi günümüzde de çeşitli alanlar da din görevlilerine eğitim verildiğini görmekteyiz. Bu iki eğitim faaliyeti özelinde

³⁰⁴ Buhârî, Ezan, 46; İbn Mâce, İkâme, 46, Nesâî, İmâme, 3.

³⁰⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı hizmet içi eğitim faaliyetlerini bir alt birimi olan Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü aracılığı ile gerçekleştirmektedir. İlgili birimin amaç ve ilkeleri için bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kurumsal", erişim: 3 Eylül 2020, <http://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/sayfa/51/ilkelere-ve-hedefler>.

³⁰⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından icra edilen eğitim faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Akkuş "D.İ.B Hizmet İçi Din Eğitimi Faaliyetlerinin Analizi", *Cami ve Cemaatinin İnşâ ve İhyâsı, VI. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri*, (Konya: 25-26 Nisan 2015), ed. Muhammed Ali Orak (Konya: Konya Belediyesi Kültür Yayınları, Mart 2017), 63-82.

düşünüldüğünde ise, her dönemde eğitim faaliyetlerinin önemli olduğunu müşahede etmekteyiz.

Bir İmam-Hatip din hizmetinde kaynak olarak kendini geliştirdikten sonra, iletişim araçları olan hutbe ve vaaz gibi alanlarda da kendisini yenilemelidir. Çünkü hutbe ve vaaz en etkili iletişim aracıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara vaaz ve öğütte bulunmanın önemine dikkat çekilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki “Bu (Kur'ân) insanlar için bir açıklama, müttakîler için de bir hidâyet rehberi ve öğüttür”³⁰⁷ âyet-i ve “Onlara aldırma! Onlara öğüt ver ve onlara kendi durumları hakkında belîğ/tesirli söz söyle”³⁰⁸ gibi âyetler, vaazın önemine dikkat çekmektedir. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm, vaazda üslup ve yöntem bilgisi de sunmaktadır. Lokman Sûresi'nde, Hz. Lokman'ın “Yavrucuğum”³⁰⁹ hitabıyla, oğlunu muhatap alması ve bu bilginin Kur'ân aracılığıyla insanlara aktarılmasıyla, vaazda dil, üslup ve yöneme dikkat çekilmiştir.

Hz. Peygamber de teblîğ ve tebyîn vazifesi gereği insanlara her zaman vaaz-ı nasihatte bulunmuştur. Örneğin; vakit olarak bir sabah namazından sonra,³¹⁰ yer olarak bir ağaç gölgesinde³¹¹ insanlara tebliğ yapabilmıştır. Allah Rasûlü vaazlarında olduğu gibi hutbelerinde de etkili bir tebliğ yapmıştır. Onun hutbelerinin özelliklerine ve içeriğine bakmak din görevlisinin ehliyetini arttıracığından dolayı Hz. Peygamber'in hutbeleri hakkında bilgi burada ayrı bir başlık altında verilecektir.

2.1.7.2. Hatip Özelliğine Sahip Olması

“Hz. Peygamber Döneminde Hutbe ve Hatiplik” başlığı altında Allah Rasûlü'nün hutbelerinin bazı özelliklerine değinilmiştir. Burada bazı ek bilgiler özet halinde sunulacak ve bu hutbelerin içeriğine dair birtakım bilgiler verilecektir. Bu bilgiler çerçevesinde bir din görevlisinin hatiplik özelliğinin nasıl olması gerektiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bir din görevlisinin en büyük iletişim vasıtalarından biri hutbedir. Bundan dolayı etkili bir iletişim için hatibin îrad edeceği hutbelerinin tesirli olması gerekmektedir.

³⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/138.

³⁰⁸ Nîsâ, 4/63.

³⁰⁹ Lokman, 31/13.

³¹⁰ Tirmizî, İlim, 16; Ebû Dâvûd, Sünnet, 5.

³¹¹ Müslüm, Tahâret, 27; Tirmizî, Ahkâm ve'l-Fevâid, 4; İbn Mâce, Sayd, 2.

Bunu başarabilmenin en önemli yolu da Hz. Peygamber'in hutbelerinin özelliklerini anlamak ve uygulamaya çalışmaktan geçmektedir.

Onun hutbelerinin bazı özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Allah Rasûlü hutbelerini dinleyicileri etkileyecek, gözlerini dolduracak derecede ibret dolu kelimelerden oluşturmuştur.³¹² Hutbede bazen gözlerinin kızardığı, sesinin yükseldiği, öfkesinin şiddetlendiği de görülmüştür.³¹³ Hutbelerini genelde kısa olarak, sahâbenin durumunu dikkate alarak icrâ etmiştir. Akliselim sahibi kimselerin kolaylıkla anlayabileceği şekilde mükemmel bir lafız kullanmıştır. Jest ve mimik hareketlerinden yararlanmış, utandırıcı ve yanlış yorumlamalara sebep olabilecek ifade ve tutumlardan kaçınmıştır.³¹⁴

Hz. Peygamber'in icrâ ettiği bazı hutbelere baktığımızda, dikkat çeken konu başlıklarından bazılarını da şu şekilde sıralamamız mümkündür: Ahiret için amel hazırlama, Allah'tan gâfil olmama, Allah korkusu, düşmandan korkmama, Haremde öldürmenin kötülüğü, Allah katında üstünlük takva ile, cuma namazının önemi, Kur'ân'a ve sünnete sarılma, ahiret için çalışma, Deccal, gıybetin kötülüğü, kötü ahlaktan ve büyük günahlardan sakınma, şükretme, zühd, kader, Allah'tan utanma, az gülüp çok ağlama...³¹⁵

Hz. Peygamber'in vaaz ve hutbeleri incelendiğinde üslup açısından etkili ve son derece veciz olduğu, içerik açısından ise genellikle ahlâkî konuların ağırlıkta olduğu müşahede edilmektedir. Peygamberliğin ilk yıllarındaki toplumun bozukluğu düşünülecek olursa, Hz. Peygamber'in toplumun durumuna göre hutbe îrâd ettiği ortaya çıkmaktadır. Günümüzde de etkili bir din hizmeti sunabilmek için hem alanında uzmanlaşmak hem de vaaz ve hutbe gibi iletişim araçlarını etkin ve etkili bir biçimde kullanmak gerekmektedir.

“İmamlıkta Liyakat Sıralaması” ve “İmam-Hatibin Liyakat Ehli Olması” başlıkları altında incelediğimiz gibi, din görevlisinde ilk bulunması gereken özellik liyakat ehli olmasıdır. Bu konu, ayrı bir başlık altında ve sıralama olarak da ilk konular içerisinde işlenmiştir. Çünkü bu alanda görev yapacak kişinin, görev aldıktan sonra liyakat ehli olması değil; daha görev almadan önce liyakat ehli olması gerektiğidir.

³¹² Tirmizî, İlim, 16.

³¹³ Ebû Dâvûd, Harâc, 15; İbn Mâce, Mukaddime, 45; Nesâî, Cenâiz, 67.

³¹⁴ Fikret Karaman, *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Dâvet*, 2. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 262. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.)

³¹⁵ Bk. Kandehlevî, *Asrı-ı Saâdet Hutbeleri*, 17-60. (İlgili yerden hutbe başlıklarından seçilmiştir.)

Liyakat meselesinin görev aldıktan sonrası ile de bağlantısı vardır. O da görev sürecindeki mevcut ehliyetin korunması ve değişen sosya-kültürel topluma ayak uydurulabilmesidir.

2.1.7.3. İlim Sahibi, Örnek, Önder ve Rehber Olması

Tebliğde muhatap kitleye etkili bir hizmet sunabilmesinin en önemli yolu, kaynak rolünü üstlenen şahsın bilgili ve alanına hâkim olmasından geçmektedir. İmam-Hatiplik de böyledir. İslâm Dinî'nin anlatılabilmesi için kaynak rolünü üstlenen imam ve diğer görevlilerinin ilmi alanda yetkin olmaları gerekmektedir.

Gerek Kur'ân-ı Kerîm gerekse hadis-i şeriflerde ilim sahibi olmanın önemine dikkat çekilmiştir. “Seni yaratan Rabbinin adıyla oku!”³¹⁶, “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”³¹⁷ gibi âyetler ve “İlim tahsil etmek için yola çıkan kimseye, Allah cennet yolunu kolaylaştırır”³¹⁸ ve “Kim kendisi ile Allah'ın rızası kazanılan bir ilmi, sadece dünya menfaati elde etmek için öğrenirse, kıyamet günü cennetin kokusunu bile bulamayacaktır” şeklinde vârid olan hadîs-i şeriflerde, hem ilmin önemine hem de ilim tahsilinin Allah rızası için yapılması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

İslâm Dinî'ni anlatmakla görevli olduğu için, imam-hatibin önce kendisinin ilim tahsil etmesi ve halka dinî anlatabilecek şekilde âlim olması gerekmektedir. Netice de imam-hatibin îman alanına giren; marifetullah, nübüvvet, ahiret gibi konularda, dinî hüküm ve yükümlülükler alanında, naslardan yeterince yararlanabilmek için, gramer, lügat ve beyan ilimleri alanında, şer'î ve naklî ilmin zincirini oluşturan Temel İslâm Bilimlerinde ve aklî ilimlerde yetkin olması gerekmektedir.³¹⁹

Din hizmeti sunan imam-hatibin sahip olması gereken bir diğer özelliği ise, örnek ve önder olabilmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de “Şüphesiz! Allah'ın Rasûlü'nde sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır”³²⁰ buyrulurken, Hz. Peygamber'in örnek yaşamına dikkat çekilmektedir.

Bir din görevlisi olarak İmam-Hatibin en önemli rol modeli, Hz. Peygamber'dir. İmam-Hatip; Allah Rasûlü'nün tebliğ ettiği dinî, doğru bir şekilde öğrenmek ve doğru

³¹⁶ Alak, 96/1.

³¹⁷ Zümer, 39/9.

³¹⁸ Müslim, Zikir, 38; Tirmizî, Kur'an, 10; Ebû Dâvûd, İlim, 1.

³¹⁹ Karaman, *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Dâvet*, 257. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.)

³²⁰ Ahzab, 33/21.

bir yöntem ile³²¹ insanlara ulaştırmakla yükümlüdür. Buna ek olarak da anlattığı dinî değerlerini hal ve hareketlerinde, yaşantısında tatbik ederek örnek, önder ve rehber olmalıdır. Bunları yaptığı takdirde söylemleri ile uygulamaları birbirini desteklemiş, kâli ile hâli uyum sağlamış olur. Netice de ise etkili bir din hizmetinin sunulması mümkün olabilecektir.

İmam-Hatip, rehberlik hizmetlerinde Hz. Peygamber'in tebliğ usulünü benimsemelidir. Allah Rasûlü'nün tebliğ usulüne baktığımızda ise, kendisinin güzel ahlaklı olması, her zaman, telkin ve yönlendirmeleri ile halkla iç içe olması, affedici ve bağışlayıcı olması, tebliğini kıssa ve örnek göstermelerle desteklemesi, özlü ve güzel konuşması, istişarelerde bulunması, her dâim sıkıntı ve olumsuzluklara karşı sabırlı ve tahammüllü olması, müjdeleyici bir tebliğ anlayışını benimsemesi³²² dikkat çekmektedir.

2.1.7.4. Farkındalık Sahibi Olması

İmam-Hatibin görevleri hem cami içi hem de cami dışıyla alakalıdır. Görevini iyi bir şekilde icra edilebilmesi için, din görevlisinin bu iki alanda da yetkinliğinin farkında olması gerekmektedir. Bundan dolayı imam-hatip ilk olarak yukarıda da değinildiği üzere özel alan bilgisi olan Ku'ân-ı Kerim, sünnet ve diğer Temel İslâm Bilimleri'nde yetkinliğini ölçmelidir. Daha sonra sadece belirli bir alanla sınırlandırılmayacak kadar geniş olan, toplumun geçmişten günümüze kadar geçirdiği zaman dilimindeki, yaşayış tarzı, örf, anane gibi gerek ferdi gerekse toplumsal boyutla alakalı olan genel kültür alanında da yetkinliğinin farkında olmalıdır. Genel kültür alanında yetkinlik sahibi olmak için de felsefeden psikolojiye, ekonomiden sanata kadar birçok alanda okuma yapmalıdır.³²³

Gerek özel alan bilgisi gerekse genel kültür alanında etkinlik sahibi olan din görevlisinin, etkili bir din hizmeti için son aşamada yapması gerekense, kullanmış

³²¹ Doğru yöntem, muktezây-ı hâle uygun davranabilmektir. Bu husus da, Hz. Peygamber'in tebliğ metodunu iyi anlayıp, hayata tatbik etmekle gerçekleşecektir. Allah Rasûlü'nün hayat serüvenine baktığımızda, farklı rol modelliklerinin olduğunu görmekteyiz. Bunlardan birisini, mescide bevleden bir bedeviye karşı gösterdiği tavırda görmekteyiz. Sahabe, adeta bedevinin üzerine atılmak isterlerken, onları engellemiş ve "Siz ümmet olarak kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz." diyerek sadece mescidi temizlemelerini istemiştir. Bk. Buhârî, Vudu', 57; Müslim, Tahâret, 98; Ebû Dâvûd, Tahâret, 138.

³²² Karaman, *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Dâvet*, 219. (İlgili yerden özetlenerek alınmıştır.)

³²³ Mustafa Köylü, "Din Eğitimi", *Etkili Din Görevlisi*, ed Şaban Karaköse, 2. Baskı (İstanbul: TİDEF Yayınları, 2015), 110-116.

olduğu yöntemin, muhatap kitleye uygun olup olmadığının farkında olmasıdır. Hiç kuşkusuz din görevlisinin muhatap kitlesi farklı yaş gruplarından oluşmaktadır. Özel ders halkaları gibi bireysel boyutta yapılan din hizmetleri istisna edilirse, gerek camide icrâ edilen vaaz ve hutbe gibi gerekse cami dışında icra edilen konferans gibi toplu olarak sunulan hizmetlere farklı yaş gruplarından insanların katılımı muhtemeldir. Bu gruplar genelde çocuklar, gençler, yetişkinler ve yaşlılardan oluşmaktadır. Her bir grubun bilgiyi algılama ve öğrenme yetisi birbirinden farklı olacağı için, kullanılan yöntemin de farklı olması gerekmektedir. Bu cümleden olarak kaynak pozisyonunda olan din görevlisi hangi gruba hangi yöntemle bilgi sunacağına farkında olmalı, kendisini eksik hissettiği yöntemler de geliştirmelidir.³²⁴

2.1.7.5. Kişisel ve Toplumsal Gelişmeler Karşısında Kendisini Geliştirmesi

İnsanların yaşam tarzları hem bireysel hem de toplumsal boyutta gün be gün farklılık göstermektedir. Her alanla alakalı yenilikler gün yüzüne çıkmaktadır. Yaşam tarzındaki değişiklikler, teknolojik yenilikler doğal olarak dinî alanı da etkileyebilmektedir. Dünün zihinlerinde dahi yer almayan birçok mesele, gün yüzüne çıkabilmekte ve böylece dünün, kişisel, toplumsal ve dinî problemlerine yenilere eklenebilmektedir.³²⁵ Bu sebeple din görevlisi hem yeniliklere ve güncel problemlere çözüm bulmada, hem de yenilikler karşısında etkili bir tebliğ için yeni yöntemlere başvurmada kendini geliştirmelidir. Basın yayın organlarını, ülke ve dünya gündemini iyi takip etmelidir.

Hulasa şu ki; din görevlisi başta öğrenen³²⁶ sonra öğreten³²⁷ olmalıdır. Bu iki faaliyeti de örnek,³²⁸ önder ve özverili olmakla gerçekleştirebilir.³²⁹

³²⁴ Toplumsal farklı gruplara din hizmetinde izlenecek yöntem bilgisi için bk. Köylü, “Din Eğitimi”, *Etkili Din Görevlisi*, 75-80.

³²⁵ Örneğin günümüz tefsir, hadis ve fıkıh problemleri için bk. Lütfi Şentürk, Seyfettin Yazıcı, *Güncel Dinî Meseleler*, 6. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013); Yavuz Köktaş, *Günümüz Hadis Problemleri*, 6. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019).

³²⁶ Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde öğrenmeye büyük önem verilmiştir: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Zümer, 39/9; “De ki: Rabbim ilmimi artır.” Tâhâ, 20/114; “Allah kime hayır murat ederse, onu dinde fakih yapar.” Buhârî, İlim, 13; “Kim bir ilim öğrenmek için bir yola girerse Allah da onu cennetin yollarından bir yola sevk eder.” Buhârî, İlim, 10; Tirmizî, Kur’ân, 10; Ebû Dâvûd, İlim, 1.

³²⁷ “Siz insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder, Allah’a iman edersiniz.” Âli İmrân, 3/110; “Sizden kim bir kötülük görürse hemen onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmezse dili ile buna da gücü yetmezse kalbi ile değiştirsin. Bu son durum imanının en zayıf olanıdır.” Müslim, İman, 78; “Sizin en hayırlınız Kur’ân-ı öğrenen ve öğretenlerinizdir.” Buhârî, Fedâilü’l-Kur’ân, 21; Tirmizî, Fedâilü’l-Kur’ân, 15; İbn Mâce, Mukaddime, 16.

2.1.7.6. Ta‘dil-i Erkâna Riâyet Etmesi

Ta‘dil-i erkân bir fıkıh terimi olarak “namazın kıyam, rükû ve secde gibi rükünlerini yerli yerinde, acele etmeden ve sükûnet içinde yerine getirmeyi”³³⁰ ifade etmektedir. Namazın sükûnet ve huşû içinde kılınması birçok hadis-i şerifte emredilmiştir. “(Namazlarınızı) benden gördüğünüz günü kılın.”³³¹ buyuran Hz. Peygamber ta‘dil-i erkânın önemini “Rükû ve secdelerden kalkarken belini tam doğrultmadıkça kişinin namazı geçerli olmaz”³³² sözüyle ifade etmiştir. Namazda ta‘dil-i erkâna riâyet etmek Ebû Yûsuf’a göre farz; Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre ise vaciptir.³³³ İmam-Hatip namazda dâmin,³³⁴ yani cemaatin namazının rükû ve secdelerinden sorumlu olduğuna göre, namazın rükû, secde ve diğer erkânına dikkat etmelidir. Zira imam, cemaatin namazının sıhhatinden sorumludur.

Allah Rasûlü “Bir kimse insanlara imam olur ve namazı vaktinde kıldırırsa, (o namazın sevabı) imama ve cemaate olur; ancak namazdan bir şey eksilten kimse içinse, günahı kendisine olup, cemaate herhangi bir günah yoktur.”³³⁵ buyurmuştur. Başka bir rivâyette ise hata etmeleri halinde günahın hem imama hem de cemaate olacağı bildirilmiş³³⁶ olsa da, konumuzu ilgilendiren kısım şudur ki; o da namazın baş sorumlusunun imam olduğudur. Bundan dolayı İmam-Hatip kıldırılmış olduğu namazın sıhhati için ta‘dil-i erkâna titizlikle riâyet etmelidir.

³²⁸ Hamdi Yazır, Bakara Sûresi 143. âyet-in açıklamasında “vasat ümmeti” anlatırken şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “İşte Cenâb-ı Allah, Muhammed ümmetini insanlar arasında böyle hakşinas, doğru sözlü, adil, dürüst ve iyi ahlak sahibi, ilim ve irfan ile seçkin, şahitlik yapmaya layık, merkezî bir cazibeyi ve imameti hâiz, önder bir cemaat yapmak ve tam manasıyla âdil ve hâkim bir ümmet teşkil etmek için, Hz. Muhammed Mustafa’nın gölgesinde ve çevresinde insanları yeni bir sırat-ı müstekîme hidâyet buyurmuştur.” Yazır, *Hak Dinî Kur’ân Dili*, 1: 515. Hamdi Yazır bu açıklamalarla örneklik vasfını hem ümmetin tamamına yüklemiş hem de örnek olunacak kişiler arasına tüm insanlığı eklemiştir.

³²⁹ İmam-Hatipte bulunması gereken bu beş temel özellik için bk. İsmail Karagöz, *Din Görevlisinin Misyonu ve Vizyonu*, 3. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Mayıs, 2014).

³³⁰ Abdullah Kahraman, “Ta‘dil-i Erkân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 366.

³³¹ Buhârî, Ezan, 18.

³³² Tirmizî, Salât, 128; Ebû Dâvûd, Salât, 148.

³³³ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 116.

³³⁴ Tirmizî, Salât, 39; Ebû Dâvûd, Salât, 32.

³³⁵ Ebû Dâvûd, Salât, 59; İbn Mâce, İkâme, 59.

³³⁶ Bk. Azîmâbâdî, *Avnü’l-ma‘bûd*, 2: 203.

2.1.7.7. Namaz Sonu Mihraptan Ayrılma Usulü

Allah Rasûlü'nün namazının bittiği, getirdiği tekbir sesiyle³³⁷ ya da yükselen zikir sesleriyle³³⁸ bilindiği rivâyet edilmektedir.³³⁹ Namaz bittikten sonra Allah Rasûlü cemaate döner,³⁴⁰ eğer cemaatle sohbet edecek, vaaz-u nasihat yapacaksa mihrapta otururdu.³⁴¹ Bazı sahabîler Allah Rasûlü'nün mihraptan sağ tarafından, bir kısmı sol tarafından, diğer bir kısmı da hem sağ tarafından hem de sol tarafından ayrıldığını gördüklerini aktarmaktadırlar.³⁴² İmamın namazdan sonra dönmesi, sağ tarafı cemaate gelecek ya da sol tarafı cemaate gelecek şekilde iki farklı biçimde anlaşılmıştır. Hanefî Mezhebi'ne göre namazdan sonra imam muhayyerdur. Dilerse mihrapta oturur. Dilerse istediği taraftan dönerek, mihraptan ayrılıp gidebilir.³⁴³

2.1.7.8. Başkasının Yetkili Olduğu Alanda İzinsiz Namaz Kıldırması

Başkasının evi veya kendisine ait olan bir mülkünde imamın hatta hiç kimsenin imamet görevine talip olmaması gerekmektedir. Bu hususta Allah Rasûlü "Bir kimseye yetkisi/sultanı dâhilinde olan yerde imamlık yapılmaz"³⁴⁴ demiştir. Ayrıca bu yerlerde yetkili kişinin izin vermesi ile imamlık yapılabileceği belirtilmiştir.³⁴⁵ Günümüzde ise camilerde imamlık, resmî görevlilerin uhdesi altındadır. Ancak bu rivâyetlere dayanarak özel mekânlarda imamete, ilk yetkili kişinin, o yerin sahibi olduğunu anlamaktayız.

³³⁷ Buhârî, Ezan, 155; Müslim, Mecâsid, 120; Ebû Dâvûd, Salât, 191.

³³⁸ Buhârî, Ezan, 155; Ebû Dâvûd, Salât, 191.

³³⁹ Azîmâbâdî; rivâyette geçen tekbirden anlaşılması gerekenin kişinin namazdan sonra meleklerle, sağ ve solunda bulunan cemaate vermiş olduğu selâmın olabileceği gibi, normal bir şekilde tekbir alarak namazdan çıkılabileceğinin unutulmuş bir sünnet olabileceğinden bahsetmektedir. Bk. Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 3: 212.

³⁴⁰ Buhârî, Sıfâtü's-Salât, 71; Tirmizî, Salât, 112; Nesâî, Sehv, 77; Ebû Dâvûd, Salât, 72.

³⁴¹ Müslim, Fedâil, 17; Nesâî, Sehv, 78; İbn Mâce, İkâme, 32. Allah Rasûlü'nün, sohbet etmeyecek bile olsa, namazdan sonra cemaate dönüp ve biraz oturduğu da rivâyet edilmiştir. Bk. Nevevî, *El-minhâc*, 4: 188.

³⁴² Buhârî, Ezan, 159; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 59,60; Tirmizî, Salât, 225; Ebû Dâvûd Salât, 204; Nesâî, Sehv, 99.

³⁴³ Yeniçel ve Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 470, 471.

³⁴⁴ Tirmizî, Edep, 24; Ebû Dâvûd, Salât, 60; Nesâî, İmâme, 6

³⁴⁵ Muhammed Enver Şah b. Muazzam şah el-Keşmirî el-Hindî, *el-Örfü's-şezzi şerhu süneni't-Tirmizî*, tsh: Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru't-Türasi'l-Arabî, 1424/2004), 1: 243.

2.1.8. Bir Din Görevlisi Olarak İmam-Hatip ve Cemaatle Alakalı Olan Bazı Rivâyetler

2.1.8.1. Din Hizmetini Cemaatin Durumuna Göre Ayarlaması

İmamlıkta cemaatin durumunu gözetmek çok önemlidir. Zira yukarıda da değinildiği üzere, imamette asıl olan nefret ettirmeden, cemaatin sıhhatli bir şekilde ibadetini yapabilmesidir. Bunun için din görevlisine büyük görev düşmektedir.

Cemaatin genç veya yaşlı olması, esnaf ya da emekli olması; caminin merkez camisi veya köy camisi olması gibi durumlar din görevlisinin dikkat etmesi gereken hususlardandır. Zira din hizmetinde din görevlisi kadar, alıcı konumunda olan cemaatin durumunun da büyük önemi vardır. Namaz kıldırma, hutbe, vaaz ve konferanslarında cemaatin/muhatabın durumu dikkate alınmalıdır.

2.1.8.2. İmamet Öncesi Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

İmamın namaz öncesinde cemaatle alakalı olarak dikkat etmesi gereken hususlardan birisi de cemaate saf düzeni hakkında bilgi vermesi ve namazda önce saf tertibini sağlamasıdır. Keza Allah Rasûlü namazda safların düzgün olmasına büyük önem verilmiştir. Saf düzeninin meleklerin saf düzeni gibi olmasını istemiş³⁴⁶ ve “Ya saflarınızı düzgün tutarsınız ya da Allah aranızı açıp yüzlerinizi ters çevirir”³⁴⁷ şeklinde telkinlerde bulunmuştur. Allah Rasûlü’nün bu konuda uygulamalarına baktığımızda, namaza başlamadan önce geri döndüğü ve üç defa safların düzgün tutulması telkininde bulunduğu,³⁴⁸ cemaat, safları düzgün tutana kadar, ok düzeltir gibi safları düzelttiği,³⁴⁹ saflar düzeltilinceye kadar tekbir almadığı,³⁵⁰ “Safların düzgünlüğü namazın düzgünlüğüdür”³⁵¹, “Şeytanın kara koyun gibi safların arasına girdiğini görüyorum”³⁵², “Saflarınızda düzensiz durmayın ki kalpleriniz ayrılığa düşmesin, akli başında olanlar (imamlık yapmada en yetkili olanınız) benim arkama dursun, sonra da bilgi bakımından onu takip edenler (şeklinde saf tutunuz)”³⁵³ gibi telkinlerde bulunduğunu ve bizzat

³⁴⁶ Müslim, Salât, 119; Ebû Dâvûd, Salât, 94; Nesâî, İmâme, 28.

³⁴⁷ Buhârî, Ezan, 71; Ebû Dâvûd, Salât, 94; Tirmizî, Mevâkıt, 53.

³⁴⁸ Müslim, Salât, 62-64; Tirmizî, Mevâkıt, 53.

³⁴⁹ Buhârî, Ezan, 71, 72; Ebû Dâvûd, Salât, 94.

³⁵⁰ Müslim, Salât, 128.

³⁵¹ Buhârî, Ezan, 74; Müslim, Salât, 124; Ebû Dâvûd, Salât, 94.

³⁵² Ebû Dâvûd, Salât, 94; Nesâî, İmâme, 28.

³⁵³ Müslim, Salât, 122-129; Ebû Dâvûd, Salât, 94; Nesâî, İmâme, 23.

sahâbenin omuz ve göğüslerine dokunarak safları düzelttiğini³⁵⁴ görmekteyiz. Ayrıca rivâyetlerde saf düzeninde imamın³⁵⁵, çocukların³⁵⁶ ve kadınların³⁵⁷ nasıl davranacağı da belirlenmiştir.

Ayrıca imam, imamete geçmeden evvel herhangi bir sebeple imamlık yapamayacağını hatırlaması durumunda, cemaat tepkisi vb. durumları da göz önünde bulundurarak, uygun bir açıklama ile vazifeyi başkasına bırakmalıdır³⁵⁸ veya geri gelecekse bu durumu da açıklamak sureti ile beklemelerini telkin etmelidir.³⁵⁹

Namaz İslâm Dini'nde en önemli ibadettir. Kişinin sorguya çekileceği ilk ibadet de yine namaz ibadetidir.³⁶⁰ Namaz ibadetinin sağlıklı bir şekilde ve huşu içerisinde eda edilebilmesi için Hz. Peygamber tarafından saf düzenine çok dikkat edildiğini görmekteyiz. Şeytanın kara küçük koyun gibi safların arasına girip dolaşmasındaki maksadın ise insanlara vesvese verip kendilerini namazın maneviyatından alıkoyması olduğunu anlamaktayız. Günümüzde genellikle bu telkinler din görevlileri tarafından özellikle kalabalık cemaatin olduğu cuma günlerinde yapılmaktadır. Bunun dışında din görevlisinin vaaz, hutbe, özel ders ve sohbetlerinde saf düzeninin önemi ve icrâsı hakkında cemaatine bilgi vermesi gerekmektedir.³⁶¹

İlgili bu hususlara dikkat edebilmesi için imamın, cemaatini tanınması, camiye gelen cemaat sayısını da bilmesi önem arz etmektedir. Keza Hz. Peygamber'in cemaatinin azlığını gördüğü zaman diğerlerinin de gelmesini beklediği, hemen namaza durmadığı aktarılmaktadır.³⁶² Günümüzde özellikle akşam namazlarında, farz namazı sünnet namazından önce kılınması sebebiyle, cemaatin toplanmasını beklemek için belirli bir müddet namaza durulmaması bu rivâyet bağlamında düşünüldüğünde uygun görülmektedir.

³⁵⁴ Buhârî, Ezan, 72; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 50; Nesâî, İmâme, 25.

³⁵⁵ Ebû Dâvûd, Salât, 99.

³⁵⁶ Ebû Dâvûd, Salât, 97.

³⁵⁷ Ebû Dâvûd, Salât, 98.

³⁵⁸ Bu ve benzeri durumlarda usul ve esaslar için "İstihlâf" başlığına bakınız.

³⁵⁹ Hz. Peygamber imamete başlayacağı bir anda, cünüp olduğunu anlamış, cemaate beklemelerini söylemiş, daha sonra gusül abdesti almış olarak ve başından da su damlayarak gelip, cemaate namazı kıldırıştır. Bu ve benzeri rivâyetler örnek alındığında, imam-hatip her türlü durumun yaşanabileceği bilinci ve hazırlığında olmalıdır. Rivâyetler için bk. Buhârî, Vudu', 34, Ezan, 25; Müslim, Hayz, 83, Mecâsid, 156; Ebû Dâvûd, Tahâret, 94. Bu rivâyetlerdeki ihtilaf ve çözümleri için bk. Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 1: 269 vd.

³⁶⁰ Tirmizî, Salât, 188; Ebû Dâvûd, Salât, 149; İbn Mâce, İkâmet, 202.

³⁶¹ "Safların düzgün olması namazın tam/kâmil olmasındandır." (Buhârî, Ezan, 74; Müslim, Salât, 124; Ebû Dâvûd, Salât, 94.) rivâyet-i doğrultusunda değerlendirme yapan âlimlerin bazısına göre tesviyetü's-saff/safların düzeltilmesi vacip, bazılarına göre sünnettir. Detaylı bilgi için bk. Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 2: 259.

2.1.8.3. İmamet Esnasında (Namaz Kıldırırken) Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Bu alanda Hz. Peygamber'in birçok tavsiyesi olmuştur. Hz. Muhammed (a.s) "Sizden biriniz insanlara imam olduğu zaman namazı hafif kıldırın. Çünkü onların içerisinde küçük, büyük, zayıf ve hasta kişiler vardır. Ama kendi başına namaz kıldığında ise dilediği kadar uzatsın"³⁶³ hadîs-i şerifi ile imamette bir metot ve ilke belirlemiştir. Çünkü aslolan imamın cemaat içinde bulunan zayıf, hasta vb. kişilere meşakkat vermemesidir.³⁶⁴ Şarihlerin açıklamalarına baktığımızda namazın hafif tutulması, sadece kıraattedir. Yani kıraatin kısa tutulmasıdır. Rükû ve secdelede herhangi bir kısaltma yapılmaz ve namazın rukunları mu'tedil bir şekilde icrâ edilir. Ayrıca insanlar tembel de olsalar, Ramazan ayında Kur'ân-ı Kerîm hatmi terk edilmemelidir.³⁶⁵

Kendisinin de imamlık yapanlar içerisinde namazı tam olması şartıyla en hafif kıldırılan olduğu rivâyet edilmiştir.³⁶⁶ Hz. Peygamber bir çocuk ağlamasında bile annesinin durumunu göz önünde bulundurarak namazını hafif kıldırabilmiştir. Âlimlerin açıklamasına göre Allah Rasûlü'nün namazının uzun veya kısa olması tamamen namazda cemaatin durumuna göre olmuştur. Eğer cemaat kıraatin uzun olmasını tercih ederlerse ve aksi bir olumsuzluk da yoksa Hz. Muhammed (a.s) namazları uzun kıldırılmıştır; eğer namazda çocuk ağlaması gibi arızî bir durum vuku' bulmuşsa namazı kısa tutmuştur. Bazı görüşlere göre ise Allah Rasûlü'nün namazlarının çoğu kısa, az bir kısmı da uzundur. Bu husus da namazın kıraatinde efdal olanın kısa olduğunu göstermektedir.³⁶⁷

Hadîs-i şerif ve yapılan açıklamalardan anlaşıldığına göre imam-hatip namazda kıraatin uzunluk veya kısalığını, namazın maneviyatına zarar vermeyecek şekilde, cemaatinin durumuna göre ayarlamalıdır. Bununla beraber, Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmekten de geri durmamalıdır. Namazın başından itibaren uzunluk miktarının ne kadar olacağına imam tarafından belirlenmesi hususunda ihtilaf fazla olmasa da; namaz

³⁶² Ebû Dâvûd, Salât, 44.

³⁶³ Müslim, Salât, 37; Tirmizî Salât, 175; Nesâî, İmâme, 35. Bu hadîs-i şerif için ilim ehlinin çoğunluğu "hadîsün hasenün sahîhun" kaydını koymuşlardır. Muhammed Enver Şah, *Şerhu süneni't-Tirmizî*, 1: 245.

³⁶⁴ Muhammed Enver Şah, *Şerhu süneni't-Tirmizî*, 1: 245.

³⁶⁵ Muhammed Enver Şah, *Şerhu süneni't-Tirmizî*, 1: 245.

³⁶⁶ Buhârî, Ezan, 64; Müslim, Salât, 37; Tirmizî, Salât, 175.

³⁶⁷ Değerlendirmeler için bk. Nevevî, *El-minhâc*, 4: 174.

halindeyken, her hangi bir özür sebebiyle namazın kıratının kısaltılmasının hükmünde çeşitli ihtilaflar vardır.³⁶⁸

Yukarıda da anlatıldığı üzere Muâz b. Cebel bir defasında bir kavme yatsı namazı kıldırması³⁶⁹ ve namazda Bakara Sûresi'nin tamamını okumuştur. Bunun üzerine cemaatten birisi namazdan ayrılmıştır. Orada bulunanlar bu kişiye “Sen münafık oldun” şeklinde söylemlerde bulunmuşlardır. Daha sonra bu şahıs durumu Hz. Peygamber'e haber verince, Allah Rasûlü'nün: “Ey Muâz! Sen fitneci misin? Falan falan sureleri okusaydın ya” diyerek tepki göstermiştir.³⁷⁰ Yapılan açıklamaları bakıldığında burada Muâz'ın fitneci olmasından kasıt hakiki mana değildir. Namazı uzatmasının, cemaatin namazdan çıkmasına ve insanların cemaatle namaz kılmaktan çekinmelerine sebep teşkil edecek olmasından dolayı mecâzi anlamda kullanılmıştır.³⁷¹

2.1.8.4. Hutbe Esnasında Dikkat Etmesi Gerekenler

Yukarıda imam-hatibin vazifelerinden birisi olan namazla alakalı dikkat etmesi gereken en temel hususa değinilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda din görevlisini ilgilendiren hususlardan bazıları da hutbe ile alakalıdır. Cahiliye devri Arap toplumunda çok yaygın olarak kullanılan hutbe,³⁷² gerek İslâm'ın ilk yıllarında gerekse günümüzde önemli iletişim araçlarından biri haline gelmiştir. Böyle olunca da imam-hatibin, hutbenin konusuna, süresine, içeriğine, aktarım üslubuna dikkat etmesi gerekmektedir.

Hz. Peygamber her fırsatta insanlara İslâm'ı tebliğ etmiştir. Gerek camide gerek cami dışında; bazen minbere çıkarak,³⁷³ bazen de bir ağaç gölgesinde³⁷⁴ ve hatta deve üzerinde³⁷⁵ irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Allah Rasûlü ilk zamanlarda bir ağaç kütüğüne yaslanarak okuduğu hutbelerini, minberin inşası ile minber üstünde okumaya

³⁶⁸ Bu ihtilaflar için bk. Nevevî, *El-minhâc*, 4: 174 vd.

³⁶⁹ Rivâyetlere göre Muaz b. Cebel, farz namaza niyet ederek Hz. Peygamber'le namaz kılar, daha sonra kavminin yanına gidip, nafile namaza niyet ederek kavmine namaz kıldırmıştır. Bu rivâyetleri delil alan Şâfiî, Tahâvî ve Abdürrezzak; imamın nafile, cemaatin ise farz namaza niyet edip namaz kılabilirler görüşünü benimsemişlerdir. Bk. İbn Hacer, *Feth 'ul-bârî*, 2: 195.

³⁷⁰ Buhârî, Ezan, 60; Müslim, Salât, 177-181; Ebû Dâvûd, Salât, 127.

³⁷¹ İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî*, 2: 195.

³⁷² Mustafa Baktır, “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 425.

³⁷³ Buhârî, Megâzî, 27; Müslim, Tevbe, 17.

³⁷⁴ Müslim, Tahâret, 27; Tirmizî, Ahkâm ve'l-Fevâid, 4; İbn Mâce, Sayd, 2; Nesâî, Cum'a, 16.

³⁷⁵ Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 1; Tirmizî, Vasiyet, 5; Nesâî, Kitâbu'l-İstiska", 16; İbn Mâce, Vesâyâ, 2.

başlamıştır.³⁷⁶ Hutbelerine hamd ve senâ³⁷⁷ ile veya salavât ile başlamış³⁷⁸ ve ayakta okumuştur.³⁷⁹

Hutbelerinde insanlara tebliğde bulunmuştur. Cuma namazı ve hutbesi için camiye gelmeden gusledilmesini, güzel elbise giyilmesini, güzel koku kullanılmasını, insanlara cami içinde rahatsızlık verilmemesini, hutbenin sessizce dinlenilmesini, hutbe bitinceye kadar konuşulmamasını istemiş ve bunların yapılması halinde iki Cuma arasındaki küçük günahların bağışlanacağını müjdelemiştir.³⁸⁰ Ayrıca diğer bazı rivâyetlerde de Cuma hutbesi için erkenden, yürüyerek gelinmesini, imama yakın oturulmasını ve hatibin dinlenmesini istemiş, bunların yapılması halinde ise, kişinin attığı her adım için bir senelik oruç ve namaz sevabı yazılacağını müjdelemiştir.³⁸¹ Hutbeye başlarken ise -günümüzdeki uygulama olan hamdele ve salveleden sonra,- istiğfar ettiği, bütün şerlerden Allah'a sığındığı, kelime-i şahadet getirip³⁸² daha sonra Âl-i İmran Sûresi 102,³⁸³ Nisâ Sûresi 1,³⁸⁴ ve Ahzab Sûresi 70.³⁸⁵ âyet-i kerimleri okuduğu rivâyet edilmektedir.³⁸⁶

Allah Rasûlü'nün hutbeleri hakkında vârid olan diğer rivâyetlere baktığımızda, kendisinin özel durumlarda minberden cemaatle konuştuğunu,³⁸⁷ minberde Kur'ân okuduğunu,³⁸⁸ olumsuz durumlarda ellerini kaldırmadan şehadet parmağı ile işaret ederek³⁸⁹ bazen ellerini kaldırıp dua yaptığını³⁹⁰ iki hutbeyi de ayakta okuyup aralarında oturduğunu,³⁹¹ bu arada konuşmadığını,³⁹² zaruret halinde hutbeyi yarıda kesip, işi

³⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 1: 253; Buhârî, Cum'a, 26.

³⁷⁷ Tirmizî, *Eti'me*, 13; Nesâî, *Mecâsid*, 17; İbn Mâce, *Eti'me*, 59.

³⁷⁸ Buhârî, *Tefsir*, 225; Müslim, *Tevbe*, 10.

³⁷⁹ Buhârî, Cum'a, 26; Müslim, Cum'a, 11; Nesâî, Cum'a, 18.

³⁸⁰ Müslim, Cum'a, 27; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 129

³⁸¹ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 129; Nesâî, Cum'a, 10; İbn Mâce, *İkâme*, 80.

³⁸² Buhârî, *Tefsir*, 225; Müslim, *Tevbe*, 10; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 25.

³⁸³ "Ey iman edenler! Allah'tan gereği gibi sakının (Ona saygı duyun.) ve ancak Müslümanlar olarak can verin."

³⁸⁴ "Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan ve o nefisten de eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın yaratıp, yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık bağlarına riâyetsizlikten de sakınınız. Şüphesiz ki Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

³⁸⁵ "Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin."

³⁸⁶ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 129; Tirmizî, Cum'a, 357; Nesâî, Cum'a, 24.

³⁸⁷ Buhârî, *Menâkıb*, 25; Nesâî, Cum'a, 27; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 87.

³⁸⁸ Müslim, Cum'a, 13; Ebû Dâvûd, *Salât*, 229; Nesâî, Cum'a, 28.

³⁸⁹ Müslim, Cum'a, 14; Ebû Dâvûd, *Salât*, 230; Nesâî, Cum'a, 29.

³⁹⁰ Buhârî, Cum'a, 33.

³⁹¹ Buhârî, Cum'a, 29; Nesâî, Cum'a, 24, 32; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 85.

³⁹² Müslim, Cum'a, 10; Nesâî, Cum'a, 34; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 85.

bitince hutbeye devam ettiğini³⁹³ müşahede etmekteyiz. Ayrıca Allah Rasûlü'nün namazlarını uzun, hutbelerini ise kısa tuttuğu³⁹⁴ ve cemaate dönük bir vaziyette îrad ettiği³⁹⁵ rivâyet edilmiştir. Kendi uygulaması olan hutbenin kısa tutulmasını ümmete de tavsiye etmiştir.³⁹⁶

Buraya kadar Allah Rasûlü'nün hutbe esnasında ümmete sergilemiş olduğu hal ve hareketlere değinmeye çalıştık. Burada açıklama yapılması gereken bir husus vardır ki; o da Hz. Peygamber'in namazlarının uzun, hutbelerinin kısa olduğunu aktaran rivâyetinin³⁹⁷ ele alınmasıdır. Rivâyetteki namazın uzunluğunu cemaate zor gelmeyecek şekilde anlamamız icap etmektedir. Zira Hz. Peygamber bizzat kendisi namazların hafif kıldırılmasını ve cemaatin durumunun dikkate alınmasını istemiştir. Hutbesinin kısa olmasını ise, “Onun namazı da hutbesi de orta halli idi”³⁹⁸ şeklinde vârid olan rivâyetlerle beraber değerlendirmeliyiz. Çünkü Nebiyyullah'ın gerek namaz gerekse hutbelerinin cemaatin durumunun dikkate alınmadan icra edilmiş olması düşünülemez. Hem namazlarının hem de hutbelerinin cemaatin durumuna ve ihtiyaca göre kısa, orta ve uzun süreli olması imkân dâhilindedir.

Günümüzde cuma namazında ve bayram namazlarında hutbe icra edilmektedir. Hutbe; vaaz ve irşatta en önemli iletişim türü olduğu için, imam-hatibin dikkat etmesi gereken birtakım hususlar vardır ki bunlar; başta kılık kıyafetine dikkat etmesi, sunacağı hutbe metnine hazırlanması, âyet ve hadis metinlerini ve anlamlarını teyit etmesi, metnin jest-mimik kurallarına ve Türkçe hitabet kurallarına dikkat edilerek aktarılmasına önem göstermesi gibi iletişimi doğrudan etkileyen hususlardır. Günümüzde hutbe metinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından³⁹⁹ hazırlanmaktadır.⁴⁰⁰ Bundan dolayı görevlilerin dikkat etmesi için geriye kalan gereken en temel husus; metnin etkili bir şekilde sunumudur.

³⁹³ Ebû Dâvûd, Salât, 223; İbn Mâce, Libas, 20; Nesâî, Cum'a, 26, 30.

³⁹⁴ Nesâî, Cum'a, 23, 31.

³⁹⁵ Buhârî, Cum'a, 27; Nesâî, Cum'a, 19.

³⁹⁶ Müslim, Cum'a, 47.

³⁹⁷ Nesâî, Cum'a, 31.

³⁹⁸ Müslim, Cum'a, 41; Tirmizî, Cum'a, 12; Ebû Dâvûd, Salât, 229.

³⁹⁹ Hutbeler için bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kurumsal”, erişim: 3 Eylül 2020, <https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/HutbelerListesi.aspx>.

⁴⁰⁰ Ülkemizin cemaat yapısının farklı olması, toplumsal konuların bölgesel olarak değişebileceği ihtimalleri göz önünde bulundurulduğunda, hutbelerin bölgesel olarak hazırlanması; bunun için yetkin görevlilerin yetiştirilmesi, kanaatimizce, din hizmetinde daha faydalı olacaktır. Hutbelerin konusu, içeriği, hazırlanması, sunumu ve süresi ile ilgili değerlendirmeler için bk. Ziya Şen, “Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi ve Daha Mükemmel Hale

Günümüzde Cuma günlerinde gerek memur olarak gerekse diğer iş alanlarında çalışan cemaatin yoğun olması sebebiyle, hutbelerin sürelerinin, -tebliğin amacını ortadan kaldırmamak şartıyla- cemaatin durumuna göre ayarlanmasına dikkat edilmelidir. Hz. Peygamber'in bütün hutbelerinde aynı Arapça metni okumadığı,⁴⁰¹ hutbesinin süresinin cemaatin durumuna göre kısa ya da orta halli olduğu, yerine ve zamanına göre hitapta bulunduğu dikkate alındığında, bu hususun önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁰²

Bütün bu verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, hutbede asıl amaç, muhataba iletiyi tam ve en etkili bir şekilde aktarabilmektir. Bunun için bilginin/iletinin etkili bir şekilde hazırlanması kadar, bu mesajı aktaracak olan hatibin de, dini bilgisine ek olarak, zühd ve takva ehli, güzel ve etkileyici konuşabilen, jest ve mimiklerini yerli yerince kullanan, zamana ve mekâna uygun bir konuşma becerisine sahip, genel kültür sahibi, toplumla etkili iletişim kurabilen, günbegün kendini yenileyen, toplumun farklı kesimlerine gerektiği şekilde hitap edebilen bir kişi olması önem arz etmektedir.

Etkili iletişimde kaçınılmaz unsurlar olan, kaynağın (hatibin) kendini tanınması, yeterlilik düzeyini bilip kendini, iyi bir etkileşim için ihtiyacı olan yeni bilgiye tez zamanda ulaştırabilmesi, güvenilir olması, hedef kitlenin (cemaatin) kendisine itimat etmesi, bunu sağlayabilmek için de öncelikle alan bilgisi ve yeterli düzeyde genel kültür bilgisine sahip olması, samimi, zarafet sahibi olması, hedef kitlesini iyi tanınması, etkili bir sunum ve hutbe için olması gereken önemli hususlardandır.⁴⁰³

Çalışmamızın bu aşamasında bir din görevlisinin hutbe esnasında dikkat etmesi gereken rivâyetlere değinilmiştir. Alanının vazifelisine düşen rivâyetleri değerlendirerek hutbe îradında daha etkili bir sunum yollarını aramaktır. Bu aşamada değineceğimiz bir diğer husus da irşad faaliyetlerinden bir diğeri olan vaazdır. Görevlinin en önemli vazifesi İslâm'ı tebliğ etmektir. İrşadın yani vaazın, bu tebliğ sürecinde önemli bir konumu vardır. Bundan dolayı bir görevlinin vaaz için konu seçiminden, vaazın

Gelmesi İçin Bazı Teklifler”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: DİB Yayınları, Kasım/2008), 493-504.

⁴⁰¹ Hz. Peygamber'in farklı zamanlarda îrad ettiği hutbelere bakıldığında bu husus müşahede edilmektedir. Çeşitli rivâyetler için bk. Buhârî, Cum'a, 2, 32; Müslim, Cum'a, 3, 11, 41, 43, 45; İbn Mâce, İkâme, 85, 86; Nesâî, Cihad, 32.

⁴⁰² Hutbenin sıhhat şartları, sünnet ve mekruhları gibi konumuza taalluk eden diğer açıklamalar ve değerlendirmeler için bk. Hasan Ali Görgülü, “Hz. Peygamber'in Hutbede İzlediği Metot ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.3 (1996)

⁴⁰³ Etkili bir iletişimde kaynak pozisyonunda olan hatibin sahip olması gereken özellikleri için bk. Ahmet Koç, “Din Eğitiminde Etkili İletişim”, *Etkili Din Görevlisi*, ed: Şaban Karaköse, 110-116.

hazırlanmasına ve vaazın sunumuna kadar birçok aşamada dikkat etmesi gereken hususlar vardır. Bu aşamada çeşitli rivâyetler çerçevesinde bu konu ele alınacaktır.

2.1.8.5. Vaaz-ı İrşatta Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Her ne kadar vaaz ve irşat görevi, evvel emirde vâiz ve üstü görevlilerle alakalı olsa da gerektiğinde vaaz etmekle görevli olan imam-hatipleri de ilgilendirmektedir. Bu cümleden olarak bu başlık açılmıştır. Çalışmamızın bu aşamasında gerek vaazın hazırlanışı gerekse sunumu aşamasında dikkat edilmesi gereken birtakım hususlara değinilecektir.

2.1.8.5.1. Konu Seçimi ve Hazırlık Aşamasında Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Yukarıda vaaz ve vâiz kavramları başlığı altında konu ile ilgili çeşitli bilgilere değinilmiştir. Burada tekrar değinilmeyecektir. Önemi ve dini tebliğdeki konumu malum olan vaaz, programın hazırlanışından sunumuna kadar her aşamasında dikkat edilmesi gereken ilkeler barındırmaktadır. Bunlardan birisi de vaaz için etkili ve gerekli bir konuyu seçebilmektir. Özellikle cami içerisinde ya da farklı ortamda icra edilecek vaazlar için, temel dini bilgilerin yanı sıra, dinleyici kitlesini doğrudan ilgilendiren, cemaatin üzerinde etkili olabilecek, bilgi verici, farkındalık oluşturuvcu konular seçilmelidir. Bu konu seçiminde dinleyici kitlenin yaşı ve eğitim düzeyleri önemli olduğu kadar, vaazın icra edileceği bölgenin de önemi büyüktür. Ayrıca muhatap ve içinde bulunduğu toplumun değerleri ve sorunları da konu seçiminde etkileyici unsurdur. Konuşmacı/vâiz tüm bu şartlar çerçevesinde, haftalık, aylık ve yıllık olarak vaazlarını programlamalıdır. Dinin; ibadet, muamelât ve ahlak boyutu planlamada dikkate alınmalıdır. Yapılan bu program neticesinde özellikle yıllık planda konu bütünlüğü sağlanacak, etkin bir tebliğ faaliyeti sunulabilecektir.

Konu seçiminden sonra ikincil olarak önemli olan bir husus da şudur ki; konunun içerik dizgisinin iyi ayarlanmasıdır. Âyet ve hadislerden yararlanılmalı, toplumun ihtiyacına göre gerekli bilgilerin alınıp, yakın ve uzun vadede muhatapı ilgilendirmeyen bilgilerden uzak durulmalıdır. Konu bütünlüğü sağlanmalı, konu eksik

birakılmamalı, siyasi ve polemik türü bilgilere girilmemelidir.⁴⁰⁴ Konu ve içerik bir plan dâhilinde hazırlanmalıdır. Süresi cemaatin durumuna göre belirlenmeli, bu süreye göre de içerik bütüncül olarak ele alınmalıdır.

Vaaz bütüncül bir şekilde ele alınırken giriş, gelişme ve sonuç bölümlerine dikkat edilmelidir. Örneğin kırk beş dakikalık bir vaaz hazırlayan bir din görevlisi, beş dakikasını giriş bölümüne, otuz dakikasını gelişme bölümüne, on dakikasını da sonuç bölümüne ayıracak şekilde içerik dizaynına gitmelidir.⁴⁰⁵ Giriş bölümündeki bilgilerin konuyu ortaya koyan ve muhatapın ilgisini çekebilecek bilgilerden oluşmasına dikkat edilmelidir. Gelişme bölümündeki bilgiler ise ana hatlarıyla konuyu ortaya koyan ve muhatap nazarında herhangi bir soru ve soruna mahal bırakmayan bilgilerden oluşmalıdır. Sonuç bölümünün planlaması ise -özellikle günümüz vaazlarındaki hedef kitle dikkate alınarak konuşulacak olursa- vaaza sonradan dâhil olan muhatap için de konuyu özetleyici şekilde yapılmalıdır.

2.1.8.5.2. Sunum Aşamasında Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Vaaz ve irşatta konu seçimi kadar, bu konunun etkili bir şekilde sunulması da bir o kadar önemlidir. İki aşama bir bütündür. Bundan dolayı konu mantıksal bir örgü içerisinde sunulmalıdır. Yukarıda değinilen giriş, gelişme ve sonuç aşamasına âzâmi ölçüde dikkat edilmelidir. Tebliğin başından sonuna kadar dil ve üsluba son derece ehemmiyet verilmelidir. Kırıcı, kaba, dinleyicilere bıkkınlık veren üsluptan uzak durup; tatlı, sempatik ve etkileyici bir üslup kullanılmalıdır. Zira bu tavır Kur'ân'ın ifadesiyle Hz. Peygamber'de mevcuttur: "Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile..."⁴⁰⁶ âyet-i bu durumu ortaya koymaktadır.

⁴⁰⁴ Burada verilen bilgiler, önceden zamanı ve yeri belli olan, bir program dâhilinde icra edilen vaaz faaliyetleri içindir. Bununla beraber bir vâzin toplum içerisinde bir anda cereyan edebilecek, olay ve oluşumlar neticesinde tebliğ yapabilme durumu her dâim ihtimal dâhilindedir. Bir görevlinin bu gibi durumlar için de daha önceden hazırlıklı olması gerekmektedir. Toplumsal durum dikkate alınarak çeşitli okumaların yapılması, hazır vaazların oluşturulması; dinî gün ve geceler ve nikâh gibi har an oluşabilecek toplumsal gerçekler için önceden hazırlıklı olunması, tebliği kolaylaştıracaktır. Bu gibi zamanlar da Hz. Peygamber'in tebliğ anlayışı dikkate alınmalıdır. Allah Rasûlü aniden zuhur eden gelişmelerde, bir tebliğ ortamı oluşturmuş ve gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin yemek başında, yemek âdâbını bir çocuğa öğretmesi ve namazı hızlı bir şekilde eda edip, tadili erkâna dikkat etmeyen kişiye yaptığı uyarılar için bk. Buhârî, Et'ime, 2; Ezan, 95; Müslim, Eşribe, 108, Salât, 45.

⁴⁰⁵ Yaşar Yiğit vd. *Vaaz Kılavuzu*, 49-51.

⁴⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/159.

“Din nasihatır”⁴⁰⁷, “Ben cevâmiu’l-kelim”⁴⁰⁸ ile gönderildim”⁴⁰⁹ ve “Bana cevâmiu’l-kelim verildi”⁴¹⁰ diyen Hz. Peygamber de güler yüzle konuşmayı, müjdeleyici olmayı ve yumuşak bir üslupla hitap etmeyi tavsiye etmiştir.⁴¹¹ Kendisi de bu yöntemi benimsemiş, insanlara bıkkınlık vermeden etkili bir sunum yapabilmek için özel vakitler belirlemiş,⁴¹² insanları suçlamak yerine dolaylı anlatım kullanmıştır.⁴¹³ Kısacası Allah Rasûlü konuşmalarının etkili olabilmesi için kısa ve özlü olmayı, her dinleyen konuşmacının rahatlıkla anlayabileceği şekilde açık ve seçik olarak,⁴¹⁴ insanların durumuna göre hitabetinin şeklini ayarlayabilen bir tebliğci olmuştur.⁴¹⁵

Etkili bir vaaz sunumu için, konuya göre üslup seçilmesi, vaazın irticalen sunulması, cemaatle özel iletişim kurulması, jest ve mimiklerin yerli yerinde kullanılması, sade, anlaşılır, akıcı, yumuşak, samimi bir dil kullanılması, kolaylaştırıcı olunup, sevgi ve saygı ilkelerinin gözetilmesi, biz dilinin kullanılması⁴¹⁶ son derece önemlidir.⁴¹⁷

Hz. Peygamber’in vaaz ve hutbede sergilemiş olduğu tebliğ yöntemlerinden olan özellikler dikkatle incelendiğinde ortaya bir din görevlisinde bulunması gereken birtakım özellikler çıkmaktadır. Bu özellikler iyi anlaşılıp sahada uygulandığında etkili bir hizmet sunulabilecektir.

⁴⁰⁷ Buhârî, İman, 42; Müslim, İman, 95; Ebû Dâvûd, Edeb, 67.

⁴⁰⁸ İmam Nevevî’nin ifadesine göre; Cevâmiu’l-kelim ile lafızların az olup, manaların ise çok olması kastedilmektedir. Allah Rasûlü’nün en önemli özelliklerindendir: Bk. Nevevî, *El-minhâc*, 5: 5. İbn Hacer ise bu ifadeden, lafızları az, manaları çok olan ve nihâyet-inde kesinliğin olduğu Kur’ân-ı Kerîm’in kastedildiğini belirtmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bâri*, 1: 99. Gerek diğer hadis-i şerifler gerekse âlimlerin değerlendirmeleri dikkate alındığında bu ifade için birden çok yorumlama yapıldığı müşahede edilmektedir. (Diğer değerlendirmeler için bk. M. Yaşar Kandemir, “Cevâmiu’l-Kelim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.7 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 440. Yapılan bu değerlendirmelere bakıldığında bu ibarenin lafzın az mananın çok olmasını ifade ettiğini görülmektedir. Neticede bu değerlendirmelerden bir din görevlisinin sözü uzatmadan, anlamlı ifadelerle tebliğini yapması gerektiğini anlamaktayız.

⁴⁰⁹ Buhârî, Cihad, 122, İ’tisam, 1; Müslim, Mecâsid, 6.

⁴¹⁰ Müslim, Mecâsid, 5; Eşribe, 71.

⁴¹¹ Buhârî, Edeb, 35, İlim, 11; Müslim, Birr, 74.

⁴¹² Buhârî, İlim, 11, 12; Müslim, Münâfıkûn, 82.

⁴¹³ Buhârî, Menâkıb, 27; Müslim, Fedâil, 77; Ebû Dâvûd, Edeb, 5.

⁴¹⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 22.

⁴¹⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 23.

⁴¹⁶ Bir din görevlisi bu ilkeleri genel olarak bütün tebliğlerinde kullanmalıdır.

⁴¹⁷ Hüseyin Yılmaz, “Vaazın Etkinliğinde Dil ve Üslubun Önemi”, *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu I*, (17-18 Aralık 2011 Ankara), (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 101-116.

2.1.8.5.3. Vaaz ve Diğer Tebliğler İçin Vakit Seçimine Dikkat Etmesi

Bir vaazdan beklenen, tebliğin doğru bir şekilde cemaate aktarılabilmesidir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için de vaazın muktezayı hale uygun bir şekilde icra edilmesi gerekmektedir. Bu durum da hem muhatabın halinin hem de hitap zamanının iyi belirlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in vaaz usulüne baktığımızda dikkat çeken hususlardan birisi muhatabı bıktırmak istememesidir. Çeşitli rivâyetler incelendiğinde Hz. Peygamber'in bu amacı gerçekleştirebilmek için, özel vakitlerde vaaz yaptığını müşahede etmekteyiz.

Hz. Muhammed (a.s) ashâba genelde perşembe günleri sohbetinde bulunmuştur. Ashâb kendilerine her gün vaaz vermesini isteyince Abdullah b. Mes'ûd, Allah Rasûlü'nün vaaz için özel vakit ayırdığını ve kendisinin "Ben size bıkkınlık vermemek için uygun vakitler gözetiyorum"⁴¹⁸ dediğini ifade etmiştir.

Hz. Peygamber'in vaazlarını muhatabın gözlerini doldurup kalplerini titretecek şekilde⁴¹⁹ etkili bir tarzda icrâ ettiği ve özellikle sabah ve ikindi vakti gibi genelde namaz vakitlerinden sonra yaptığı⁴²⁰ görülmektedir.

Hz. Muhammed (a.s) kendisinin bir peygamber, muhatap kitlesinin de ashâbtan oluşmasına rağmen tebliğ faaliyetlerini özel zamanlarda icra etmiştir. Camide olan vaazlarını ise genelde namaz vakitlerinden sonra yapmıştır. Yukarıda "Hz. Peygamber'in İmamlığı" başlığı altında da değinildiği gibi günümüzde uygulanan, Cuma, bayram ve özel günlerde yapılan vaazlar, genelde namaz vakitlerinden önce yapılmaktadır. Bu vaazlara katılım vaaz süresi boyunca artmaktadır; ancak vaazın başında, ortasında ve sonunda cemaat tarafından vaaza katılımın olması sebebiyle, muhatapların belirli kesiminin konu bütünlüğünü yakalayamaması kaçınılmaz olacaktır. Hal böyle olunca vaazdan beklenen geri bildirim, istenilen düzeyde olmaması kaçınılmaz olacaktır. Bu sebeple, Hz. Peygamber'in bir sünneti olan namazlardan sonra tebliğ faaliyetine vaaz adı altında başlanmalı, uygun gün ve zamanlarda uygulanmalıdır.

⁴¹⁸ Buhârî, İlim, 11; Müslim, Münâfikûn, 82-83.

⁴¹⁹ Tirmizî, İlim, 16; Ebû Dâvûd, Sünnet, 6; İbn Mâce, Muqaddime, 6.

⁴²⁰ Müslim, Fedâil, 17; Tirmizî, Fiten, 7; Nesâî, Sehv, 98; İbn Mâce, Fiten, 18.

2.1.9. Din Görevlisi Bağlamında Günümüz Din Hizmetleri

Din görevlilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olduğu malumdur. Bu bağlamda Başkanlığın bu alanla alakalı faaliyetlerinin incelenmesi, günümüzdeki görevlilerin hizmet alanının tespit edilmesi açısından önem taşımaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, hâli hazırda çeşitli dallarda tebliğ ve irşat faaliyetleri yürütmektedir. Bu faaliyetlerini Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı, Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı, Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı, Sosyal ve Kültürel İçerikli Din Hizmetleri Daire Başkanlığı ve Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı aracılığı ile yerine getirmektedir.⁴²¹

Toplumun din konusunda aydınlatmaya yönelik çalışmalarının başında hutbeler gelmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından iman, ibadet, ahlak, sosyal hayat, aile, helaller ve haramlar, dini-millî gün/gece ve haftalar, ekonomik hayat, insan, sağlık ve temizlik, eğitim, kadın, çocuk ve genç olmak üzere toplam on iki başlık altında hutbe îrad edilmektedir.⁴²² En son yayınlanan rapora göre hutbelerin içeriklerine baktığımızda, dini-millî gün/gece ve haftalarla alakalı on iki, ibadet alanıyla alakalı yedi, sosyal ve toplumsal hayatla alakalı altı, aileyle alakalı altı, çalışma ve ekonomik hayatla alakalı beş, iman ve ahlakla alakalı sekiz, insan, sağlık ve temizlik, ilim ve eğitim, helal ve haramlar, kadın, çocuk ve genç konularında on adet hutbe îrad edildiğini görmekteyiz.⁴²³ Verilen bilgilere bakıldığında bir din görevlisinin hutbeler aracılığıyla birçok konunun tebliğini yaptığını müşahede etmekteyiz.

Hz. Muhammed (a.s) kendisinin bir muallim olarak gönderildiğini ifade etmiştir.⁴²⁴ Bu bağlamda din görevlilerinin en önemli vazifelerinin arasında bu görev de bulunmaktadır. Din görevlisinin bu görevini icra edeceği alanlardan birisi de hiç şüphesiz hutbedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, etkin eletişim araçlarından biri olan hutbe, iyi bir şekilde değerlendirilmeli, kısa vakte etkileyici bilgiler sunulmaya çalışılmalıdır.

Günümüzde toplumu din konusunda aydınlatmaya yönelik çalışmaların bir diğeri ise vaazlardır. Öneme değinilen vaazlar da tıpkı hutbeler gibi on iki temel konu

⁴²¹ Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Kurumsal", erişim: 7 Mart 2020, <http://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/>.

⁴²² Bünyamin Albayrak vd., *Din Hizmetleri Raporu 2017*, (Ankara: DİB Yayınları, 2019), 22.

⁴²³ Bünyamin Albayrak vd., *Din Hizmetleri Raporu 2018*, (Ankara: DİB Yayınları, 2019), 27.

⁴²⁴ İbn Mâce, *Muḳaddime*, 28.

başlığı altında icra edilmektedir.⁴²⁵ 2017 yılında yapılan vaazların sayılarına bakıldığında 1.110.827⁴²⁶ gibi bir rakam dikkatimizi çekmektedir. Her bir konunun alt başlıkları dâhilinde düşünüldüğünde hiç de azımsanamayacak bir rakam ortaya çıkmıştır. Hepimizin malumudur ki, etkili bir konu ve sunum neticesinde çok başarılı bir tebliğ faaliyeti ortaya çıkacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı son zamanlarda, Osmanlı Dönemi'nden sonra dar bir alanda hizmet eden, adeta vazifesi cami içerisine münhasır hale gelen din hizmeti profilini değiştirerek gerek cami içerisinde gerekse cami dışarısında birçok yeni faaliyeti hizmet alanına almaktadır. Bu faaliyetler de toplumu din hususunda bilgilendirme aşamasına şüphesiz olumlu katkılar sunacaktır. Burada detaylı bir şekilde açıklanmasının zor olması sebebiyle, Başkanlığın faaliyetleri, hazırlanan rapor çerçevesinde başlıklar halinde sıralanacaktır. Yayımlanan rapora göre Diyanet İşleri Başkanlığı, şu alanlarda hizmet vermektedir: Hutbeler, vaazlar, ihtida faaliyetleri, cami içi dersleri, çocuk, genç ve cemaat buluşmaları, özel camilerde turistlere yönelik faaliyetler, aileye yönelik dini ve rehberlik faaliyetleri, aile okulu seminerleri, hükümlü ve tutuklulara yönelik özel faaliyetler, engellilere yönelik hizmetler, bağımlılıkla mücadeleyle yönelik faaliyetler, sağlık tesisleri ve göçmenlere yönelik faaliyetler, sosyal hizmet kurumlarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, gençlik çalışmaları, dini içerikli özel irşat programları (konferans, yarışma vb.), Ramazan ayı özel programları, insan kaynağını geliştirmeye yönelik çalışmalar (sempozyum, panel, çalıştay vb.), materyal üretmeye yönelik çalışmalar (görsel, işitsel vb.).⁴²⁷

Burada aktarılanlar Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün bazı faaliyetleridir. Bu faaliyet alanlarını burada zikretmemizin sebebi, bir din görevlisini bekleyen vazifelerin neler olduğunu bir nebze de olsa görebilmektir. Ya da hali hazırda, alanda hizmet eden görevlilerin ne denli öneme haiz olan vazifeler yüklendiklerinin farkında olabilmektir.

Burada zikrettiğimiz faaliyet alanlarına baktığımızda, birçoğunun din görevlileri tarafından yapıldığını görmekteyiz. Bu husus da özellikle Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından itibaren hizmet alanı daralan din görevlilerinin, -özelikle imam ve müezzinlerin- artık daha geniş bir yelpazede faaliyet göstermeye başladıklarını ifade

⁴²⁵ Albayrak vd., *Din Hizmetleri Raporu 2017*, 40.

⁴²⁶ Albayrak vd., *Din Hizmetleri Raporu 2017*, 41.

etmektedir. Bundan dolayı, “Kur’ân ve sünnete dayalı, İslâm gelenek ve göreneklerine uygun, güncel gelişmeleri dikkate alan bir anlayışla; toplumu dini konularda aydınlatmak, camilerin yönetimi ve ibadet hizmetleri ile ilgili iş/işlemleri yürütmek, rehabiliteye muhtaç kesimler başta olmak üzere talep edenlere manevi danışmanlık hizmeti sunmak”⁴²⁸ olan Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün misyonunu gerçekleştirecek en önemli aktörleri olan imamlar, bütün alanlarda kendilerini geliştirerek ve Hz. Peygamber’in örneği model olarak çalışmalıdırlar.

2.1.10. İmam-Hatıpte Aranılan Diğer Şartlar

İslâm Dini cemaatle namaz kılmaya⁴²⁹ büyük önem vermiştir. Cemaat halinde namaz kılmak Müslümanlığın en önemli alametlerindedir. Yukarıda bahsedildiği gibi, cemaatle kılınan namaza ferdi kılınan namazdan daha çok sevabın verileceğini bildiren hadis-i şeriflerden de yola çıkarak, İslâm’ın ilk günlerinden bugünü kadar cemaatle namaz kılmaya ayrı bir ehemmiyet verdiği gözlemlenmektedir. Bunun neticesi olarak da imamlık gibi bir müessese zuhur etmiştir. İlk asırda Hz. Peygamber ve Halifelerin bizzat üstlendikleri bu vazife için, ilerleyen zamanlarda çeşitli kriterler oluşmuştur. İmametinin sahih olabilmesi için şart koşulan bu kriterler bizzat peygamber uygulamalarından ve hadis-i şeriflerden alınmıştır. Bu hususta mezhepler arası farklılıklar olsa da burada sadece genel kriterlerden bahsedilecektir. Yukarıda özellikle “İmamlıkta Liyakat Sıralaması” başlığı altında hadis-i şeriflerde aktarılan bazı şartlara değinilmiştir. Burada ise konunun önemine binaen kısaca mezheplerin bazı görüşlerine yer verilecektir.

İmametinin şartlarından önce cemaatle namaz kılmanın hükmüne baktığımızda şöyle bir değerlendirme yapmamız mümkündür: Cuma namazlarını cemaatle kılmak farzdır. Bayram namazlarını cemaatle kılmak ise vaciptir. Diğer farz namazlarının cemaatle kılınması ise müekket sünnettir. Mâlikîler ve bir kısım Şâfiî âlime göre Cuma namazı dışında diğer namazların cemaat halinde kılınması müekket sünnettir. İmam Ahmed b. Hanbel’e göre ise Cuma namazı dışındaki namazların cemaatle kılınması vaciptir.⁴³⁰

⁴²⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yapmış olduğu bu faaliyetleri ve detayları hakkında bilgi almak için bk. Albayrak v.d., *Din Hizmetleri Raporu 2017*.

⁴²⁸ Albayrak vd., *Din Hizmetleri Raporu 2018*, 19.

⁴²⁹ “Köyde ve kırdan üç kişi bir arada bulunur da, namazı cemaatle kılmazlarsa, şeytan mutlaka onlara üstün gelmiştir (demektir).” Ebû Dâvûd, *Salât*, 47; Nesâî, *İmâme*, 48.

⁴³⁰ Bk. Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, sad. Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Marmara Yayın-Dağıtım, ‘t.y.’), 127.

İmamet için, Müslüman olmak, akıllı ve buluğ çağına ermiş olmak, erkek cemaat için erkek olmak, idrar tutamama, devamlı ishal ve kekemelik gibi bazı özürlerden beri olmak ve temiz olmak gibi genel şartlar aranmıştır. Ayrıca imamın a'mâ olmaması gerekir, a'mâmın imameti tenzihen mekruhtur.⁴³¹

Fasığın ve bidat ehlinin imameti tahrîmen mekruhtur. Köle ve babası belli olmayan şahsın imameti ise mekruhtur. Kadının erkeklere imameti ve buluğ çağına ermemiş erkeğin imameti caiz değildir. Kadının kadınlara imameti kerahetle caizdir. Bir şahsın haklı olarak kendisinden hoşlanmayan cemaate imameti de mekruhtur.⁴³²

2.1.11. İmam-Hatiplikle Alakalı Bazı Fikhî Meseleler

İslâm Dininde iman, ibadet ve ahlak alanlarına dair birçok fikhî mesele vardır. Bu meselelerden bazıları da hiç şüphesiz imâmet-i suğra diye ifade ettiğimiz imamlıkla alakalı meselelerdir. Bu meselelerin tamamını bütün boyutları ile ele almak çalışmamızın sınırlarını zorlayacaktır. Bu itibarla çalışmamızın bu aşamasında, imamlıkla alakalı birtakım konulara değinilecektir. Bu meseleler rivâyet taramasında, çokça dikkatimizi çeken meselelerdir. Şu da dikkat edilmesi gereken bir gerçektir ki, imam-hatiplikle alakalı birçok meselenin, şu ya da bu şekilde gerek ferdî gerek sosyal gerekse fikhî boyutu vardır. Örneğin imamlıkta liyakat meselesi, farklı açılardan bu üç boyutun da altına girmektedir. Bu sebeptendir ki liyakat meselesi ilk incelediğimiz meselelerdendir.

Bu aşamada imamın yanılması, istihlaf, imamın görevden azli, sabiy-i mümeyyiz ve a'mânın imameti gibi bazı meseleler ele alınacaktır.

2.1.11.1. İmam-Hatibin Yanılması ve Cemaatin Tutumu

Bir din görevlisi ne kadar tedbir alırsa alsın, namaz kıldırma esnasında istenmeyen durumlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Herhangi bir sebepten dolayı, kıraatın unutulması veya karıştırılması, kaçınıcı rekâtın kıldırıldığıнын bilenememesi gibi bir takım hatalarla karşılaşılabilir. Bu alanla alakalı namazı bozan, tekrarını gerektiren veya sehiv secdesi yapması kaydıyla namazın sıhhatine zarar vermeyen birçok hata ve fikhî çözümlenmesi vardır. Burada rivâyetler çerçevesinde sınırlı sayıda konuya değinilecektir.

⁴³¹ Geniş bilgi için bk. Cezîrî, *el-Fıkhü ala'l-mezâhibi'l-erbea*, 1: 424-448.

Bir namazda imamın hata yapması durumunda cemaatin nasıl davranacağını Hz. Peygamber birkaç hadis-i şerifte belirtmiştir. İmamın yanılması halinde erkeklerin “sübhânallah” demesini, kadınların ise el çırpmalarını (tasfik) istemiştir.⁴³³ Hz. Peygamber bu tavsiyesini, Hz. Ebû Bekir’in cemaate imam olduğu bir zamanda yapmıştır. Rivâyete göre Hz. Peygamber bir defasında Amr b. Avfoğullarının arasını bulmak için gitmiş, cemaat ise Hz. Ebû Bekir’i imamlığa geçirmişlerdir. Bu sırada Hz. Peygamber gelmiş, cemaat ise durumu Hz. Ebû Bekir’e bildirmek için el çırpmaya başlamışlardır. Daha sonra Allah Rasûlü’nü gören Hz. Ebû Bekir geri çekilmek istese de Hz. Muhammed (a.s) işaretle yerinde kalmasını söylemiş, namaz bitince de: “Size ne oluyor da el çırpmayı bu kadar çoğalttınız. Namazda bir yanılma ve unutma olduğunda Sübhanallah deyin. O zaman (imam) hatasını bilir ve onu düzeltir. El çırpma ise kadınlara mahsustur.”⁴³⁴ buyurmuştur.

Değerlendirmelere baktığımızda özel bir ihtiyaçtan dolayı veya imamın yanılması halinde erkeklerin “sübhânallah” demeleri, kadınların ise sağ ellerinin dışını, sol ellerinin içine vurarak ses çıkarmaları gerektiği; ayrıca oyun ve eğlencelerde uygulanan tür olan, iki ellin içini birbirine vurma şeklini ise yapmamaları gerektiği anlaşılmaktadır. Erkekler kadınların âdeti olan tasfik (el çırpma), kadınlar ise namazda seslerini kısmaları gerektiği için tesbihattan engellenmişler, el çırpmaları istenmiştir.⁴³⁵

Hattâbî’ye (ö. 388/988) göre bu ve benzeri hadis-i şeriften birçok hüküm çıkmaktadır. Örneğin, namaz vakti girdiğinde imam yoksa ehli birinin namaz kıldırabileceği, namazda bedeni kıbleden çevirmedikçe göz ucuyla bir yere bakma, bir yere yönelme ve birinin dikkatini çekmenin namazı bozmayacağı, kadınların âdeti olmasıyla beraber, el çırpma eylemini erkeklerin yapması halinde namazın bozulmayacağı, bir ihtiyaçtan dolayı namazda ileri ve geri gitmenin -aşırı olmamak kaydıyla- namazı bozmayacağı, elleri ihtiyaç halinde kaldırmanın mübahlığı bu rivâyetlerden yapılan çıkarımlardır.^{436,437}

⁴³² İmametle ilgili meseleler ve imametın şartları için bk. Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 127-134.

⁴³³ Buhârî, *Sehv*, 3; İlim, 1; Ezan, 48; Müslim, *Salât*, 102, *İkâme*, 65; Ebû Dâvûd, *Salât*, 173, 174; Nesâî, *Sehv*, 16.

⁴³⁴ Buhârî, *Sulh*, 1, Ezan, 48, *El-Amel fi’s-salât*, 4, 5, 13; Müslim, *Salât*, 102; Tirmizî, *Salât*, 172; Ebû Dâvûd, *Salât*, 173; Nesâî, *Sehv*, 15, 16; İbn Mâce, *İkâme*, 65.

⁴³⁵ Azîmâbâdî, *Avnü’l-ma’bûd*, 3: 152.

⁴³⁶ Azîmâbâdî, *Avnü’l-ma’bûd*, 3: 153, 154.

⁴³⁷ Aktarılan rivâyetlere baktığımızda, Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber’in geldiğini öğrenince geriye başını çevirip bakar, Hz. Peygamber “yerinde dur” manasında işaret etmesine rağmen bir saf geriye

Ebû Yûsuf, İmam Şafi, Ahmet b. Hanbel gibi birçok âlim bu hadislerle amel etmişler ve erkeklerin tesbîh, kadınların ise tasfîk yapacaklarını söylemişlerdir. Mâlikîler ise, hem erkeklerin hem de kadınların tesbih yapacağını belirtmişlerdir. Ebû Hanîfe ise tesbih, eğer ibtidaen olursa bunun konuşma olmayacağını; ancak bir sual ya da isteğe cevap şeklinde olursa kelimeler olacağını, namazda konuşma olarak addedileceğini eklemiştir.⁴³⁸

Bazı rivâyetlere baktığımızda, Hz. Peygamber'in imamın arkasına kimlerin duracağını da belirttiğini de görebilmekteyiz. "İçinizden akli başında olan, (imamlığa) yetkin kimseler bana tabi olsunlar. (Birinci safı dursunlar.) Daha sonra gelenler de sonraki safı dursunlar"⁴³⁹ buyurarak imamın arkasında bulunan cemaatin bilgili, gerektiğinde imamlık yapabilecek kabiliyette olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Burada imam-hatibin yanılması ile alakalı olarak hem kendisini hem de cemaati ilgilendiren bazı hususlara değinilmiştir. Cemaatle alakalı olan kısım ilk bakışta konumuzun dışında gibi addedilebilir. Ancak imamın dikkat etmesi gereken hususlardan birisi de cemaatini bilgilendirmesidir. Bundan dolayı, namazda yanılmamak için, öncelikle gerekli tedbirleri alması ve yanılması halinde cemaatine, bu gibi durumlarda izleyecekleri yolu öğretmesi gerekmektedir. Bu bağlamda imamı ilgilendiren bir husus olduğu için, burada kısaca değinilmiştir.

2.1.11.2. İstihlâf

"İmamın namaz içerisinde bir mazeret sebebiyle imamlığı başkasına bırakmasına veya hâkimin yargı görevini yerine getirmek üzere bir nâib tayin etmesine"⁴⁴⁰ istihlâf denmektedir.

İstihlaf denilince, imam veya hatibin⁴⁴¹ yaptıkları görevleri tamamlayamayacak durumda olmaları halinde, gerek namazda gerekse hutbe anında yerine başka birisini geçirmeleri anlaşılmaktadır ve âlimlerin çoğunluğuna göre caiz görülmektedir. İstihlaf,

çıkıştır. Buna rağmen eldeki rivâyetlerde namazın tekrar kılındığına dair bir bilgi bulamadık. Hadisler için bk. Müslim, Salât, 102; Ebû Dâvûd, Salât, 173.

⁴³⁸ Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (İbn Receb), *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'ı-Buhârî*, thk: Muhammed b. Şa'ban b. Abdu'l-Maksûd vd., (Medine: Mektabetü'l-Gurabâ, 1417/1996), 9: 308.

⁴³⁹ Müslim, Salât, 28; Ebû Dâvûd, Salât, 168; Nesâî, İmame, 23.

⁴⁴⁰ Mehmet Akif Aydın, "İstihlâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 337.

⁴⁴¹ İmamet esnasında istihlâf caiz olduğu gibi hutbe esnasında da caizdir. Bk. Aydın, "İstihlâf", *DİA*, 338.

oluşan arızı bir sebepten dolayı imamın yerine birini geçirmesi veya cemaatin içlerinden yetkin bir kimseyi namazlarını tamamlamak için; konuşmadan, kıbleden yüzlerini çevirmeden imamın yerine geçirmesinden ibarettir.⁴⁴² Ancak imam kaç rekât kıldırıldığını işaret edebilir.⁴⁴³

İstihlâfı kabul eden âlimler namazda kusan veya burnu kanayan kimse için abdest alıp, kaldığı yerden namazına devam etmesini tavsiye eden hadîsi,⁴⁴⁴ Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırması esnasında, aniden çıkıp gelen Hz. Peygamber'e imamlığı bırakmasını⁴⁴⁵ ve Hz. Ömer'in yaralandığında arkasında bulunan Abdurrahman b. Avf'ı yerine geçirmesini delil almışlardır.⁴⁴⁶

İmamette istihlâf için mezheplerin farklı şartları vardır. Hanefî Mezhebi'nde yeterli kadar kıraat okumaktan, rükû ve secdeleri yapmaktan aciz olan ve abdesti sıkışık hale gelen imam, bu ve benzeri sebeplerle yerine başkasını geçirebilir.⁴⁴⁷ Mezhepler istihlâfın sebeplerinde ihtilaf ettikleri gibi hükmünde de ihtilaf etmişlerdir.⁴⁴⁸

2.1.11.3. İmamın Oturarak Namaz Kıldırması

Enes b. Malik'ten aktarıldığına göre Hz. Peygamber bir defasında attan düşüp sağ tarafı incinince cemaate oturarak namaz kıldırılmış, cemaat de kendisine uyarak oturarak namazlarını kılmışlardır. Namazı kıldırınca cemaate dönmüş ve “İmam kendisine uyulmak içindir. O ayakta namaz kıldırırsa siz de ayakta kılın. Rükû ettiğinde siz de rükûa varın, “semiallahü limen hamideh” dediğinde siz de “Rabbenâ ve leke'l-hamd” deyin. Eğer o oturarak namaz kıldırırsa siz de oturarak namaz kılın”⁴⁴⁹ şeklinde telkinlerde bulunmuştur.

İbn Hacer burada iki durumun olduğunu belirtmiştir. Birincisi; İmam eğer iyileşmesi murat edilen bir hastalıktan yani bir özürden dolayı namaz kıldırılmaya oturarak başlamışsa, cemaatinde namaza oturarak başlaması gerektirir. İkincisi ise;

⁴⁴² Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erbea*, 1: 457-462.

⁴⁴³ Aydın, “İstihlâf”, *DİA*, 338.

⁴⁴⁴ İbn Mâce, *İkâme*, 137.

⁴⁴⁵ Müslim, *Salât*, 21; Nesâî, *İmâme*, 40; İbn Mâce, *İkâme*, 412.

⁴⁴⁶ Aydın, “İstihlâf”, *DİA*, 338.

⁴⁴⁷ Hanefî Mezhebi'nin diğer şartları ve diğer mezheplerin şartları için bk. Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erbea*, 1: 462-464.

⁴⁴⁸ İstihlâfın hükmü hakkında mezheplerin görüşleri için bk. Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erbea*, 1: 464, 465.

⁴⁴⁹ Buhârî, *Salât*, 18; Müslim, *Salât*, 77; Ebû Dâvûd, *Salât*, 69; Nesâî, *Salat*, 23.

eğer imam namaza önce ayakta başlamış sonradan oturmuş ise, cemaatin oturmasının gerekmediğidir.⁴⁵⁰

Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre ayağa kalkamayan kimsenin arkasında namaz kılmak caizdir; ancak cemaatin ayakta kılmaları gerekmektedir. Mezhepler bu hususta, Hz. Peygamber'in son hastalığında, Hz. Ebû Bekir'in soluna oturup kıldırıldığı namazı⁴⁵¹ dikkate almışlardır. Hanbelî mezhebine göre ise imamın arkasında oturarak namaz kılınabilmesi için, imamın ayağa kalkamayacak kadar aciz ve mahalle imamı gibi görevli imam olması gerektiğini; aksi takdirde diğer imamların arkasında ayakta durmaya gücü yeten cemaatin oturarak namaz kılmalarının caiz olmayacağını söylemişlerdir.⁴⁵²

Çalışmamızın bu aşamasında bazı sebeplerle imamın namazları oturarak kıldırabileceği müşahede edilmiştir. Bununla beraber cemaatin, hangi durumda nasıl davranacağı ise ihtilaflıdır. İmamın, bu ihtilafları, mezhebi doğrultusunda dikkate alıp öğrenmesi ve imametinde uygulaması gerekmektedir.

2.1.11.4. İmam Hatibin Kıldığı Bir Namazı Başka Bir Cemaate Kıldırması

Câbir b. Abdullah'tan (ö. 78/697) rivâyet edildiğine göre; Muâz b. Cebel, Hz. Peygamber'le beraber namaz kıldıktan sonra kavminin yanına gider, onlara da namaz kıldırır.⁴⁵³ İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve bazı sahabîler, bu hadis-i şerife dayanarak nafîle namaz kılan birisine, farz kılan birisinin uyabileceğini belirtmişlerdir. Ebû Hanîfe ve İmam Malik ise bu iktidânın sahih olmadığını belirtmişlerdir.⁴⁵⁴

Mezheplerin yapmış oldukları bu değerlendirmelerden, Muâz b. Cebel'in kıldığı olduğu ilk namazın farz; kavmine kıldırıldığı namazın ise nafîle namaz sayıldığını anlamaktayız. İhtilaf ise nafîle namaz kılan bir imama farz namaz kılan bir cemaatin namazının sahih olup olmayacağı hususundadır. İmam-Hatibin dikkat etmesi gereken husus şudur ki; bu gibi durumlarda mezhep farklılığına dikkat ederek cemaatini bilgilendirmesi ve kendisinin de bilgisi neticesinde amel etmesidir.

⁴⁵⁰ Bu değerlendirmeler ve hadisin senet-metin değerlendirmeleri için bk. İbn Hacer, *Feth'ul-bârî*, 2: 176.

⁴⁵¹ Buhârî, Ezan 39; Müslim, Salât, 90, 95; Nesâî, İmâme, 40; İbn Mâce, İkâme, 146.

⁴⁵² Yeniçel ve Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 450, 451.

⁴⁵³ Buhârî, Ezan, 66; Müslim, Salât, 178; Ebû Dâvûd, Salât, 68; Nesâî, İmâmet, 41; İbn Mâce, İkâme, 48.

⁴⁵⁴ İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahihü'l-Buhârî*, 6: 240, 241.

2.1.11.5. Teyemmümle İmamlık

Amr b. el-Âs (ö. 43/664), Zatu's Selâsil gazvesinde teyemmüm ile namaz kıldırıştır. Kendisi; guslelerse helak olacağından korktuğu için teyemmüm ile sabah namazını cemaate kıldırıldığını ve Hz. Peygamber'in kendisine "Ey Amr! Sen arkadaşlarına cünüp olarak mı namaz kıldırdın" diye sorduğunda, "Kendi kendinizi (tehlikeye atarak) öldürmeyin. Allah size karşı çok merhametlidir"⁴⁵⁵ âyet-ini okuyup gusül almaktan kendini engelleyen hava şartlarını anlattığını belirtmiş, bunun üzerine de Allah Rasûlü'nün güldüğünü bildirmiştir.⁴⁵⁶

Burada Amr b. el-Âs'ın gusül almasına engel olan suyun bulunmaması değil, havanın soğuk olmasıdır ve Hz. Peygamber'in bu olay üzerine gülümsemesi ve reddetmemesi bu halde teyemmümüm cevazına delil sayılmıştır. Hattâbi'ye göre bu durumda suyun kullanılmasının imkânsız olması, suyun bulunmaması ile denk tutulmuştur.⁴⁵⁷

Bu durumdaki kişi, Ebû Hanefî'ye göre hem hizada hem de seferde teyemmümle namazlarını eda edebilir. İmameyne göre ise bu durum sadece sefer hali ile sınırlıdır. İmam Şâfiî'ye göre ise; yıkandığı takdirde helak olacağından korkan kişi, teyemmümle namazını kılar; ancak daha sonra suyu bulması halinde tekrar namazını iade eder. Amr b. el-Âs'ın sadece teyemmüm alıp namaz kıldığı ve teyemmümle namaz kıldırıldığı yönünde iki farklı minvalde de rivâyetler vardır. Beyhâki'ye göre; Amr'ın hem teyemmümle abdest aldığı hem de namaz kıldırıldığı ihtimal dâhilindedir.⁴⁵⁸

Bu durumda Amr b. el-Âs'ın teyemmümle namaz kıldırılmış olma ihtimali kabul edilirse, kendisinin siyasi konumu, ordu komutanı olması, Arapların dâhilerinden sayılması ve Hz. Ömer'in "Amr dünyada kaldıkça hep idareci olmalıdır."⁴⁵⁹ gibi değerlendirmeleri ve abdestli olanın teyemmümlü imama iktidasının caiz olması⁴⁶⁰ dikkate alınarak imamlığı başkasına bırakmadığı anlaşılabilir.

⁴⁵⁵ Nisa, 4/29.

⁴⁵⁶ Buhârî, Teyemmüm, 7; Ebû Dâvûd, Salât, 126.

⁴⁵⁷ Değerlendirmeler ve detaylı bilgi için bk. Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd* 1: 365-367.

⁴⁵⁸ Yeniçel ve Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 41-43.

⁴⁵⁹ Amr b. Âs hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Önkâl, "Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 79-81.

⁴⁶⁰ Cezîrî, *el-Fıkhü ala'l-mezâhibi'l-erbea*, 1: 449; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 129.

2.1.11.6. İmam-Hatibin Görevden Azli

Rivâyet edildiğine göre bir kişi bir cemaate imam olmuş ve bu esnada kibleye tükürmüştür. Olaya şahit olan Hz. Peygamber “(Bu kişi) size imamlık yapmasın” buyurmuştur. Bu şahıs başka bir zaman tekrar imamlık yapmak isteyince, Ashâb kendisini engellemişler ve olanları anlatmışlardır. Bu kişi daha sonra durumu Allah Rasûlü’ne arz etmiş ve “Sen Allah ve Rasûlü’ne eziyet ettin.” cevabını almıştır.⁴⁶¹

Bu ve bu minvalde gelen hadis-i şeriflere ve açıklamalara baktığımızda birkaç hususa dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. Malumdur ki; İslâm’ın ilk yıllarında mescitlerde halı vb. sergiler bulunmuyordu. Bunlardan birisi mescitlerin temiz tutulması,⁴⁶² bir diğeri de kible tarafına tükürmek sureti ile mescidi kirleten bir imamın bir nevi görevden azlidir. Konumuzla bağlantılı olan kısım bu imamın görevden azledilmesidir.

Yapılan açıklamalarda bu olayın Medine’ye gelen bir grup içerisinde cereyan ettiği, önceden namazını kılan Hz. Peygamber’in bu olaya şahit olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca, namazı kıldırın bu kişinin, Allah Rasûlü tarafından, öğle namazını kıldırarak görevlendirildiği, yaşanan olay üzerine ikindi namazı için ise başkasının görevlendirildiği de belirtilmektedir. Her iki yorumun devamı ise şöyledir: Görevden el çektirildiğini öğrenen kişi Allah Rasûlü’ne gelmiş ve “Sen Allah ve Rasûlü’ne eziyet ettin.” cevabını almıştır.⁴⁶³

Bu rivâyetlere göre anlaşılmaktadır ki; tükürük, namazı bozmamasına rağmen imam görevden azledilmiştir. Sebep olarak ise “eziyet etme” durumu gösterilmiştir. Bu açıklamadan maksat ise Allah’ın razı olmayacağı bir iş yapması ve imametın edep ve adabına uymamasıdır. Ayrıca burada Allah Rasûlü’nün yasakladığı bir şeye muhalefet etmek, Allah’a eziyet etmek olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶⁴ Zira Hz. Peygamber’in mescitlere tükürülmemesi yönünde uyarıları mevcuttur.⁴⁶⁵ Ayrıca Allah Rasûlü’nün bu sözü sakındırma maksatlı söylediği, “Allah; Allah ve Rasûlü’ne eziyet edenlere dünya ve ahirette lanet etmiştir ve onlara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.”⁴⁶⁶ âyetinin hükmü

⁴⁶¹ Ebû Dâvûd, Salât, 21.

⁴⁶² Tirmizî, Fedâilü’l-Kur’ân, 19; Ebû Dâvûd, Salât, 16.

⁴⁶³ Ebû Dâvûd, Salât, 21; Azîmâbâdî, *Avnü’l-ma’bûd*, 2: 105-107.

⁴⁶⁴ Azîmâbâdî, *Avnü’l-ma’bûd*, 2: 105-107.

⁴⁶⁵ Buhârî, Salât, 36, 37, Edeb, 75; Müslim, Mecâsid 51, 55, 56, Zühd, 74; Tirmizî, Cum’a, 49; Ebû Dâvûd, Salât, 22.

⁴⁶⁶ Ahzab, 33/57.

altına girmeyeceği veya bu kişinin münafık olduğu ve ilgili âyet-i kerimenin hükmü altına dahil olacağı şeklinde iki farklı yorum da yapılmıştır.⁴⁶⁷

İlgili hadislerden ve değerlendirmelerden anladığımız kadarıyla, Hz. Peygamber'i "Bu adam size bir daha namaz kıldırmasın." şeklinde bir söz söyleyecek derece de sinirlendiren husus, malum kişinin imametin gerektirdiği adaba riâyet etmemesidir. Görevlinin bu ilkelere riâyet etmemesi sonucunda da su-i misal ortaya çıkacaktır ve netice de toplumun fesadı kaçınılmaz olacaktır. Zira imamlar önderdir. Hem hayra hem de şerre örnek olabilirler. Bundan dolayı başta bu alandaki görevliler olmak üzere, bu hadiseden ders çıkarmak isteyenler, imamet müessesesinin gerekliliğinden olan ilke, kural ve adabı iyi bir şekilde öğrenmelidirler. Nebevî çizgide bir vazife yapmaya dikkat etmelidirler. Bazı vazifelere riâyet etmemenin görevden azledilebilecek derece de kabih bir iş olduğunun bilincinde olmalıdırlar.

Bu fikhî hükümlerin dışında diğer fikhî meselelerden olan sabîy-i mümeyyizin imamlığı,⁴⁶⁸ a'mânın imameti,⁴⁶⁹ gibi bazı meseleler, yukarıda değinildiği için tekrar bu aşamada ele alınmamıştır.⁴⁷⁰

2.1.12. İmamın Cemaati Kendisinden Razi Etmesi ve Cemaate Duası

Şüphesiz imamlık değerli bir müessesedir. Yukarıda de değinildiği gibi önemi hakkında birçok rivâyet mevcuttur. Bunun yanında tehditkâr rivâyetler de mevcuttur. Namazı kabul edilmeyecek üç kişiden birinin, kendisini istemeyen bir topluluğa imamlık yapan kişinin olduğu,⁴⁷¹ yapılması helal olmayan üç şeyden birisinin, imamın cemaati, bırakıp da sadece kendisi için dua yapması⁴⁷² ve kendisinden hoşlanmayan bir

⁴⁶⁷ Yeniçel ve Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 251, 252.

⁴⁶⁸ Detaylı bilgi için "Hz. Peygamberin Ashabına İmamlığı Öğretmesi" başlığı altındaki Amr b. Selime rivâyetine bakınız. Ayrıca hadis-i şerif rivâyetleri için bk. Buhârî, Megâzî, 53; Ebû Dâvûd, Salât, 61; Nesâî, İmâme, 11.

⁴⁶⁹ İlgili rivâyetler ve değerlendirmeler için bk. Buhârî, Salât, 46; İbn Mâce, Mecâsid, 8; Nesâî, İmâme, 10 ve "İmam-Hatıpte Aranan Diğer Şartlar" başlığına bakınız.

⁴⁷⁰ Bu meselelerden birisi de imamın namazı cemaatten daha yüksek bir yerde kılması ve bu halde cemaate namaz kıldırmasıdır. Bu husus mezhepler arsında ihtilafı olup, Hanefi Mezhebi'ne göre bu şekilde kılınan namaz mekruhtur. Ancak imamın yanında, cemaatten bir kişinin olması halinde ve bu namazın talim için kılınıyor olması halinde, bu namaz mekruh olmaz. Ayrıca Bilmen bu kerahetin, imamın cemaatten bir arşın aşağıda ya da yukarıda, yalnız başına durması halinde oluşacağını belirtmiştir. İlgili rivâyetler ve ihtilaflar için bk. Ebû Dâvûd, Salât, 67; Azîmâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd*, 2: 216-219; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 130; Yeniçel ve Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 444, 445.

⁴⁷¹ Tirmizî, *Mevâkıf*, 149; Ebû Dâvûd, Salât, 63; İbn Mâce, İkâme, 43.

⁴⁷² Tirmizî, Salât, 265; Ebû Dâvûd, Tahâret, 43; İbn Mâce, İkâme, 31.

cemaate imamlık yapan kişinin, namazının başından bir karış yukarıya geçmeyeceği⁴⁷³ şeklinde aktarılan rivâyetler bu minvaldedir. Yapılan açıklamalara baktığımızda cemaatin görevliyi istememe durumunun, imamın namazı geç kıldırması⁴⁷⁴ gibi dini bir sebebe⁴⁷⁵ bağlı olması gerektiğini anlamaktayız.

Gerek maddi gerekse manevi olarak, cami ve cemaatin imarından sorumlu olan imam-hatiplerin en fazla dikkat etmesi gereken hususlardan birisi de, cemaatin gönül dünyasına girmeye çalışmasıdır. Gerek bilgisi gerekse kabiliyetini kullanıp etkili bir hizmet sunabilmek için, öncelikle kendisinden kaynaklanabilecek sorunların oluşmaması, herhangi bir sorun oluşması halinde de sunmuş olduğu din hizmetini inkıtaya uğratmadan, bu problemin derhal ortadan kalkması için çaba sarf etmelidir. “Eğer sen sert, katı kalpli biri olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi.”⁴⁷⁶ ilâhî buyruğuyla desteklenen ve nebevî bir yöntem olan letafet ve zarafet ehli olmaya çalışmalı, problemleri irdeleyip anlayan ve çözebilen bir yapıya sahip olmalıdır. İdareci kimliğini ön plana çıkararak, diz hizmetinde memnuniyet oranını artırmalıdır.

Çalışmamızın bu aşamasına kadar hadis edebiyatı içerisinde imamlık mesleği ile alakalı olan ve günümüz din hizmetine katkı sunacağını düşündüğümüz rivâyetleri ele alıp bir metin inşa etmeye çalıştık. İmamlık mesleğinin önemi, Hz. Peygamber zamanındaki bazı imamların incelenmesi, imamlıkta dikkat edilmesi gereken hususlar gibi doğrudan konumuzla alakalı meseleler üzerinden bir değerlendirme çalışması yapmaya gayret ettik. Bu çalışmamızda gerek ilgili rivâyetlerin bir arada bulunması gerekse yapılan değerlendirmelerle, özellikle bu alanda hizmet sunan kişilere katkı sunulması amaçlanmıştır. Çalışmamızın bu aşamasından sonra hadis edebiyatından seçilen çeşitli rivâyetler çerçevesinde müezzinlikle alakalı meseleler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

⁴⁷³ İbn Mâce, İkâme, 43.

⁴⁷⁴ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, thk: Kâmil Uveyza (Suudî Arabistan: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419/1919), 1: 1624.

⁴⁷⁵ Yeniél ve Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 439, 440.

⁴⁷⁶ Âli İmrân, 3/159.

2.2. HADİS RİVAYETLERİ ÇERÇEVESİNDE MÜEZZİN-KAYYIMLIK

2.2.1. Müezzin-Kayyımlığın Önemi

Yukarıda lügat ve ıstılah manalarına değinilen ezan, İslâm'ın kutsal değerlerinden birisidir. Dinî bir çağrı ve iletişim aracıdır. Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in (a.s) Allah'ın kulu ve elçisi olduğu, günde beş defa ezan vasıtası ile ilan edilmektedir. Ve insanlar her defasında, bu vasıta ile namaza çağrılmaktadır. Hem mana ve muhtevası bakımından hem de asırlardır dünyanın hemen hemen her yerinde icra ediliyor olması bakımından ezan, evrensel bir çağrı ve iletişim aracı haline gelmiştir. Müslümanları bir araya getiren, cemaat şuurunun pekiştirilmesine vesile olan ilâhî bir vasıtaadır. Bu kutsal değeri günde beş defa icra eden kişilere de müezzin denilmektedir. Müezzinler, ezan okumak, ikâmet getirmek, caminin çeşitli işlerinden mesul olmak, imam olmadığında namaz kıldırarak gibi birçok görevi yerine getirirler.⁴⁷⁷

Asırlardır cami merkezli din hizmetleri, genel itibariyle imam-müezzin iş birliği ile devam edegelmiştir. İkisini birbirinden ayırmak ve ayrı düşünmek, imkân dâhilinde değildir. Her ne kadar görev dağılımları ayrı ayrı gösterilse de caminin açılıp kapatılması, hangi şart ve durumda olursa olsun, caminin ibadete hazır hale getirilmesi, cemaatin huşu ve huzur içerisinde ibadetlerini yapabilmelerinin sağlanması, caminin temizlenmesi, ezanların okunması, namazların kıldırılıp, hutbelerin icra edilmesi, vaaz vb. irşat programlarının yapılması gibi birçok hizmet bu görevlilerin iş birliği neticesinde icra edilmektedir. Bununla beraber kadrosu "A, B ve C" grubu olarak belirtilen camilerde, caminin ibadete hazırlanması gibi teknik boyutundaki vazifeler genel itibariyle müezzinler marifetiyle gerçekleştirilmektedir.⁴⁷⁸

Buraya kadar bir takım teknik bilgilerle konunun önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Teknik bilgilerin yanında, rivâyet boyutunda da konunun ele alınması

⁴⁷⁷ Aktarılan hadis-i şerifler ve değerlendirmelerden müezzin-kayyımların önemi ve birçok görev icra ettikleri anlaşılmaktadır. Bu görevler neticesinde ise ücret alıp alamayacağı hususu tartışmalıdır. Hz. Peygamber bazı rivâyetlerinde, müezzinin ezanına karşı ücret almaması gerektiğini belirtmiştir. (Buhârî, Vitir, 1; Müslim, Salât, 186; Tirmizî, Salât, 155; Ebû Dâvûd, Salât, 40; İbn Mâce, Ezan, 3.) yapılan değerlendirmelere bakıldığında, Kur'ân öğretme, fıkıh öğretme, ezan okuma gibi, zorunlu olarak yapılması gereken görevlerde ücret alınması caiz görülmüştür. Hanefi Mezhebi'nde de ilk dönemlerde verilen fetva bu doğrultudadır. Ancak daha sonraları bu görevleri yapacak kişilerin azlığı ve düzenli bir şekilde yapılmadığı takdirde, ezanın okunmama, fıkıh öğretilmeme endişesi olması sebebiyle caiz görülmüştür. Yeniçeli, Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 292-294.

önemlidir. Zira Hz. Peygamber'in ezan ve müezzinle ilgili birçok hadis-i şerifi vardır. Burada belirtilen başlık her ne kadar müezzin-kayyımlıkla alakalı olsa da ezan ile müezzinlik bir bütün olması sebebiyle, ezan ve müezzinlikle alakalı rivâyetler beraber ele alınacaktır.

Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen hadis-i şerife göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Namaz için ezan okunduğu zaman şeytan arkasını döner, ezanın sesini duyamayacağı bir yere kadar, yellene yellene (hızlıca) kaçar. Ezan bitince de geri gelir.”⁴⁷⁹

Bedrettin Aynî (ö. 855/1451) yapmış olduğu değerlendirmede, ezanın; şeytana eziyet verip onu kaçırarak derecede bir fazilete sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca değerlendirmelerinin devamında, Şeytan'ın kaçmasının, ezanın bu faziletinin delili olduğuna, zira kendisine eziyet veren bu fazilet ezanda bulunmasaydı, şeytanın kaçmamış olacağına, ek olarak da ezandaki bu faziletin, ezanı icra eden müezzinde de bulunduğu dikkat çekmiştir.⁴⁸⁰ Bu açıklamalar da hem müezzinin hem de ezanın önemini ortaya koymaktadır.

Müezzinliğin önemini vurgulayan bir rivâyette Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur; “Müezzinler kıyamet günü boyunları en uzun olan insanlar olacaktır.”⁴⁸¹

Enes b. Malik'ten (ö. 93/711) rivâyet edildiğine göre ise, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Müezzinin ezan okuduğunu işittiğiniz zaman, onun söylediğini aynen tekrar ediniz. Sonra bana salavat getiriniz. Kim bana bir salavat getirirse, Allah da o kimseye on defa rahmet eder. Sonra Allah'tan benim için, cennette bir makam olan vesileyi isteyiniz. O makama Allah'ın kullarından sadece bir kul kavuşabilecektir ki, o kimsenin ben olacağını ümit ediyorum. Her kim benim için vesile isterse, ona şefaetim vacip olur.”⁴⁸²

İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber: “Kim yedi sene Allah rızası için müezzinlik yaparsa cehennem ateşinden kurtulacağı yazılır.”⁴⁸³ buyurmuştur.

⁴⁷⁸ Müezzin-Kayyımların görevleri hakkında detaylı bilgi için bk. Mevzuat Bilgi Sistemi, “Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği”, erişim tarihi: 20 Mart 2020 <http://www.mevzuat.gov.tr>.

⁴⁷⁹ Buhârî, Ezan, 4; Müslim, Salât, 16; Ebû Dâvûd, Salât, 31; Nesâî, Ezan, 30.

⁴⁸⁰ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâri İhyâi't-türâsi'l-arabî, 't.y.'), 5: 111.

⁴⁸¹ Müslim, Salât, 14; İbn Mâce, Ezan, 5.

⁴⁸² Müslim, Salât, 11; Ebû Dâvûd, Salât, 36. Ezan ve ezan okumanın önemi hakkında diğer rivâyetler için bk. Buhârî, Ezan, 4, 9; Müslim, Salât, 14-18; Ebû Dâvûd, Salât, 60.

⁴⁸³ Tirmizî, Salât, 39; İbn Mâce, Ezan, 5. Bir diğer rivâyette “on iki yıl” kaydı geçmektedir. Bk. İbn Mâce, Ezan, 5.

İbn Ömer'den (ö. 73/693) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber kıyamet gününde misk yığınlarının üzerinde olan üç kişiden birinin, günde beş defa namaza çağıran müezzinin olduğunu ve herkesin bu kişilere imreneceğini belirtmiştir.⁴⁸⁴

Ebû Hüreyre'den aktarılan farklı bir rivâyette ise Hz. Peygamber; “İnsanlar ezan okumaktaki ve ilk saftaki sevabı bilselerdi ve bunun için de kura çekmekten başka bir yol bulamasalardı, mutlaka kura çekerlerdi.”⁴⁸⁵ buyurarak farklı bir açıdan ezan ve müezzinliğin önemini vurgulamıştır.

2.2.2. Ezanın Teşri Kılınışı, Metni ve Makamları⁴⁸⁶

Ezanın teşri kılınmasından önce cemaatin namaza çağırma usulü,⁴⁸⁷ ezanın teşri aşaması,⁴⁸⁸ ilk müezzin olarak Hz. Bilal'in müezzinliği⁴⁸⁹ ve Asr-ı Saâdet'te ilgili bir takım bilgilere yukarıda değinilmiştir. Burada ise bir takım ek bilgiler sunulacaktır.

Ezan sözleri şu şekildedir:

اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ،
أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ،
أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ
حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ،
حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ،
اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ⁴⁹⁰

Ezan metni, ilk tekbiri dört defa diğerleri ikişer defa tekrarlanan yedi ibareden oluşmaktadır. Ezanın metni, yukarıda isimleri zikredilen sahabîlerin rüyalarının Hz. Muhammed'in (a.s) tasvipleri sonucunda oluşmuş şeklidir. Ancak sabah namazları için okunan ezana ilave olarak eklenen “es-Salâtü hayrun mine'n-nevm” kısmı, ilk kez Hz.

⁴⁸⁴ Tirmizî, Birr ve Sıla, 54; Sıfatü'l-Cennet, 25.

⁴⁸⁵ Buhârî, Ezan, 9; Müslim, Salât, 129; Nesâî, Ezan, 31; Mevâkıt, 22.

⁴⁸⁶ Ezanın makamları hadis rivâyetleri ile doğrudan alakalı olmasa da konu bütünlüğünün sağlanması açısından değinilmiştir.

⁴⁸⁷ Ezanın teşri kılınmasında önce “Essalâtü camiatün” ibaresi ile insanlar namaza çağırılmıştır. İlgili rivâyetler için bk. Buhârî, Kûsûf, 3; Müslim, Kûsûf, 1; Müslim, Fiten, 19; Ebû Dâvûd, Salât, 264; Nesâî, Kûsuf, 11, 13. İbn Hacer'in değerlendirmesine göre bu ifade Cebrâil'in namaz vakitlerini beyan etmek için gelmesi ile Hz. Muhammed'in (a.s) emri olarak uygulanmıştır. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 2: 4, 80, 81.

⁴⁸⁸ Ezanın teşri aşaması ile ilgili hadis rivâyetleri için bk. Buhârî, Ezan, 1; Müslim, Salât, 1; Ebû Dâvûd, Salât, 27; Tirmizî, Salât, 25; İbn Mâce, Ezan, 1; Nesâî, Ezan, 1.

⁴⁸⁹ Neccarogullarından bir kadının evinin çatısına çıkarak ilk ezanı okuyan Bilâl-i Habeşî'dir. Bk. Buhârî, Ezan, 1, 3; Ebû Dâvûd, Salât, 27, 28.

⁴⁹⁰ Buhârî, Ezan, 1; Tirmizî, Salât, 26; Nesâî, Ezan, 3, 5; İbn Mâce, Ezan, 1; Ebû Dâvûd, Salât, 27.

Bilal tarafından söylenmiş, Hz. Peygamber'in onayı ile ezana eklenmiştir.⁴⁹¹ Ayrıca ilk müezzinlerden olan Ebû Mahzûre de sabah namazına eklenen bu kısım, kendi okuduğu sabah ezanlarında eklediğini söylemiştir.⁴⁹²

Ezanın sözleri ile ilgili olarak söylenilmesi gereken husus daha vardır ki; o da bazı özel durumlarda ezan okunurken, “hayya ala’s-felâh” kısmından sonra, “essalâtü fi büyütiküm, sallû fi rihâliküm” şeklinde ibarelerin söylenmesidir. Aşırı yağmur, çamur vb. cemaatin camiye gelmesinin zor olduğu durumlarda “namazlarınızı evlerinizde, eşyalarınızın yanında kılın” şeklinde uyarılar yapılmıştır.⁴⁹³

Ezanın teşri aşamasında istişarelerde öne sürülen, mescidin tepesine bayrak dikilmesi, Yahudilerin âdeti olması sebebiyle boru çalınması, Mecûsi inanış olan ateş yakılması gibi öneriler Hz. Peygamber tarafından kesin bir şekilde reddedilmiştir. Bununla beraber bir çağrı usulünün oluşmaması sebebiyle Hz. Peygamber'in derinden hüznü olduğu ve hatta bir şey yemeden yattığı da rivâyet edilmektedir ki,⁴⁹⁴ üzüntüsünün en büyük belirtisidir. Bu duruş tamamıyla orijinal olan İslâmî bir çağrı usulü ezanın doğmasına zemin hazırlamıştır. Neticesinde Abdullah b. Zeyd'in rüyasında gördüğü,⁴⁹⁵ Hz. Ömer'in de aynı rüyayı gördüğünü söylemesiyle kararlaştırılan İslâmî çağrı usulü ezan,⁴⁹⁶ ilk defa Hz. Bilal'in⁴⁹⁷ gür sesiyle yankılanmıştır.

Ezan sahabîlerin rüyalarıyla teşri kılınmıştır. Bu esnada Cebrail'in vahiy getirdiği de rivâyet edilmiştir.⁴⁹⁸ Ayrıca ezan ile Hz. Peygamber'in isminin övülmesi de, bizzat kendisi tarafından değil, sahâbenin dili ile olmuştur. Bu da münasip bir vakia olmuştur ve ezanın orijinal bir İslâmî usul olmasına katkı sağlamıştır. Netice de Yahudiler bile ezan konusundaki hayretlerini gizleyememişler ve “Ey Muhammed! Daha önce hiç bilinmeyen bir çağrı usulü ortaya koydun”⁴⁹⁹ diyerek hayretlerini ortaya

⁴⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 1: 247.

⁴⁹² Ebû Dâvûd, *Salât*, 31; Nesâî, *Ezan*, 15; İbn Mâce, *Ezan*, 3.

⁴⁹³ Buhârî, *Ezan*, 18, 40, Cum'a, 13; Müslim, *Salâtü'l Müsâfirîn*, 22-30; Nesâî, *Ezan*, 17. Günümüzde de yaşanan covid-19 virüsü sebebiyle, 16 Mart 2020 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın aldığı kararla, camilerde hem Cuma hem de vakit namazların kılınmasına ara verilmiştir. Gerekli uyarılar da ezanlardan sonra yapılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kurumsal”, erişim: 30 Mart 2020, <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29402/cami-ve-mescitlerde-cuma-ve-vakit-namazlarin-cemaatle-kilinmasına-ara-verildi>.

⁴⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 1: 247.

⁴⁹⁵ Abdullah b. Zeyd bu ezanı üç gece üst üste rüyada gördüğünü söylemektedir. Bk. Ebû Dâvûd, *Salât*, 28; Tirmizî, *Salât*, 139; İbn Mâce, *Ezan*, 1.

⁴⁹⁶ Buhârî, *Ezan*, 1; Müslim, *Salât*, 1.

⁴⁹⁷ Hz. Peygamber sesinin daha güzel olması sebebiyle ezan okunması görevini Abdullah b. Zeyd'e değil, Hz. Bilal'e vermiştir. İlgili rivâyetler için bk. Tirmizî, *Salât*, 25; Ebû Dâvûd, *Salât*, 28.

⁴⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 2: 82.

⁴⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 2: 82, 93.

koymuşlardır. Bununla beraber ezanın teşri kılınışı Cum'a Sûresi ile de desteklenmiştir.⁵⁰⁰

Ezan ile ilgili yukarıda değinilen rivâyetlere bakıldığında hem ezanın hem de kametin rüyada gösterildiğini anlamaktayız. Bu hususta ihtilaf olmasa da, ezan ve kametin sözlerinin tekrarı hususunda ihtilaf vardır. Ezanın sözlerinin ikişer defa, kametin sözlerinin ise birer defa söyleneceği rivâyetleri olmakla beraber,⁵⁰¹ ezanın ve kametin sözlerinin ikişer defa söyleneceği yönündeki rivâyetler daha çoktur ve yaygınlık kazanmıştır.⁵⁰²

Ezanın ve kametin kaçar defa söyleneceğine baktığımızda, mezhepler bazında dört görüş ortaya çıkmaktadır. Mâlikîlere göre, ezanın bütün cümleleri ikişer ikişer okunur. Ancak şehadet kelimeleri, ilk ikisi kısık sesle, son ikisi de yüksek sesle olmak üzere dörder defa okunur. Bu uygulamaya ise terci' denir. Şâfiîler göre ise ezanın tekbir cümlelerinin terci' usulü ile toplamda dörder defa,⁵⁰³ diğer cümleler ise ikişer defa söylenir. Bu Mekkelilerin ezanı olarak bilinir. Hanefîlere göre ise sadece tekbirler dörder defa, diğer cümleler ise ikişer defa okunur. Bu ezan da Kûfelilerin ezanı olarak bilinmektedir. Hasan-ı Basri'nin (ö. 110/728) öncülüğünü yaptığı Basralılara göre ise ilk tekbirler dörder defa, son tekbire kadar üçer defa, son tekbir iki defa ve tevhit de bir defa olmak üzere toplamda cümlelerin sayısı on dokuz olana kadar tekrar edilir. Her bir görüşün kendine göre farklı delilleri vardır.⁵⁰⁴

Ezan mana ve muhtevası bakımından İslâm Dini'nde önemli bir yere sahip olmakla beraber; okunuş tarzı, makamları ile de müminlerin kalbine huzur veren, dini duygularını canlandıran, ibadete olan isteklerini artıran önemli bir vasıttır. Bundan dolayı asırlardır ezanların makamlarına önem verilmiş, hala da verilmektedir. Genellikle sabah ezanları saba, öğle ezanları uşşak, ikindi ezanları rast, akşam ezanları segâh, yatsı ezanları da hicaz makamlarında okunmuştur. Ayrıca ezanların ırak, eviç, neva, bayâtî,

⁵⁰⁰ Cum'a, 62/9; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 434.

⁵⁰¹ Buhârî, Ezan, 2; Müslim, Salât, 2, 3; Nesâî, Ezan, 2; İbn Mâce, Ezan, 2.

⁵⁰² Özpınar, *Ezani Anlamak*, 33.

⁵⁰³ 'Allahü Akber' cümlesi toplamda sekiz defa söylenir: Yeniç ve Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 292-294.

⁵⁰⁴ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî el-Endelüsî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-müktesid*, thk: Heşim Cuma' Hilal (Lübnan-Beyrut: Dâru Mektebe-i Maarif, 1433/2012), 112, 113.

dikleş hâverân, hüzzam, hüseyinî gibi makamlarda okuduklarına da şahit olunmaktadır.⁵⁰⁵

Gerek müminlerin dini duygularını harekete geçirip ibadete sevk etmede, gerekse diğer insanları İslâm'a ısındırma hususunda, ezanın aslına uygun bir şekilde okunmasının yanında, makamlı bir şekilde okunmasının da önemi büyüktür. Bundan dolayı sahada görev yapan müezzinlerin gerek atanmadan öne gerekse atamalarından sonra ses, seda, makam ve talim eğitimlerine azami önem verilmelidir.

2.2.3. Ezan ve İkâmetin Hükümü ve Bazı Şartlar

Ezanın sözlerinin kaçar defa tekrar edileceği hususunda âlimlerin ihtilafı olduğu gibi, ezanın hükmünde de âlimlerin ihtilafı olmuştur. Bu durum, namazın münferit kılınması veya cemaatle kılınması, seferde veya hazarda olması gibi açılardan değerlendirilmiş, sonucunda bazı âlimlere göre sünnet, bazı âlimlere göre de vacip hükmü verilmiştir. Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin ittifakına göre, ister münferit kılınan namazlar için olsun, isterse cemaatle kılınan namazlar için olsun, ezan okumak sünnet-i müekkeddir.⁵⁰⁶ Ayrıca ezanın okunma vakti hususunda ise bütün âlimlerin ittifakına göre vaktinden önce ezan okunamaz. Sadece sabah namazının ezanının vakti hususunda ihtilaf vardır.⁵⁰⁷

Ezan gibi kametin hükmünde de ihtilaf edilmiştir. Zahiriler mutlak manada bir farz veya namazın farzlarından bir farz olduğunu belirtmekle beraber, ulemanın ekserine göre kamet, müekket sünnettir. Kametin sözlerinde de aynı ihtilaf mevcuttur. Hanefilere göre kametin sözleri ezan gibi ikişer ikişer defa; Maliklere göre ilk tekbirler ikişer defa, geri kalan sözleri birer defa; Şâfiîlere göre ise ilk tekbirler ve “kad kâme”

⁵⁰⁵ Ahmet Hakkı Turâbî, “Cami Musikisi”, *Cami Yazıları*, tsh: İsmail Derin (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 161.

⁵⁰⁶ Kur'ân-ı Kerîm'den ezanın delili için bk. Cum'a, 62/9; Mâide, 5/58.

⁵⁰⁷ Ezanın hükmü ve vakti ile ilgili ihtilaflar için bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 113, 114. Ayrıca ezan ve kametle ilgili mezhepler arasında bazı ihtilaflı meseleler vardır. Bu meselelerden bazıları şunlardır: Kamet ezan okuyan tarafından mı yapılmalıdır? Ezan okunurken konuşulabilir mi? Bu esnada abdestli olmak ve kıbleye yönelmek şart mıdır? Buluş çağına ermiş olmak ve ezanı ayakta okumak şart mıdır? Ezan okuma karşılığında ücret almak caiz midir? İlgili şartlar ve mezhepsel ihtilaflar için bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 115 vd. Ayrıca Hanefilere göre sabah namazı ezanının da vaktinden önce okunması sahih değildir. Bu konuda varid olan rivâyetler ise yorumlanır ve denilir ki; sabah namazı vaktinden önce okunan ezanlar uyuyanları tesbihat veya nafile namaz kılmaları için bir uyarıdır. Sabah namazının ezanı yerine geçmez. Bk. Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erbea*, 1: 334.

kısmı ikişer, geriye kalan kısımları ise birer defa söylenir. Hanbelilere göre ise kametin sözlerinin tekrarında muhayyerlik vardır.⁵⁰⁸

Ezan ve kamet hususunda tartışılan bir diğer mevzu ise kadınlar için gerekli olup olmadığıdır. Cumhuru ulemaya göre kadınlara ezan ve kamet gerekmemektedir. İmam Malik; “Kamet yaparlarsa güzel olur” demiştir. İmam Şâfiî ise hem ezan okumalarını hem de kamet yapmalarını güzel görmüştür.⁵⁰⁹

Çalışmamızın bu aşamasında bazı rivâyetlerden oluşturulan ezanın şartlarına bakmanın önemli olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü ezan ve kametin, Hz. Peygamber’in rivâyetleri ve uygulamaları ile mezheplerin değerlendirmeleri çerçevesinde, aslına uygun bir şekilde eda edilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı bu aşamada bazı rivâyetler ve mezhepsel açıklamalar çerçevesinde bir takım hususa değinmeye çalışacağız. Bun aşamada ezanın şartları üzerinde durulacaktır.

Hanefî mezhebine göre ezanda niyet şart koşulmasa da, Şâfiîlere göre şarttır. Ezan cümleleri arasına, uzunca bir bekleyiş, az veya çok konuşma gibi bir fasıla girmemelidir. Hanbeliler dışındaki âlimlerce, bu muvâlât şartı ittifakla kabul edilmiştir. Ezanın cümlelerini sırayla söylemek yani tertip ise Hanefiler dışında üç mezhebin ittifakıyla gerekli görülmüştür. Tertibe dikkat etmeden okunan ezan geçersiz sayılmıştır. Hanefilerde ise tertibe dikkat edilmeden okunan ezan sahihtir; ancak böyle bir ezanın okunması mekruh görülmüştür.⁵¹⁰ Ayrıca üç mezhebin ittifakı ile ezan okuyan kişinin, Müslüman, akıllı ve erkek olması gerekmektedir. Bunlar ezanın sıhhat şartlarıdır. Ancak Hanefilere göre kâfirin, kadının, hünsa, deli ve sarhoşun ezan okuması halinde, bölge üzerinden ezan borcu kalkar; ancak kadın dışında kâfir, deli vb. kişilerin okuduğu ezana itimat edilmez. Bir kişinin ezanına itimat edilip, vaktin girdiğinin anlaşılabilmesi için, kadın bile olsa, adil bir Müslüman, akıllı ve namaz vakitlerini bilebilen bir mümeyyiz olması gerekmektedir.⁵¹¹ Bu açıklamalardan Hanefî Mezhebi’nin bir müezzinde aradığı şartları görebilmekteyiz.

Ebû Hüreyre’den aktarılan bir rivâyette Hz. Peygamber: “Ezan abdestli olarak okunmalıdır”⁵¹² buyurmuştur. Bu rivâyet, ezanın abdestli okunmasını istemektedir. Ancak mezhepsel boyutta ezanın abdestli okunması mendup görülmüştür. Diğer

⁵⁰⁸ Mezhepsel ihtilaf ve delilleri için bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 116 vd.

⁵⁰⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 117.

⁵¹⁰ Mezhepsel ihtilaflar ve delilleri için bk. Cezîrî, *el-Fıkhu ala’l-mezâhibi’l-erba*, 1: 333, 334.

⁵¹¹ Bk. Cezîrî, *el-Fıkhu ala’l-mezâhibi’l-erba*, 1: 335.

⁵¹² Tirmizî, *Salât*, 34.

menduplar ise; müezzinin sesinin güzel ve yüksek olması, ezanın minare ya da mescidin çatısı gibi yüksek bir yerde, ayakta okunması, insanlara duyurmak gibi bir özrün olmaması halinde, müezzinin ezan esnasında kibleye dönmesidir.

2.2.4. Ezanın Eda Ediliş Şekli ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Ezan ve kametin eda ediliş şekli ilk olarak Hz. Peygamber'in isteği üzerine, Abdullah b. Zeyd tarafından Hz. Bilâl'e öğretilmiştir.⁵¹³ Böylece ilk ezan ve kamet uygulaması başlamıştır. Daha sonra ise Ebû Mahzûre gibi bazı sahâbeye, ezanın eda şekli Hz. Peygamber tarafından öğretilmiştir.⁵¹⁴ Asırlardır bu öğretiyle icra olunmaya devam eden ezan ve kametler bütün peygamberlerin davet ettiği tevhide⁵¹⁵ çağırmakta, şahadet cümleleri ile nübüvveti vurgulamakta, kurtuluş kaynağı olan namaza⁵¹⁶ davet etmektedir. Bu ilahi davetin icra aşamasında da uyulması gereken birtakım ilkeler mevcuttur. Burada kısaca dikkat edilmesi gereken bu hususlara değinilecektir.

Her kılınan namaz için ezan okuması ve kamet getirilmesi gerektiğini ifade eden birçok rivâyet vardır. Hz. Peygamber: “Namaz vakti gelince ezan okuyun, sonra kamet getirin”⁵¹⁷ buyurarak buna dikkat çekmiştir. Bu rivâyet-in değerlendirmesine baktığımızda şunu anlamaktayız ki ezan okuma emri her ne kadar çoğul olarak söylene de burada murad olunan, bir kişinin ezan okumasıdır.⁵¹⁸ Zira bir kişi ezana başlasa bir başkası da geri kalanını tamamlasa bu ezan sahih değildir.⁵¹⁹

Cabir b. Abdullah'tan (ö. 78/694) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Rasûlullah'ın müezzini, ezan okuduktan sonra biraz bekler, kameti yapmaz, ne zaman ki Allah Rasûlü'nü görürse o zaman kamet getirirdi.”⁵²⁰ Ezanda imamın gelmesi beklenmez; ancak kamette asıl olan müezzinin imamın gelmesini beklemesidir. Eğer imam safta ise ayağa kalkması, eğer cami dışında ise camiye girmesi müezzinin kamete başlayacağı vakittir.⁵²¹ Günümüzde imam odaları olarak ayrılan bölümden imamın çıkması, birinci saftan kalkması müezzin ile imam arasında bir işaret olarak

⁵¹³ Tirmizî, Salât, 25; Ebû Dâvûd, Salât, 28.

⁵¹⁴ Tirmizî, Salât, 26; Ebû Dâvûd, Salât, 28; İbn Mâce, Ezan, 2; Nesâî, Ezan, 5. Yukarıda değinilen bazı ihtilaflar da bu rivâyetlerin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

⁵¹⁵ Enbiya, 21/25.

⁵¹⁶ Mü'minûn, 23/1, 2; A'lâ, 87/14, 15.

⁵¹⁷ Buhârî, Ezan, 18; Tirmizî, Salât, 152; Nesâî, Ezan, 29; İbn Mâce, Ezan, 3;

⁵¹⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 143.

⁵¹⁹ Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erbea*, 1: 334, 335.

⁵²⁰ Buhârî, Ezan, 22; Tirmizî, Salât, 35; Ebû Dâvûd, Salât, 45;

⁵²¹ Keşmirî, *el-Örfü's-şezzi şerhu süneni't-Tirmizî*, 1: 216.

kullanılmaktadır. Ayrıca büyük camilerde gerek kamet başlangıcı gerekse tesbihatların edasında telefon vb. uzaktan haberleşme araçları da kullanılmaktadır. Tüm bunlar cemaatin huzurlu bir şekilde namazlarını eda edebilmeleri içindir.

Ele alacağımız bir diğer konu ise ezan okurken müezzinin sağa sola dönmesidir. Ebû Cuhafe'den (ö. 74/693) vârid olan bir rivâyete göre kendisi; Hz. Bilal'in ezan okurken sağa sola döndüğünü aktarmıştır.⁵²² Yapılan açıklamalarda "hayya ala's-salah" ve "hayya ale'l-felah" cümlelerine gelince, ezanın uzakta olan kişilere duyurulması için⁵²³ sağa sola dönüldüğünü görmekteyiz. Bu uygulama da Mâlikîlerin dışında üç mezhebe göre mendup sayılmıştır ve müezzin ayak ve göğsünü kableden çevirmeden sadece boynunu çevirmek sureti ile sağa ve sola döner.⁵²⁴ Eğer bu uygulamayı minarede yapıyorsa "hayya ala's-salah" kısmında minarenin sağına; "hayya ale'l-felah" kısmında ise minarenin soluna doğru, diğer kısımlarda ise kibleye dönük olarak ezan okurlar.⁵²⁵ Bu uygulama bilindiği gibi eski zamanlarda yüksek yerlerle beraber minarelerde başlamış olup, günümüzde ise cami içlerinde bile uygulanır hale gelmiştir.

Ezan okunurken tavsiye edilen hususlardan birisi de, ezan okurken sesin yükseltilmesidir. Ebû Hüreyre'den aktarılan bir rivâyette Allah Rasûlü: "Müezzinin sesinin ulaştığı yer nispetince günahı bağışlanır. Yaş ve kuru ne varsa sesinin ulaştığı yerdeki her şey ona şahitlik eder..."⁵²⁶ buyurmuştur. Bir diğer rivâyette de ezanı duyunca Şeytan'ın olanca gücüyle kaçacağı ifade edilmiştir.⁵²⁷ Bu ifadeler gerek hakiki manasında gerekse teşbih, temsil ve mübalağa olarak algılanabilmiştir. Hepsinde de varılan sonuç ezanın gür sesle okunması ve bu sebeple Allah'ın mağfiretinin bol olacağıdır. Ezan vesilesi ile insan, cin ve melek ne varsa hepsi tesbih etmektedir. Müezzin bu tesbihe sebep olduğu için, bu canlılar, yani ezanı duyup zikre dalan her şey, kıyamet gününde müezzin için şahitlik edecektir ve bu vesileyle Allah'ın bu kişiye mağfireti çok olacaktır.⁵²⁸ Günümüzde ezanın sesinin gür çıkması ile ilgili herhangi bir problem yoktur. Çünkü elektronik aletler kullanılmaktadır. Burada yaşanan iki problem

⁵²² Buhârî, Ezan, 19; Tirmizî, Salât, 142; Ebû Dâvûd, Salât, 34; Nesâî, Ezan, 13.

⁵²³ Ebû'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî, *Hâşiyetü's-Sindî alâ sünen-i Nesâî*, 2. Baskı (Halep: El-Matbûatü'l-İslâmiyye, 1406/1986), 2: 12.

⁵²⁴ Cezîrî, *el-Fıkhü ala'l-mezâhibi'l-erbea*, 1: 337.

⁵²⁵ Yeniçel, Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 330, 331.

⁵²⁶ Buhârî, Ezan, 5; Ebû Dâvûd, Salât, Nesâî, Ezan, 14. Ayrıca Allah Rasûlü ezanın sesinin çok çıkması için Hz. Bilâl'e ezan okurken parmaklarını kulaklarına sokmasını tavsiye etmiştir. Bk. Tirmizî, Salât, 144; İbn Mâce, Ezan, 5.

⁵²⁷ Buhârî, Ezan, 4; Müslim, Salât, 16; Ebû Dâvûd, Salât, 31; Nesâî, Ezan, 30.

⁵²⁸ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 2: 148.

bulunmaktadır. Bunlardan birisi, ezanı icra eden müezzine yöneliktir. Bu da müezzinin sesinin ezan okumaya uygun olmaması ve gerekli eğitimin alınmamış olmasıdır. Diğer de tekniksel olarak aletlerden kaynaklanan problemlerdir ki, bunlar da cihazın bozuk olması, yetersiz olması gibi problemlerdir. Bu iki sorunun çözülmesi ile hem Allah Rasûlü'nün yukarıdaki rivâyetleri doğrultusunda ezanlar okunmuş olacak hem de cemaati rahatsız etmeden, huşu içerisinde ve isteyerek dinleyebilecekleri, kendilerini kalben etkileyebilecek, usulüne uygun bir ezan icra edilmiş olacaktır.

Ezan okunurken ezanı duyanların yapması gereken ise sözlerine icabet etmeleridir.⁵²⁹ Zira Hz. Peygamber: “Müezzinin ezan okurken işittiğinizde, onun söylediklerini söyleyin”⁵³⁰, “...sonra bana salavat getirin. Kim bana bir salavat getirirse Allah da ona on defa rahmet eder. Sonra benim için vesileyi isteyin... Her kim benim için vesileyi isterse ona şefaetim vacip olur”⁵³¹, “...Ezan bitince iste, istediğin verilir”⁵³², “Kim müezzinin söylediklerini yakinen (inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek) söylerse cennete girer”⁵³³ şeklindeki tavsiyelerle ezan okunurken sözlerine icabet etmeyi, ezan esnasında kendisine salavat getirip, cennette sadece kendisine verilmesini ümit ettiği vesileyi⁵³⁴ istemeyi ve ezan sonunda dua etmeyi tavsiye etmiştir. Diğer bir rivâyette de “Ezan ile kamet arasında yapılan dua geri çevrilmez”⁵³⁵ diyerek tavsiyede bulunmuş ve sahâbenin duada ne istemeleri gerektiğini sormasını üzerine “Allah'tan dünya ve ahiret afiyeti isteyin”⁵³⁶ buyurarak ümmete dua içeriğinde dahi yol göstermiştir. Bu rivâyetlerde dikkatimizi çeken ezan ile beraber, ezan cümlelerinin tekrar edilmesi,⁵³⁷ Hz. Muhammed'e salavat getirilmesi, onun için vesile istenmesi ve her ezanı duyanın kendisi için dua etmesidir. Günümüzde ezan okunduğunda gerek ferdî gerekse cemaat halinde ezan duası olarak bilinen: “Ey şu tam davetin ve dini

⁵²⁹ Kimlerin icabet edeceği hususunda ihtilaf olmakla beraber, ezan okunduğu sırada müezzine icabet etmek mendup sayılmıştır. Bk. Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erbea*, 1: 337.

⁵³⁰ Buhârî, Ezan, 7, 14, Müslim, Salât, 10; Ebû Dâvûd, Salât, 36; Nesâî, Ezan, 33; İbn Mâce, Ezan, 4.

⁵³¹ Buhârî, Ezan, 8; Müslim, Salât, 11; Tirmizî, Menâkıb, 1; Ebû Dâvûd, Salât, 36; Nesâî, Ezan, 37.

⁵³² Ebû Dâvûd, Salât, 36.

⁵³³ Nesâî, Ezan, 34.

⁵³⁴ Müslim, Salât, 11; Ebû Dâvûd, Salât, 36.

⁵³⁵ Tirmizî, Salât, 44, Duâ, 129; Ebû Dâvûd, Salât, 35.

⁵³⁶ Tirmizî, Da'avât, 129; Ebû Dâvûd, Salât, 36.

⁵³⁷ Ezan okunurken ezan cümlelerinin tekrar edilmesi nebevî bir tavsiyedir. Hz. Peygamber bu tavsiyesinin de içeriğini doldurmuş ve tekbir ve şahadet cümlelerinin aynen tekrar edilmesini, “hayya ala's salah ve felah” kısımlarında ise “Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah” denilmesini tavsiye etmiştir. Ezan bitince de “Rab olarak Allah'tan, peygamber olarak da Hz. Muhammed'den (a.s) razı oldum”, diyenlerin affedileceğini ve tavsiyeleri içtenlikle yapanları cennetle müjdelemiştir. İlgili rivâyetler için bk. Müslim, Salât, 12, 13; Ebû Dâvûd, Salât, 35; Nesâî, Ezan, 38.

ayakta tutacak namazın Rabbi olan Allah'ım! Hz. Muhammed'e (a.s) vesileyi, fazileti ve ona vaat ettiğin övgüye layık olan makamı nasip et"⁵³⁸ şeklinde dua edilmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde genel itibariyle ezan ile ilgili rivâyetlere değinilmeye çalışılmıştır. Kamet ile ilgili rivâyetlere ise bu aşamadan sonra ele alınacaktır. Ancak her ne kadar bu bilgiler iki başlık halinde sunulsa da, ezan ve kametle alakalı rivâyetler iç içedir. Değerlendirmeler bir bütün halinde yapılmalıdır.

2.2.5. Kametin Eda Ediliş Şekli ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Kamet; kendine has özel lafızlarla namazın başlamak üzere olduğunu bildirmek için yapılan bir uygulamadır.⁵³⁹ Yukarıda ezan ile ilgili söylenenler kamet için de aynıdır. Zira yukarıda, ilk ezan uygulamasının başlaması ile kametin de başladığına değinilmiştir. Kametin hükmü ve şartları da genel olarak aynıdır; ancak kamette kadının ikameti geçerli değildir. Erkek cemaate, erkeğin kamet yapması şarttır.⁵⁴⁰ Kametin sözleri ile ezanın sözleri aynıdır. Sadece kamete “hayya ale'l-felah” kısmından sonra “kad kâmeti's-salâh” kısmı eklenir.⁵⁴¹ Bu ibarenin söylenmesi ile de cemaat artık namaza yönelir.⁵⁴²

Bu aşamada açıklanması gereken bir rivâyet vardır ki, o da ezanın ikişer ikişer, kametin ise teker teker söylendiği yönündeki rivâyettir.⁵⁴³ Burada her ne kadar ezanın cümleleri ikişer ikişer söyleneceği belirtilse de ezanın son cümlesi olan kelime-i tevhid ve “kad kâmeti's-salâh”⁵⁴⁴ cümleleri istisnadır. Kelime-i tevhidin bir, “kad kâmeti's-salâh” kısmının iki, geri kalan cümlelerin teker teker söyleneceğini Şâfiîler ve Hanbelîler; ezan gibi kametin de ikişer ikişer okunacağını Hanefîler; kametin bütün sözlerinin teker teker olduğunu ise Mâlikîler kabul etmektedir.⁵⁴⁵ Günümüzde camilerin

⁵³⁸ Buhârî, Ezan, 8; Tirmizî, Salât, 43; Ebû Dâvûd, Salât, 38.

⁵³⁹ Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erba*, 1: 343.

⁵⁴⁰ Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erba*, 1: 342.

⁵⁴¹ Buhârî, Ezan, 1; Müslim, Salât, 2; Ebû Dâvûd, Salât, 28, 29.

⁵⁴² Buhârî, Ezan, 2; Ebû Dâvûd, Salât, 29; Nesâî, Ezan, 2. Hanefî Mezhebi'ne göre “Hayya ale'l-felah” kısmı söylenince cemaatin farz namaz için kalkması gerekir. Diğer mezheplerin görüşleri için bk. Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erba*, 1: 343. Ayrıca kamet bitiminden sonra hemen namaza geçilmeyip, zarûrî bir sebepten dolayı ara verilmesi ve daha sonra namaza geçilmesinde herhangi bir sakınca yoktur. İlgili rivâyet için bk. Buhârî, Ezan, 27; Müslim, Hayz, 126; Ebû Dâvûd, Tahâret, 80.

⁵⁴³ Buhârî, Ezan, 1; Müslim, Salât, 2; Ebû Dâvûd, Salât, 29; Nesâî, Ezan, 2.

⁵⁴⁴ Buhârî, Ezan, 2; Ebû Dâvûd, Salât, 29.

⁵⁴⁵ Azîmâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd*, 2: 140, vd.

çoğunluğunda ezandan daha hızlı bir şekilde, aralarda durulmadan, cümleler, ikişer ikişer söylenerek kamet yapılmaktadır.⁵⁴⁶

Kametın ikinci aşaması ise namazlardan ayrıldıktan sonra söylenen cümledir. Hz. Âişe'den aktarılan bir rivâyete göre Allah Rasûlü namazdan selam vererek ayrıldıktan sonra: "Allahümme ente's-selâmü ve minke's-selâm tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm" sözlerini söyleyerek dua ederlermiş.⁵⁴⁷ Ümmü Seleme'den aktarılan bir rivâyete göre ise Hz. Peygamber namaz bitince: "Allah'ım! Senden yararlı ilim, helal rızık ve kabul olunmuş amel istiyorum" şeklinde dua ederlermiş.⁵⁴⁸ Yapılan açıklamalarda bu ve benzeri duaları Hz. Peygamber'in namazlardan sonra kıbleden dönmeden söylediğini müşahede etmekteyiz. Ayrıca bu duaların sabah namazı ve ikinci namazı gibi belirli namazlardan sonra yapılması gibi bir uygulamaya da ilk devirlerde gidilmemiştir.⁵⁴⁹ Ancak ferdî olarak bu duaların yapılmış olabileceği kanısındayız. Çünkü günümüze kadar ulaşan nebevî bir uygulamanın, sahâbe tarafından öğrenilip uygulanmış olması ihtimal dâhilindedir.

Bu dua ve namazla alakalı diğer tesbihatların Memlûklüler zamanında sistemli bir şekilde yapıldığına yukarıda değinilmiştir.⁵⁵⁰ Çalışmamızın bu aşamasında rivâyet bazında ilk tesbihatların başlama aşaması ele alınacaktır.

Tesbihâtla ilgili birçok âyet-i kerime vardır. Birçok yerde evrenin, içinde bulunan her şeyin, dağların, meleklerin tesbihatta bulduklarına ve insanın bunu anlamadığına dikkat çekilmiştir.⁵⁵¹ Tesbihât hadislerde de genişçe yer bulmuştur. Bu rivâyetlerde teşbihin her türlüüne yer verilmekle beraber, namaz teşbihleri ile alakalı da genişçe bir alan vardır. Örneğin otuz üçer defa tekrar edilen namaz tesbihleri,⁵⁵² rükû, secde, rükûdan doğrulurken ve doğrulduktan sonra okunan teşbihler,⁵⁵³

⁵⁴⁶ Kamet, ezanda yapıldığı gibi "teressül" yani ikinci cümlelerde ses yükseltilmeden, "hedir" ile yani aralarda durulmadan ve ses yükseltilmeden, vitir, bayram, teravîh ve diğer nafîle namazlarda olmayan, beş vakit namaz ve kazaları ve Cuma namazlarında yerine getirilen, ezan gibi nebevî bir uygulamadır. Ezan ve kametle ilgili detaylı bilgi için bk. Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 124.

⁵⁴⁷ Müslim, Mecâsîd, 135; Ebû Dâvûd, Salât, 360; Nesâî, Sehv, 81; İbn Mâce, İkâme, 32.

⁵⁴⁸ İbn Mâce, İkâme, 32.

⁵⁴⁹ Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerh-i cami'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 't.y. '), 2: 168.

⁵⁵⁰ Kâmet/İkâme başlığına bakınız.

⁵⁵¹ Ra'd, 13/13; İsrâ, 17/44; Hac, 22/18; Rahman, 55/6.

⁵⁵² Buhârî, Ezan, 155, Da'avât, 17; Müslim, Mesâcîd, 142, 144, Zikir, 17, 80; Tirmizî, Da'avât, 24, 25; İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 27; Edeb, 56.

⁵⁵³ Buhârî, Ezan, 51; Nesâî, İmâme, 16.

“subhaneke duası” diye bilinen namaz başlama tesbihi⁵⁵⁴ gibi hadis edebiyatında yaygın tesbih kalıpları mevcuttur.

Günümüzde namazların peşinden bir nebevî öğreti olarak, otuz üçer defa sübhanallah, elhamdülillah ve Allahü ekber denilmektedir. Rivâyetlere baktığımızda bu hususta nebevî tavsiyeyi görebilmekteyiz.⁵⁵⁵ Bazı rivâyetlerde tesbih, tahmid ve tekbirlerin sayısında farklılık olsa da,⁵⁵⁶ otuz üçer defa olması gerektiğini bildiren rivâyetler esas alınmış, tesbihatların sayısı doksan dokuza tamamlanmış, Hz. Muhammed’in: (a.s) “Sonuncu olarak La ilâhe illallahü... söylersin” tavsiyesi dikkate alınarak yüze tamamlanmış ve bu uygulama da Memlûklüler zamanında başlatılmıştır.⁵⁵⁷

Öyle anlamaktayız ki, Hz. Peygamber zamanından günümüze kadar olan dönemde namazlardan sonra tesbih yapılagelmiştir. Ancak uygulamanın biraz değiştiği görülmektedir. Keza Hz. Peygamber hem kendisi tesbihlerini eli ile saymış⁵⁵⁸ hem de sahâbeye eli ile saymalarını⁵⁵⁹ tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeler de sahâbe tarafından yerine getirilmiştir. Bu uygulamayla beraber, ilk dönemde tesbih malzemesi, olarak çakıl taşları ve hurma çekirdeklerinin de kullanıldığını görmekteyiz. Allah Rasûlü bir gün hurma çekirdeği ve çakıl taşları ile tesbih çeken bir kadını görmüş ve ona gökteki yaratıkların sayısınca sübhanallah, yerdeki yaratıkların sayısınca elhamdülillah ve her ikisi arasındaki yaratıkların sayısınca da Allah’ü ekber demesini tavsiye etmiş ve bunun daha hayırlı olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁰

Tesbihatlar konusunda yapılan açıklamalara bakıldığında, Hz. Peygamber’in “her namazdan sonra” sözü bütün farz ve nafilâ namazların tamamını kapsasa da, âlimlerin çoğunluğuna göre bu ifade farz namazlara hamledilmiştir. Ayrıca namazlardan

⁵⁵⁴ Buhârî, Da‘avât, 9; Müslim, Salât, 52; Tirmizî, Salât, 65; Ebû Dâvûd, Salât, 122; Nesâî, İftitah, 18.

⁵⁵⁵ Ebû Hureyre’den aktarılan rivâyete göre; Ebû Zer Hz. Peygamber’e gelerek, zenginlerin sevap bakımından fakirlerden daha şanslı olduklarını söylemiştir. Onların fakirler gibi ibadet ettiklerini, üstelik paraları olduğu için de sadaka gibi ibadetlerle de öne geçtiklerini belirtmiştir. Hz. Peygamber de bunun üzerine Ebû Zer’e, kendisini, sevapça kendini geçene yetiştirecek, hatta daha sonra da hiç kimsenin sevap bakımından kendisine yetişemeyeceği bir tesbih öğretmiştir. “Ey Ebû Zer! Her namazın arkasından otuz üç kez tekbir getirirsin, otuz üç kez hamdedersin, otuz üç kez de tesbih (sübhanallah) edersin. Sonuncu olarak da “lâ ilahe illallâhü vahdehü lâ şerike lehü lehü’l-mülkü ve lehü’l-hamdü ve hüve alâ külli şeyin kadîr” dersin, böylece günahların deniz köpüğü kadar bile olsa bağışlanır. İlgili rivâyetler için bk. Buhârî, Ezan, 125, 155, Da‘avât, 10, 17; Müslim, Mecâsid, 137, 142; Ebû Dâvûd, Salât, 359, 360; Nesâî, Sehv, 83.

⁵⁵⁶ Bk. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 6: 128.

⁵⁵⁷ “İkâmet” başlığına bakınız.

⁵⁵⁸ Tirmizî, Da‘avât, 6, 25, 72; Ebû Dâvûd, Salât, 359; İbn Mâce, İkâme, 32; Nesâî; Sehv, 96.

⁵⁵⁹ Tirmizî, Da‘avât, 113, 121; Ebû Dâvûd, Salât, 359.

⁵⁶⁰ Tirmizî, Da‘avât, 113; Ebû Dâvûd, Salât, 359; Nesâî; Sehv, 94; İbn Mâce, Edeb, 56.

sonra gerek unutmaya gerekse başka bir işle meşgul olma durumu gibi bir sebeple bu tesbihatların yapılamaması durumunda, bu durumun sünnete ittibasızlık sayılmayacağı da belirtilmiştir.⁵⁶¹ Otuz üç sayısının hakikat ya da mecaz ifade edip etmemesi hususunda ise ihtilaf vardır.⁵⁶² Bu ihtilaflar ise Hz. Peygamber'in "yerdeki, gökteki ve ikisi arasındaki mahlûkatın sayısınca" şeklindeki tavsiyeleri⁵⁶³ doğrultusunda alındığında, mecaz ifade etmesi ihtimal dâhilindedir. Bu ve benzeri rivâyetlerden anladığımız kadarıyla gerek namazda gerekse namaz dışında tesbihatlar hem günahlardan kurtulmak hem de sevap kazanmak açısından oldukça önem arz etmektedir.

Çalışmamızın bu aşamasında imam-hatiplerle alakalı bölümde olduğu gibi, ilk müezzinlerin hayatları ve yaptıkları görevleri hakkında birtakım bilgilere değinilecektir.

2.2.6. İlk Müezzinler

Bir yerin en önemli İslâm simgesi olan ezan, ilk müezzinlerin gür sesiyle yankılanmıştır. Mekke'de ilk ezanı icra eden Bilâl-i Habeşi, Hz. Muhammed'in (a.s) isteğiyle, fetihten sonra Kabe'nin damında ilk ezanı okuyan kişi olmuştur.⁵⁶⁴ Böylece ezan-ı Muhammedî⁵⁶⁵ olarak da adlandırılan ilâhî çağrı iki kutsal beldede de okunmaya başlanmıştır.

2.2.6.1. Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641)

Yukarıda da ifade edildiği üzere Abdullah b. Zeyd ezanı rüyasında görüce, Hz. Peygamber ona: "Kalk sana söylenenleri Bilâl'e öğret. Sen de müezzinlik yap" diyerek ilk ezan ve kamet uygulamasını başlatmıştır.⁵⁶⁶ Böylece ilk ezanı okuyan Bilâl-i Habeşi, ilk kamet yapan da Abdullah b. Zeyd olmuştur.

⁵⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 2: 328, 329.

⁵⁶² Yenieş, Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 5: 499-502.

⁵⁶³ Ebû Dâvûd, *Salât*, 359; Nesâî; Sehv, 94; İbn Mâce, *Edeb*, 56.

⁵⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 215.

⁵⁶⁵ Ömer Özpınar, *Ezanı Anlamak*, 93.

⁵⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 234. Hz. Bilal ezan okurken orada bulunan Hâris b Hişam ve Saffan b. Ümeyye "Şu Habeşliye bak" şeklinde konuşurlarken, birisi diğerine "Eğer Allah kerih görseydi elbette değiştirirdi." diyerek cevap vermiştir. Bu rivâyet de cahili kalıntıların ve üstünlük anlayışının kolay kolay gitmediğinin bir göstergesidir.

Hız. Bilal hicretten kırk yıl önce 581 yılı civarında Habeşli bir köle olarak⁵⁶⁷ Serrâ veya Mekke'nin Cumah bölgesinde Rebah ve Ümmü Hamame'nin evladı olarak dünyaya gelmiştir. İlk Müslümanlardandır. Ailesiyle beraber dinden dönmesi için kabilesi ve Mekkeli Müşrikler tarafından eziyete uğramış, bütün eziyetlere rağmen, putların adını ağzına almamış, "Dilim onları hoş karşılamıyor" diyerek "ehad, ehad" lafızlarından başka bir şey söylemeyen,⁵⁶⁸ İslâm'dan taviz vermeyen, İslâm'ın ilk müezzini. "Ebâ abdillah" ve "Ebâ Abdi'l-Kerîm" künyeleriyle ve "Allah Rasûlü'nün müezzini"⁵⁶⁹ ve "seyyidi'l-müezzîn"⁵⁷⁰ diye tanınmıştır

Hız. Ebû Bekir karşılığında, kölesi olduğu Ümeyye b. Halef'e para ya da karşılığında bir köle⁵⁷¹ vererek azat etmiştir.⁵⁷² Hız. Ömer "Efendimiz Ebû Bekir, efendimizi (Bilâl'i) azat etmiştir"⁵⁷³ diyerek bu kutlu azâda dikkat çekmiştir. Hız. Bilâl Hız. Peygamber'in müezzini olması yanında onunla bütün savaflara katılmış,⁵⁷⁴ Hız. Peygamber tarafından cennetle müjdelenmiş,⁵⁷⁵ ilk Müslüman olan yedi kişiden biridir.⁵⁷⁶ Aynı zamanda kendisi hadis râvisidir ve kırk dört tane hadis rivâyet etmiştir.⁵⁷⁷ Hız. Peygamber'in vefatından sonra doğrudan Şam'a gittiği, Hız. Ömer'in Şam seferinde kendisine ezan okuttuğu ve Bilâl-i Habeşî'nin bu ezanı ile herkesi ağlattığı ya da Hız. Muhammed'in (a.s) vefatından sonra da Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer dönemlerinde de müezzinlik yaptığı aktarılmaktadır.⁵⁷⁸

Bir rivâyete göre Hız. Muhammed (a.s) vefatı üzerine ezan okuyamaz hale gelen Bilâl-i Habeşî, Hız. Ebû Bekir'e gelerek, Allah yolunda cihat etmek için, Şam'a gitmek istediğini söylemiştir. Beklediği izni ilk etapta alamayan İslâm'ın ilk müezzini: "Beni

⁵⁶⁷ Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 152.

⁵⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 212.

⁵⁶⁹ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İzzü'd-dîn İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk: Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdelmevcüd (yy: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1: 415.

⁵⁷⁰ İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 5: 280.

⁵⁷¹ Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, 152.

⁵⁷² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 233.

⁵⁷³ Buhârî, Fezâilü aşhâbi'n-nebî, 23; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 232.

⁵⁷⁴ Mehmet Akbaş, "Asr-ı Saâdet'in İlk Müezzinleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 2 (2014), 4.

⁵⁷⁵ Buhârî, Fezâilü aşhâbi'n-nebî, 23; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 108. Hız. Peygamber ona cennette papuç seslerini duyduğunu söyleyince Hız. Bilâl de: "Her ne zaman abdest alsam bu abdestle kılabildiğim kadar namaz kılarım. En büyük sevap beklediğim ibadetim budur." diye karşılık vermiştir.

⁵⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 233.

⁵⁷⁷ Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, 153.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 415.

kendin için azat ettiysen yanında tut; ama beni Allah ve Rasûlü için azat ettiysen, bırak, gideyim” diyerek Hz. Ebû Bekir’e karşılık vermiş, bunun üzerine o da Şam’a gitmesine izin vermiştir.⁵⁷⁹

“Evvelü men ezzene li rasûlillâh/ Allah Rasûlü için ilk ezan okuyan kişi” Hz. Bilâl’in müezzinliği hakkında: “Bilâl, Ebû Mahzûre, Amr b. Ümmi Mektum Allah Rasûlü’nün üç müezziniydi”⁵⁸⁰ şeklinde birçok rivâyet vardır. Müezzinler arasında Hz. Bilâl ile Abdullah Ümmü Mektum genelde beraber görev yapmışlardır. Bazen Hz. Bilâl ezan okumuş, Ümmü Mektum kamet yapmış; bazen de bu uygulamanın tam tersi olabilmıştır. Ramazan gecelerinde ise Bilâl’in önce okuduğu, daha sonra ise, kendisine vaktin girdiği bildirilince Ümmü Mektum’un ezan okuduğu rivâyet edilmiştir.⁵⁸¹ Bu ve benzeri rivâyetlerden bir camide birden fazla müezzinin görev yapabileceğini de anlamaktayız.⁵⁸² Bu durumlarda aralarında görev taksimi yaparlar, görev taksiminde efdal olan ezan okumaya daha elverişlidir; ancak eşit olmaları halinde ise kura çekme yollarına gidebilirler.⁵⁸³

2.2.6.2. İbn Ümmü Mektum (ö. 15/636)

Tam adı Abdullâh (Amr) b. Kays b. Zâide el-Kureşî el-Âmirî’dir. Annesi Âtike b. Abdullah el-Mahzûmiyye’dir.⁵⁸⁴ Allah Rasûlü’nün eşlerinden Hz. Hatice’nin akrabasıdır.⁵⁸⁵

Medine’ye hicreti genel kabule göre Mus‘ab b. Umeyr’den⁵⁸⁶ sonra olmuştur. Bedir savaşından az bir müddet sonra hicret ettiğini söyleyenler de olmuştur. Hz. Peygamber içerisinde Bedir⁵⁸⁷ ve Uhud savaşları ile Veda Haccı’nın da olduğu toplam on üç seferinde kendisini Medine’ye vekil bırakmıştır.⁵⁸⁸ Kâdisi’ye Savaşı’na katıldığı ve bu savaştan sonra Mekke’de vefat ettiği söylenmekte⁵⁸⁹ olan Ümmü Mektum

⁵⁷⁹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 1: 415; Buhârî, *Fedâilü’l-ashâb*, 25.

⁵⁸⁰ İbn Sa‘d, *Tabakâtü’l-kübra*, 3: 234.

⁵⁸¹ İbn Sa‘d, *Tabakâtü’l-kübra*, 4: 207.

⁵⁸² Hz. Peygamber’in iki müezzini veya üç müezzini vardı, şeklinde rivâyetler vardır. İki müezzinden kasıt Medine müezzinleri olan Hz. Bilâl ve Ümmü Mektum’dur. Üç müezzinden kasıt da Mekke müezzinlerine ilave olarak Medine müezzini Ebû Mahzûre’dir. Müslim, *Salât*, 7.

⁵⁸³ Buhârî, *Ezan*, 9; İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 5: 276.

⁵⁸⁴ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 4: 251.

⁵⁸⁵ İbn Sa‘d, *Tabakâtü’l-kübra*, 4: 191.

⁵⁸⁶ Onunla beraber Kur’ân muallimliği de yapmıştır.

⁵⁸⁷ İbn Sa‘d, *Tabakâtü’l-kübra*, 2: 27.

⁵⁸⁸ Bu vekâletlerinde aynı zamanda namaz imamlığı da yapmıştır. Bk. İbn. Hacer, *İsâbe*, 4: 495; İbn Sa‘d, *Tabakâtü’l-kübra*, 4: 205.

⁵⁸⁹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 4: 251.

gözlerini çocukluk yaşlarında kaybetmiş, hakkında Abese Suresi'nin indirildiği söylenen⁵⁹⁰ bir amadır.⁵⁹¹ Ayrıca Nîsâ Suresi'nin “Mü'minlerden geride kalanlar (savaşa katılanlarla) bir değildir.”⁵⁹² âyet-i nâzil olunca: “Ey Rabbim! Beni (bu a'mâlîkle) imtihan ettin. Ben ne yapayım, bunu nasıl yapayım?” dediği ve bunun üzerine, âyet-in devamı olan “özür sahipleri müstesna” kısmı inmiştir.⁵⁹³

İbn Ümmü Mektum engelli⁵⁹⁴ olmasına rağmen, birçok kimseye nasip olmayacak derecede, birçok özelliği şahsında cem edebilmiş bir sahabîdir. Zira Allah'ın hakkında âyet indirdiği bir kişi, cennetle müjdelenen, Allah Rasûlü'nün vekili, imamı ve müezzini olabilmek herkese nasip olmayacak ulvi makamlardır.

Abdullah b. Ümmü Mektum'un hadis rivâyetlerinde ismi tek başına ve bazen de Hz. Bilâl'le beraber geçmektedir.⁵⁹⁵ Günümüzde görev yapan ve daha sonra görev yapacak müezzin-kayımların bu iki müezzinin hayatını iyi öğrenip, örnek almaları ve görevlerini icra ederlerken bu örnekliliği tatbik etmeleri gerekmektedir.

2.2.6.3. Ebû Mahzûre (ö. 59/678-9)

Ebû Mahzûre'nin hem kendi adı hem de babasının adı hakkında ihtilaf edilmiştir.⁵⁹⁶ Kendisi ezanı bizzat Hz. Peygamber'den öğrenmiştir.⁵⁹⁷ Yukarıda aktarılan rivâyete göre Allah Rasûlü'nün üç müezzininden biri sayılmaktadır. Bu rivâyete göre Hz. Bilâl olmadığında ezanları Ebû Mahzûre okumuş, Ebû Mahzûre'nin olmaması halinde de ezanları Abdullah Ümmü Mektum okumuştur.⁵⁹⁸ Yaptığı müezzinlik görevi sebebiyle olsa gerek ki ismi “Ebû Mahzûre el-Müezzin” şeklinde de

⁵⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 4: 208.

⁵⁹¹ Rivâyete göre bir gün Ümmü Mektum, Hz. Peygamber'le beraber otururlarken Cebrail gelmiş ve ona gözlerini ne zaman kaybettiğini sormuştur. Cebrail gözlerini çocukluk yaşlarında kaybettiğini öğrenince şöyle demiştir: Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Ben bir kulunun değerli bir organını almam ki, karşılığında mükâfat olarak ona cenneti yazmayayım.” Bk. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 4: 206.

⁵⁹² Nîsâ, 4/95.

⁵⁹³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 4: 208.

⁵⁹⁴ Bilindiği üzere, Ümmü Mektum âma olarak müezzinlik vazifesi yapmıştır. Bu konuda Hanefî ve Şafîî âlimlere göre yanında gören birisinin olması halinde a'mânın müezzinliği caizdir. Aksi halde mekruhtur. Keza Ümmü Mektum genelde Hz. Bilâl'le görev yapmıştır. O olmadığı zamanlarda da vakitlerin girdiği kendisine bildirilmiştir. Bk. Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 2: 168; Yeniçel, Kayapınar, *Sünen-ü Ebî Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2: 358. Bu konudaki Buhârî ve Müslim'in bab başlıkları ve ilgili rivâyetler için bk. Buhârî, Ezan, 11; Müslim, Salât, 8.

⁵⁹⁵ İlgili rivâyetler için bk. Buhârî, Ezan, 11; Müslim, Salât, 5; Ebû Dâvûd, Salât, 42; Nesâî, Ezan, 9, 10.

⁵⁹⁶ Ebû Mahzûre kendisinin künyesidir. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 329.

⁵⁹⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, 7: 302; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 6: 273.

⁵⁹⁸ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 3: 234.

bilinmektedir.⁵⁹⁹ Mekke fethedilince Allah Rasûlü'nün yanın gelmiş ve: "Yâ Rasûlallah! Senin için müezzinlik yapayım mı?" demiştir. Hz. Peygamberden izin alan Ebû Mahzûre Mekke'de kalmış, tekrar Medine'ye gitmemiş, ölünceye kadar da Mescid-i Haram'da müezzinlik yapmıştır. Bu görev çocukları ve torunları aracılığıyla⁶⁰⁰ veya kardeşi⁶⁰¹ aracılığıyla devam ettirilmiştir.⁶⁰²

Ebû Mahzûre hakkında aktarılan rivâyetlere baktığımızda kendisinin Allah Rasûlü'nden ezanı nasıl öğrendiğini açıkladığını da görmekteyiz. Abdullah b. Muhayrız'ın anlattığına göre Ebû Mahzûre kendisini Şam'a göndermiştir. Giderken de ezanı nasıl öğrendiğini sormuş, bunun üzerine bu ezan taliminin aslını öğrenmiştir. Rivâyete göre Allah Rasûlü Huneyn'den dönerken yolda Ebû Mahzûre ile beraber bir grup insanla karşılaşmıştır. Bu grup Hz. Peygamber'in okuttuğu ezanı taklit ederek ezanla alay etmişler ve bunun üzerine bu sesi duyan Hz. Muhammed (a.s), bir rivâyete göre hepsine bir rivâyete göre de sadece sesini duyduğu Ebû Mahzûre'ye ezan okutmuş ve onun sesini beğenince başını okşamış, ona dua etmiş ve ezanın sözlerini öğretmiştir. Bu olay karşısında Ebû Mahzûre'nin İslâm'a ve Müslümanlara olan kını yerini sevgi ve merhamete bırakmıştır. Bunun üzerine bazı rivâyetlere göre Hz. Peygamber: "Git! Kâbe'de ezan oku" diyerek bizzat kendisi müezzinlik teklif etmiştir, bazı rivâyetlere göre de Ebû Mahzûre kendisi "Ya Rasûlallah! Bana Mekke'de ezan okumama izin ver" diyerek bu görevi kendisi istemiştir. Daha sonra onun Mescid-i Haram'da müezzinlik hayatı başlamıştır.⁶⁰³

Çalışmamızın bu aşamasında İslâm'ın ilk yıllarında müezzinlik yapmış üç sahâbe hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi Peygamber zamanı müezzinlik vazifesini yapanlar, şüphesiz üç kişiyle sınırlıdır. Ezanın teşriinden sonra günbegün bu görevi yapanların çoğalmış olması ihtimal dâhilindedir. Burada ilk olmaları ve haklarında rivâyetlerin çok olması sebebiyle üç müezzin sahâbe işlenmiştir. Genel olarak üç müezzinin hayatlarına bakıldığında, hayat tarzlarını sadece müezzinlikle sınırlandırmamış olmaları dikkat çekmektedir. Savaşlara katılma, Hz. Peygambere vekillik yapma, devlet hazinesinden sorumlu olma gibi birçok görevi

⁵⁹⁹ İbn Hacer, *İsâbe*, 7: 302.

⁶⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübra*, 5: 450.

⁶⁰¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 329.

⁶⁰² Ebû Mahzûre'nin İslâm'ı nerede kabul ettiği tartışmalıdır. Ayrıca bazı rivâyetlerde Medine'de de müezzinlik yaptığı yönünde bilgiler vardır. Bu rivâyetler ve ilgili tahliller için bk. Akbaş, "Asr-ı Saâdet'in İlk Müezzinleri", 8-12.

beraber yürütmüşlerdir.⁶⁰⁴ Bu hususa özenle dikkat edilip örnek alınması gerekmektedir. Günümüzde bu vazifeyi yürütenlerin, her ne kadar belli görev çizelgeleri olsa da, tebliğ için, gerekliliği artık kaçınılmaz bir hale gelen, farklı projelerin oluşturmaları gerekmektedir. Yeni Bilallere her asırda ihtiyaç olduğu unutulmamalıdır.

2.2.7. Konuyla Alakalı Diğer Bazı Rivâyetler

İslâm'ın önemli şiarları vardır. Kur'an, sünnet, kible, mescid, cami gibi kavramlar birbirini tamamlayan en önemli unsurlardır. Ezan ve müezzinlik de İslâm medeniyetinin vazgeçilmez en önemli dinamiklerindedir. Ezanlar, ezanların yükseldiği minareler ve bir parçası olan camiler bir toplumun imanının en önemli simgesidir. Her haliyle orijinal olan bu temel dinamikler, ilk günlerden bu günlere kadar, asırlardır, dünyanın birçok noktasında yankılanmaktadır. “And olsun! O zikri biz indirdik ve mutlaka onu koruyan da biziz”⁶⁰⁵ ilahî buyruğu genel manada İslâm'ın korunması için de yorumlanacak olursa, ezanların da ilelebet gök kubbede yankılanacağını anlamaktayız.

Rivâyetlere genel olarak bakıldığında, ezan ve kametin her yerde icra edilmesi gerekmektedir. Hem hazar da hem seferde,⁶⁰⁶ hem şehirde hem kırdada,⁶⁰⁷ hem namazların edasında hem kazasında,^{608,609} zaruret hallerinde uygulanan bir uygulama olan namazların cem'i meselesinde⁶¹⁰ hem ezan okunması hem de kamet yapılması istenmiştir.

⁶⁰³ Bu konuda ilgili rivâyetler ve rivâyet farklılıkları için bk. Müslim, Salât, 6; Tirmizî, Salât, 141, Mevâkît, 25; Ebû Dâvûd, Salât, 28; Nesâî, Ezan, 3, 4, 5, 6; İbn Mâce, Ezan, 2.

⁶⁰⁴ Örneğin ilk müezzin Bilâl-i Habeşî'nin müezzinlik dışında yapmış olduğu görevler için bk. Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*.

⁶⁰⁵ Hicr, 15/9.

⁶⁰⁶ Buhârî, Ezan, 18; Tirmizî, Salât, 131; Nesâî, Ezan, 6, 26; Salât, 55; İbn Mâce, Salât, 10.

⁶⁰⁷ Müslim, Salât, 5; Ebû Dâvûd, Salât, 29, 272; Nesâî, Ezan, 27. Allah Rasûlü'nün bildirdiğine göre Allah Teâlâ kırdada tek başına ezan okuyup namaz kılan çoban için şöyle der: “Bakın şu kuluma! Benim azabımdan korkarak ezan okuyup, namaz kılıyor. Ben bu kulumu affedip cennetime koyacağım.”: Müslim, Salât, 5; Ebû Dâvûd, Salât, 272; Nesâî, Ezan, 26.

⁶⁰⁸ Müslim, Mecâsid, 309; Ebû Dâvûd, Salât, 11; Nesâî, Mevâkît, 52.

⁶⁰⁹ Yapılan açıklamalara bakıldığında, Hanefilere göre kaza namazlarında da ezan okunur ve kamet yapılır. Ancak kılınacak kaza namazı birden çok ise ilk namaz için ezan okunsa da, diğerleri için okunmaz. Onlara sadece kamet yapılır. Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5: 144 vd. Ayrıca bu namazlarda ezan ve kamet icrasının sebebi, ezan ve kametin vakitlerin değil, namazların sünneti olmasından dolayıdır. Bk. Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 125.

⁶¹⁰ Tirmizî, Salât, 132; Nesâî, “Mevâkît”, 53, 55; Ezan, 18, 23; İbn Mâce, Salât, 6; “Menâsik”, 60.

2.2.7.1. “Müezzinlik Habeşlilere Aittir” Rivâyeti

Ebû Hüreyre'den aktarılan ve imamet ve kadılık gibi meselelere de değinilen bir rivâyette Müezzinliğin Kureyşlilere ait olduğuna değinilmiştir.⁶¹¹ Ulaşabildiğimiz bazı değerlendirmelere göre bu rivâyet Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel tarafından aktarılmıştır. Bu rivâyet-in ortaya çıkışı da bir yerde birden fazla müezzinlik yapacak kişinin bulunması ve hepsinin de müezzinliğe talip olması ya da bir müezzinin vefat etmesi halinde yerine kim geçeceği ile ilgili tartışmalar neticesinde aktarılmıştır. Bu açıklamalara göre İmam Şâfiî'ye göre müezzinliğin soy yoluyla devam etmesi müstehab görülmüştür. Ancak bu husus da Hz. Peygamber'in uygulamaları ve rivâyetleri çerçevesinde düşünüldüğünde genel kanı şu şekilde olmuştur: Bir yerde müezzinlik yapabilecek birden fazla kişinin olması ve hepsinin de bu görevi yapmayı istemeleri halinde, sesi en güzel olanın, daha sonra Kur'ân bilgisi daha çok olanın ve bundan sonra da yaşı daha büyük olanın bu görevi yapmaları daha uygundur.⁶¹² Günümüzde birçok camide resmi görevli vardır. Resmi olarak müezzinlik kadrosu bulunmayan camilerde ise bu görev imam marifetiyle çözümlenmeli, gerekli olması halinde ise cemaat içerisinde bu göreve ehil kişiler belirlenmelidir.

2.2.7.2. Müezzinin Güvenilen Kişi Olması

Ebû Hüreyre'den aktarılan bir rivâyete göre Hz. Muhammed (a.s) şöyle buyurmuştur: “İmam Müminleri kollayıp gözetendir/onlardan sorumludur, müezzin ise güvenilen kimsedir. Allah'ım! İmamları doğru yoldan ayırma. Müezzinleri de bağışla.”⁶¹³ Bu rivâyet-i açıklar mahiyette Abdullah b. Ömer'den şu rivâyet aktarılmıştır: Müezzinlerin boyunlarına takılı olan Müslümanlar için olan iki haslet vardır: Namazları ve oruçlarıdır.”⁶¹⁴ Bu rivâyet hem imamı hem de müezzini ilgilendirmektedir. İmamlıkla ilgili kısmı yukarıda değerlendirilmiştir.⁶¹⁵ Müezzinin güvenilen kişi olarak addedilmesi de insanların, namaz vakitleri ve özellikle Ramazan ayında, iftar ve sahur vakitleri hususunda kendisine güvenmeleri sebebiyledir. İnsanlar müezzinleri en güvenilir kişi olarak kabul etmişlerdir. Bununla beraber müezzinler, geçmiş zamanlarda, ezanları evlerin çatısı gibi yüksek yerlerde okudukları için,

⁶¹¹ Tirmizî, Menâkıb, 72.

⁶¹² İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 5: 280 vd.

⁶¹³ Tirmizî, Salât, 39; Ebû Dâvûd, Salât, 32

⁶¹⁴ İbn Mâce, Ezan, 3.

başkalarının evlerine bakma, gizli hallerine şahit olma durumları ihtimal dahilinde olmuştur.^{616,617} Bundan dolayı da bir nevi güvenilen kişi olmaları istenmiştir. Başkalarının ev ve avlularında gizli hallerine şahit olmaları halinde, bunu yaymamaları tavsiye edilmiştir.

Günümüzde ezanlar, genel itibariyle, her ne kadar yüksek yerlerden okunmasa da bu alandaki görevlilerin kendilerine nebevî bir tavsiye olarak tevdi edilen “güvenilen kişi” olma hasletini korumalıdır ve hem dinî hem de dünyevî konularda cemaatin gönül huzuru ile başvurabilecekleri bir model sergilemelidirler.

2.2.7.3. Yeni Doğan Çocuğa Ezan Okunması

Ezan-ı Muhammedî namaz için bir ilan olmasının yanında Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed'in (a.s) peygamberliğini vurgulayan maneviyat yüklü nebevî bir düsturdur. O derece maneviyat yüküdür ki Müminin hayatı ezan sesiyle başlar. Hatta yeni doğan çocuğun bir kulağına ezan okunurken bir kulağına da kamet okunmaktadır. Keza bu bir nebevî sünnettir ki Hz. Peygamber torunu Hasan'ın kulağına ezan okumuştur.⁶¹⁸ Ayrıca Ömer b. Abdülaziz'in de yeni doğan çocukların sağ kulaklarına ezan okuduğu, sol kulaklarına da kamet yaptığı aktarılmaktadır. Ve bu husus yeni doğan çocuğa ezan okumanın sünnet olduğuna delil sayılmıştır.⁶¹⁹ Ayrıca hem okunan ezan hem de kamet sünnet müstehab olarak da görülmüştür. İbn's-Sünnî (ö. 364/924) Amelü'l-Yevm ve'l-Leyl kitabında bu ezanın çocuğu annesinden gelebilecek zararlardan koruyacağını söylemiştir. Bir başka rivâyette de okunacak bu ezanın normal bir namaz ezanı, bu namazın da öldükten sonra kılınacak cenaze namazının ezanı olduğu söylenmiştir.⁶²⁰ Bu rivâyetler ve uygulamalar da ezanın toplumsal hayattaki önemini gözler önüne sermektedir.

⁶¹⁵ “İmam-Hatipliğin Önemi” başlığına bakınız.

⁶¹⁶ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 2: 152.

⁶¹⁷ Bir rivâyette Hz. Muhammed (a.s): “Sizin en hayırlınız müezzin olsun.” buyurmuştur. “Hayırlı” ile “güvenilen” kelimeleri aynı doğrultuda düşünülüp, rol model bir görev icra edilmelidir. Bk. Ebû Dâvûd, Salât, 61; İbn Mâce, Ezan, 5.

⁶¹⁸ Tirmizî, Edâhî, 16; Ebû Dâvûd, Edeb, 106.

⁶¹⁹ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 14: 7.

⁶²⁰ Keşmirî, *el-Örfü's-şezzi şerhu süneni't-Tirmizî*, 1: 216.

2.2.7.4. Ezanın Bir Beldenin İman Alameti Olması

Çalışmamızın değişik bölümlerinde ezanın önemiyle alakalı birçok rivâyet ve değerlendirme yapmamıza rağmen, bu şekilde bir başlık açıp, konuyu burada tekrar ele almayı istememizin özel sebebi; ezanın imam ile olan bağlantısına dikkat çekmek içindir. Ezan sadece, günde beş defa okunan, Müslümana namaz vaktinin geldiğini bildiren bir alâmet değildir. Aynı zamanda ezan, bir beldenin Müslümanlık tapusudur.

Bütün dinler, inanışlar ve savunuların birtakım sembolleri, kendisini diğerlerinden ayıran özellikleri vardır. İslâm'ın da kendine has birtakım özellikleri ve sembolleri vardır. İşte bu İslâm'ın sembollerine “şeâir” denilir.⁶²¹ Bu bağlamda; Kur'ân, Kâbe, camii, mescid, minber, mihrap, kürsü, minare, imam, müezzin, oruç, hac, Safa, Merve vb. semboller hepsi İslâm'ın birer şiarıdır. Bu ve benzeri sembollerin aynı zamanda Allah'ın şiarı olduğu ve saygı gösterilmesi gerektiği Kur'ân-ı Kerim'de de beyan edilmiştir: “Şüphesiz Safa ve Merve Allah'ın şiarlarındandır.”⁶²² “Kim Allah'ın şiarlarına saygı gösterirse, gerçekten bu kalplerin takvasındandır.”⁶²³

Ezan; terk edilmesi halinde kişiye günah olan vacip gibi sünnet-i müekkettir. Hazarda olsun seferde olsun; münferit namaz için olsun cemaatle kılınacak namaz için olsun terki mümkün olmayan dini bir vecibedir.⁶²⁴ Terk edilmesi halinde bölge sakinleri sorumluluktan kurtulamayacaklardır.

Ezan yukarıda beyan edilen şiarların en önemlisi olmamakla beraber, İslâm kimliğini uzaklara duyuran bir alamettir. Bu bakımdan da toplumsal hayatta önemli, bir yere sahiptir. Ezanın bu önemini Hz. Peygamber'in bir yere ordu gönderirken yaptığı tavsiyelerden anlayabilmekteyiz. Keza Hz. Peygamber orduya, bir beldeye baskın yapmadan önce sabah ezanlarını dinlemelerini, okunması halinde de baskın yapmamalarını istemiştir.⁶²⁵

Bu âyet, hadis ve değerlendirmelerden sonra Müslüman'a düşen, kimliğine sahip çıkmasıdır. Ferdi ve toplumsal boyutta iman göstergesi olan ezanı her namaz vaktinde ve her beldede; okumaya çalışmasıdır. Dini ve manevi bir değer olarak addedip, nesilden nesile aktarılabilmesi için gayret göstermesidir.

⁶²¹ Özpınar, *Ezânı Anlamak*, 90.

⁶²² Bakara, 2/158.

⁶²³ Hac, 22/32.

⁶²⁴ Cezîrî, *el-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erbea*, 1: 332, 333.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

“Hadis Edebiyatında Din Hizmetleri -İmam-Hatip ve Müezzin Kayyım Örneği-” başlığı altında yapmış olduğumuz bu çalışmada; imamlık ve müezzinlik müessesesinin durumu, Hz. Peygamber’e ait rivâyetler çerçevesinde ele alınmaya, rivâyetlerden yola çıkarak, etkili bir din görevlisinin vizyon ve misyonu belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma bir giriş, iki ana bölüm, bir de sonuç bölümleri, halinde ele alınmıştır.

Yapılan bu çalışma neticesinde; imam-hatiplik ve müezzin-kayyımlık mesleklerinin, en temel din hizmetlerinden olduğu; bu iki görevin, Hz. Peygamber zamanı oluşmaya başlayan, daha sonra da kurumsallaşan, tarihin her döneminde rastlanan iki büyük müessese olduğu ve bu iki görev hakkında, hadis edebiyatında yeterli derecede bilgi ve rivâyet-in mevcut olduğu müşahede edilmiştir. Bu iki müessesenin muhatap kitlesinin ve görev alanının, ilk zamanlardan itibaren, Osmanlı Devleti zamanına kadar genişlediği, özellikle bu dönemde, eğitimden askeriye kadar, çok geniş bir alana yayıldığı; bu dönemden sonra ise daralmaya başladığı görülmüştür. Günümüzde ise, bu iki müessesenin bağlı olduğu kurum olan, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla, son dönemde yapılan çalışmalarla, -görev alanı neredeyse sadece cami içi ile münhasır hale gelen- görev alanlarının genişletilmeye çalışıldığı müşahede edilmiştir. İmamlık ile hatipliğin ve müezzinlik ile kayyımlığın ayrı birer kadro oldukları, daha sonradan tek kadro halinde ihdas edildikleri anlaşılmıştır.

Ayrıca yapılan çalışma neticesinde;

- Etkili bir din hizmetinin sunulabilmesi için bu görevlere talip olacak kişilerin, alan içi ve alan dışı bilgilerle, belirli bir yeterlilik düzeyinde olmaları ve bu kişilerin tespitinin, yetkili mercilerce titizlikle yapılması gerektiği,
- Bu kişilerin, kendilerinden beklenen din hizmetini yapabilecek derecede bilgi seviyelerine ulaşabilmeleri için gerek görev öncesi gerekse görev sonrası her türlü dini bilgi ve becerilerini geliştirici faaliyetlere devam edilmesinin zaruri olduğu,
- Kişisel ve mekânsal boyutta, görev yapımını engelleyecek her türlü problemlerin belirlenip, çözüm yollarının aranması gerektiği,

⁶²⁵ Buhârî, Ezan, 6; Müslim, Salât, 9; Tirmizî, Siyer, 2.

- Bu görevlilerin vizyonunun, “Sahih dini bilgiyi, insanlara ulaştırmak ve gerekli dini vecibelerinin yapılması için önder olmak.”,
- Misyonunun ise, “Gerekli sahih dini bilgiyi insanlara ulaştırabilmek için, sahih kaynaklardan yararlanıp, bu bilgiyi, her türlü sakîm bilgiden ayırabilmek; dini vecibelerin, ferdî ve toplumsal boyutta icrası için, cemaate örnek ve önder olmak; insanları dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşturacak, çeşitli faaliyetlerde bulunmak.” olarak belirlenmesinin hizmette etkili olacağı,
- Bu iki görevin kamusal bir görev olmaktan öte, dini bir görev olarak ön plana çıkarılmasının gerektiği,
- Günümüzde yrni projelerle yapılmaya çalışılan cami dışı din hizmetlerine daha çok önem verilmesi gerektiği,
- Özellikle cami içi hizmetlerinden ve bir tebliğ faaliyeti olması hasebiyle imam-hatiplerin de görevlerinden olan vaaz uygulamalarının, belirli gün ve gecelerde namaz vakitlerinden sonra yapılmasının –Hz. Peygamber’in uygulaması olmasından dolayı- din hizmetlerinde etkili olacağı sonuç ve kanılarına varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Abdurrahman. “Minberi Nebi Hakkında Bazı Notlar”, *Diyanet İlmi Dergi-Peygamberimiz Hz. Muhammed. (özel sayı)*, 2. Baskı, (2003): 608.
- Akbaş, Mehmet. “Asr-ı Saâdet’in İlk Müezzinleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 2. (2014): 4-12.
- Akkuş, Abdurrahman. “D.İ.B Hizmet İçi Din Eğitimi Faaliyetlerinin Analizi”, *Cami ve Cemaatinin İnşâ ve İhyâsı, VI. Ulusal Din Gömrevlileri Sempozyum Bildirileri*. (Konya: 25-26 Nisan 2015). ed: Muhammed Ali Orak. Konya: Konya Büyük Şehir Kültür Yayınları, 2017: 63-82.
- Akgündüz, Murat. *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülİslâmlık*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Aksoy, Hasan. “Dursun Fakih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 7-8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Akyıldız, Ali. “Şer‘iyye ve Evkâf Vekâleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 7-8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Akyüz, Vecdi. “İkâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 16-17. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Albayrak, Bünyamin. *Din Hizmetleri Raporu 2017*. tsh: Ahmet Süneci ve Osman Zeki Şener. Ankara: DİB Yayınları, 2019.
- _____. *Din Hizmetleri Raporu 2018*. tsh: Ahmet Süneci ve Osman Zeki Şener. Ankara: DİB Yayınları, 2019.
- Ali Haydar Efendi, Hoca Emin Efendi Zâde. *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*. çev: Raşit Gündoğdu ve Osman Erdem. İstanbul: DİB Yayınları, 2016.
- Arık, Selim. “Cami İçi Din Hizmetleri Bağlamında Vâizlik ”, *Din Hizmetlerinde Vaaz ve Teknikleri-I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. ed: Mehmet Bulut. Ankara: DİB Yay, Kasım/2008: 173.
- Ateş, Erdoğan. “Türk Din Musikisinde Ezan”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 33. 2014/2: 165.
- Aydın, Mehmet Akif. “İstihlâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 337-339. İstanbul: Türkiye Diyanet vakfı Yayınları, 2001.

- Aydınlı, Abdullah. “Ebû Şah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 232-233, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü’l kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*. Beyrut: Dâri İhyâi’t-türasi’l-arabî, ‘t.y.’.
- Azîmâbâdî, Ebu’t-Tayyib Muhammed Şemsu’l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *Avnü’l-ma’bûd şerhu sünen-i Ebî Dâvûd ve maahû hâşiyetü İbnü’l-Kayyim*. 8. Baskı. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye: Beyrut, 1415.
- Baktır, Mustafa. “Hutbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 425-428. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Bardakoğlu, Ali. *21. Yüzyıl Türkiye’sinde Din ve Diyanet-I*. der: Ömer Menekşe. Ankara: DİB Yayınları, 2010.
- Beydilli, Kemal. “Osmanlı Devleti’nde İmamlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 181-186. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Büyük İslâm İlmihal*. sad: Ali Fikri Yavuz, İstanbul: Marmara Yayın-Dağıtım, ‘t.y.’.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *El-Camiu’s-sahih*. thk: Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dımeşk: Dâru Tavku’n-Necât, 2001/1422.
- Bulut, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Dinî Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi”, *Diyanet İlmî Dergi* 35, sy.2. (Nisan, Mayıs, Haziran, 1999/1402): 101-108.
- _____. “Camiler ve Cami Hizmetlilerinin Evkaf Umum Müdürlüğünce İdaresi”, *Diyanet İlmî Dergi* 55, sy.2. Nisan, Mayıs, Haziran, 2019: 435-466.
- Buyrukçu, Ramazan. *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*. 4. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Bûtî, Muhammed Said Ramazan. *Fıkhu’s-sîre*. çev: Ali Nar ve Orhan Aktepe. İstanbul: İslâmî Edebiyat, ‘t.y.’.
- Bozkurt, Nebi. “Mescid-i Aksa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 268-271. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- _____. “Minber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 101-103. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Can, İslâm. “Türkiye Camilerinde Okutulan Birlikte Yaşama Söylemleri üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği,” *III*.

Uluslararası Dinî Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, Mayıs, 2017.

- Can, Yılmaz. “Minberin Cami Mimarisine Katkısı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy.8. (2008/2): 13.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed. *El-Fıkhu ala'l-mezâhibi'l-erbeati*. thk: İbrahim Muhammed Ramazan. Beyrut-Lübnan: Şeriketü Dâru'l-Erkam Übey el-Erkam Yayınları, 1993/1413.
- Cirit, Hasan. “Vaaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 404-407. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Çakan, İsmâil Lütfi. “Abdullah b. Erkam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 102. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Çam, Nusret. *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*. 4. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2008.
- Çetin, Abdurrahman. “Ezan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12: 36-38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Çok, Beste. “Anadolu Selçuklu Dönemi (1071-1308) Çinili Mihrap Bordürlerinde Tezyinat”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. (2018/1): 202-203.
- Dımeşkî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Enevî. *Tenzîhu'l-enbiya ammâ nüsibe ileyhim husâletü'l-enbiya*. thk: Muhammed Rıdvân Et-Tâye. Lübnan: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1990/1411.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, erişim 7 Aralık 2019. <https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kurumsal, erişim: 3 Eylül 2020, <http://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/sayfa/51/ilkeler-ve-hedefler>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kurumsal, erişim: 3 Eylül 2020, <https://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/HutbelerListesi.aspx>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kurumsal, erişim: 9 Eylül 2019, <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR:Kurumsal:Detay:1>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Kurumsal, erişim: 7 Mart 2020, <http://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/>.

- Doğan, Recai. “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”, *Dinî Araştırmalar 1*, sy.2. (Eylül-Aralık, 1998): 10.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk: Yâsir Hasan, İzzeddin Dullî ve İmad Tayyar. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Yayınları, 2017/1438.
- Eraslan, Sadık. *Meşihat-ı İslâmiyye ve ceride-i ilmiyye-Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı*. 2. Baskı. İstanbul: DİB Yayınları, 2018.
- Ergin, Osman. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri –Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarih*. İstanbul: Eser Matbacılık, 1977.
- Erzincan, Tuğba. “Mihrap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 30-37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Fayda, Mustafa. “Bilâl-i Habeşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 152-153. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- _____. “Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 101-108. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994
- Gülgen, Hicabi. *Ana Hatlarıyla İslâm Sanatları Tarihi*. Bursa: Emin yayınları, 2011.
- Görgülü, Hasan Al. “Hz. Peygamber’in Hutbede İzlediği Metot ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.3. (1996): 171-235.
- Gümüšođlu, Hasan. *İslâmda İmâmet ve Hilafet*. 2. Baskı İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.
- Güner, Ahmet. “Asr-ı Saâdet’te Mescitler/Camiler ve Fonksiyonları”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet’te İslâm*, ed: Vecdi Akyüz. İstanbul: Ensar Neşriyat, Eylül 2007.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev: Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2001.
- İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmet el-Askalânî. *Fethu’l-bâri şerhu sahihi Buhârî*. tsh: Muhammed Fuâd Abdalbâki, thk: Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz ve Muhibbüddîn el-Hatîb. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1379.
- _____. *El-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*. Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Basrî el-Mısrî. *Es-Sîretü’n-nebeviyye*. thk: Mustafa es-Saka-İbrâhim el-

- Ebyârî ve Abdu'l-Hafîd eş-Şelebî. 2. Baskı. Mısır: Şirketi Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955/1375.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. el-Kureşî İmamü'l-Hâfız. *Es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk: Mustafa Abdulvahid, Lübnan: Dâru'l-Marife, 1395/1976.
- _____. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2011/1432.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Es-Sünen*. thk: Muhammed Fuad Abdulbaki. Kâhire: Dâru İhyâ-i Kütübü'l-Arabî, 1952/1371.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-Misrî. *Lisân'ul-arab*. Kâhire: Dâr'ul-Hadis, 2002.
- İbn Recep el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *Fethu'l-bârî Şerhu sahîhi't-Buhârî*. thk: Muhammed b. Şa'ban b. Abdu'l-Maksûd. Medine: Mektabetü'l-Gurabâ, 1996/1417.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el- Endelüsî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-müktesid*, thk: Heşim Cuma' Hilal. Lübnan-Beyrut: Dâru Mektebe-i Maarif, 2012/1433.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-kübra*. thk: İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İzzü'd-dîn. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk: Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdelmevcûd. 'y.y.': Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Zeyât, Hâmit Abdülkâdir ve Muhammed Ali en-Neccâr. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Kâhire: el-idâretü'l-Âmme li'l- Mu'cemât ve İhyâi't-Turâs, 1392/1972.
- İpek, Muhammed Selim. "Emevîler Döneminde Vaaz ve Dinî Kıssa", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, sy.12. (2007/6): 173-176.
- _____. *Asrı-ı Saâdet Hutbeleri Hz. Peygamber ve Sahâbe Dönemi*. çev: Abdülkerim Akbaba. İstanbul: Özgü Yayınları, 2010.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Cevâmiu'l-Kelim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 440, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Karagöz, İsmail. "İmam", *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- _____. *Din Görevlisinin Misyonu ve Vizyonu*. 3. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

- Kahraman, Abdullah. “Ta’dil-i Erkân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 366. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Karaman, Fikret. *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Dâvet*. 2. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm Hukuk Tarihi*. 9. Baskı. İstanbul: İz Yayınları, 2012.
- Karaman, Hayrettin. Çağrı, Mustafa. Dönmez, İbrahim Kâfi. Gümüş, Sadrettin. *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Kaya, Mahmut. “Hitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 156-158. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Kazıcı, Ziya. “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”, *İslâm Medeniyeti Mecmuâsı* 5, sy.3. (Mart, 1991/1402): 29-33.
- Keşmirî, Muhammed Enver Şah b. Muâzzam şah el-Hindî. *el-Örfü’s-şezzî şerhu süneni’t-Tirmizî*. tsh: Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâr’t-Türasi’l-Arabî, 2004/1424.
- Köylü, Mustafa. “Din Eğitimi”, *Etkili Din Görevlisi*. ed: Şaban Karaköse. 2. Baskı, İstanbul: TİDEF Yayınları, 2015.
- Kur’ân-ı Kerîm.
- Kurt, Şaban. *Kur’ân-ı Kerîm Sözlerini Bulma Kılavuzu*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009.
- Kurtbil, Zeynep Hatice. “Minber (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 103-106. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. “İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 178-181. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- _____. “Müezzin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 491-496. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Küçükbaşı, Mustafa Sabri. Bozkurt, Nebi. “Mescidi Nebevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 281-290. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Koç, Ahmet, Özdemir Ömer. “Kanûnî Vakfiye’sine göre Süleymaniye Camii ve Görevlileri”, *Diyanet İlmî Dergi* 53, sy.2. (Nisan, Mayıs, Haziran, 2017): 131-132.
- Koç, Ahmet. “Din Eğitiminde Etkili İletişim”, *Etkili Din Görevlisi*. ed: Şaban Karaköse, 2. Baskı, İstanbul: TİDEF Yayınları, 2015.

- Köktaş, Yavuz. *Günümüz Hadis Problemleri*. 6. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, 2019.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 242-248. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. thk: Şeyh Mahmut Ebû Dakik. 5. Baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012.
- Mevzûat Bilgi Sistemi, Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği, erişim: 10 Eylül 2019, <http://www.mevzuat.gov.tr>.
- Mevzûat Bilgi Sistemi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, erişim tarihi: 17 Ekim 2019, <http://www.mevzuat.gov.tr>.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*. thk: Kamil Uveyza. Suudî Arabistan: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1991/1419.
- Mustafa Saîd el-Hin ve Bedî' Seyyid el-Lehhâm, *el-Îzah fî ulûmi'l-hadis ve'l-istilâh*. 5. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2004.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerh-i cami'i't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 't.y.'
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. *El-Camiu's-Sahih*. thk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Beyrut: Dâru İhyâi-Turâsi'l-Arabî, 't.y.'
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *El-Minhâc şerhu sahihi Müslim b. el-Haccâc*. Beyrut: İhyâi't-Türâsi'l-Arabî: 1392.
- Nesefî, Ebu'l-Bereket Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakaiku't-te'vîl*. thk: Yusûf Ali Bedîvî. 8. Baskı. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 2008/1439.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Es-Sünen*. thk: Abdu'l-Fettah Ebu'l-Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1986/1406.
- Önkâl, Ahmet-Bozkurt, Nebi. “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 46-56. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Önkâl, Ahmet. “Abdurrahman b. Avf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 158. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- _____. “Amr b. Selime”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 91. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- _____. “Amr b. Âs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 79-81. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

- Özmel, İsmail. “Kayyım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 107-108. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Özpınar, Ömer. *Ezanı Anlamak*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Özşenel, Mehmet. “Sâlim Mevlâ Ebû Hûzeyfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 49. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Suruç, Salih. *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
- Sindî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî et-Tettevî. *Hâşiyetü's-Sindî alâ sünen-i Nesâî*, 2. Baskı. Halep: El-Matbûatü'l-İslâmiyye, 1986/1406.
- Şa'ban, Zekiyyüddin. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmiyyi*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2016.
- Şen, Ziya. “Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklitler”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. ed: Mehmet Bulut, Ankara: DİB Yay, Kasım/2008.
- Şentürk, Lütfî. *Güncel Dinî Meseleler*, 6. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Şiblî, Mevlânâ. *Büyük İslâm Tarihi-Asr-ı Saâdet*, çev: Ö. Rıza Doğrul. İstanbul: Eser Neşriyat Yay, 1977.
- Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. 2. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Tetik, Hayati. “Osmanlılardan Günümüze İmam-Hatiplik”, *Diyanet İlmî Dergi* 36, sy. 3. (Temmuz, Ağustos, Eylül, 2000): 125-126.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-Sahih*. thk: Ahmet Muhammed Şâkir, Muhammed Fuad Abdulbâki ve İbrâhim Adve Avad. 2. Baskı. Mısır: Şeriketün Mektebetün ve Matba'atü Mustafa el-Bâi el-Hâlebî, 1975/1395.
- Turâbî, Ahmet Hakkı. “Cami Musikisi”, *Cami Yazıları*. tsh: İsmail Derin. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Ulutürk, Veli. “Kur'an'da İmam ve Ümmet Kelimelerinin Manaları” *Diyanet İlmî Dergi* 33, sy. 3. (Temmuz, Ağustos, Eylül, 1997): 41-48.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Ezan (Edebiyat)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 42-43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dinî Kur'ân Dili*. sad: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel. İstanbul: Azim Dağıtım, 2011.

- Yeniél, Necati. Kayapınar, Hüseyin. *Sünen-ü Ebî Davud Terceme ve Şerhi*. İstanbul: Şamil Yayınları, 1988.
- Yılmaz, Hüseyin. Vaazın Etkinliğinde Dil ve Uslûbun Önemi”, *Vaaz ve Vâizlik Sempozyumu I*, (17-18 Aralık 2011 Ankara), Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Yiğit, Yaşar. Aygün, Dursun. Çekin, Ahmet. Han, Abdurrahman. Küçük, Hasan. Süneci, Ahmet. *Vaaz Kılavuzu*. tsh: Mustafa Yeşilyurt, Ankara: DİB Yay, 2012.
- Yücel, İrfan. “Diyanet İşleri Başkanlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 455-460. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

